

СОЛЯР В. В.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Тренінг-курс

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ТРЕНІНГ-КУРС

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Харківського національного
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Харків 2015

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,
протокол №2 від 06 листопада 2015 року*

Рецензенти:

Гавкалова Н.Л. - докт. екон. наук, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету

Гуцан Т.Г. - канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Соляр В.В.

Регіональна економіка: тренінг курс [навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни для студентів спеціальності 6.030501 «Економічна теорія» освітнього ступеню бакалавр]. - Х.: ХНПУ, 2015. – 100 с.

Посібник укладений відповідно до галузевого стандарту вищої освіти та освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво». Структура та зміст видання побудовано таким чином, щоб активно впливати на характер та організацію навчального процесу, стимулювати самостійну роботу студентів, підвищувати зовнішню і внутрішню мотивацію до навчання за рахунок постійного й систематичного контролю знань і вмінь студентів. У процесі вивчення нормативної дисципліни «Регіональна економіка» використання цього посібника дозволить планомірно організувати навчальну роботу протягом усього семестру, систематично працювати, розширити можливості для всебічного розкриття здібностей студентів, розвивати творче мислення, індивідуалізувати вимоги відповідно до рівня розвитку їхніх здібностей.

Організувати роботу можна як з друкованим варіантом видання, так і з електронним, на порталі дистанційної освіти ХНПУ імені Г.С.Сковороди <http://lms.hnpu.edu.ua/>.

© Соляр В. В., 2015

© Кафедра фінансів і обліку

ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	6
Тема 1.1. Предмет, метод і завдання дисципліни	6
Тема 1.2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил	11
Тема 1.3. Економічне районування та територіальна організація господарства	15
Тема 1.4. Регіон у системі територіального поділу праці	18
Тема 1.5. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики	22
Тема 1.6. Механізм реалізації регіональної економічної політики	26
РОЗДІЛ 2. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА	30
Тема 2.1. Господарський комплекс України, його структура і трансформація в ринкових умовах	30
Тема 2.2. Природний та трудоворесурсний потенціал України	34
Тема 2.3. Міжгалузеві господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення	39
Тема 2.4. Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем	43
Тема 2.5. Економіка регіонів України: стан і перспективи розвитку	51
Тема 2.6. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури	58
Тема 2.7. Фактори сталого розвитку продуктивних сил	63
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЯ	70
Тема 3.1. Наукові засади раціонального природокористування	70
Тема 3.2. Екологічний моніторинг і система екологічної інформації	75
Тема 3.3. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища	79
Тема 3.4. Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності	84
Тема 3.5. Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища	89
ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	94

ПЕРЕДМОВА

У період розвитку ринкової економіки в Україні надзвичайно зростає роль модернізації структури господарства, реальної оцінки й перерозподілу сировинного, виробничого та трудового потенціалу, зовнішньоекономічних зв'язків країни. Виходячи з цього, дуже важливим є вивчення теорії та практики регіональної економіки, завдань ефективного використання природних, науково-виробничих та людських ресурсів регіонів і країни, територіальної і галузевої структури народногосподарського комплексу, наукових засад державної регіональної політики та раціонального природокористування.

Мета навчальної дисципліни - формування у студентів знань щодо теоретичних і практичних засад територіальної організації продуктивних сил України, сучасного стану та напрямів регіонального розвитку економіки, а також екологічних знань, мислення та свідомості економістів.

Завдання дисципліни:

- засвоєння студентами теорії регіональної економіки і регіонального розвитку економіки, наукових засад регіональної економічної політики;
- оволодіння знаннями про територіальну і галузеву структуру господарського комплексу України та її регіонів;
- розуміння об'єктивної необхідності раціонального та ефективного використання природних, науково-виробничих, людських ресурсів регіонів та країни в цілому;
- засвоєння принципів раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, понять про екологічний моніторинг, екологічні нормативи і стандарти.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил;
- теорії та концепції розміщення продуктивних сил, формування економічних регіонів;
- наукові методи аналізу територіальної організації народного господарства та методи обґрунтування галузевого розміщення виробництва;
- принципові підходи до формування і розміщення територіально-виробничих комплексів;
- природно-ресурсний потенціал України та підходи до економічної оцінки складових його компонентів;
- основні положення народонаселення, його динаміку та відтворення;
- виробничий та науково-технічний потенціал України;

- структуру, особливості розміщення і трансформації галузей господарського комплексу у ринкових умовах;

- регіональну економічну політику та особливості економічного розвитку регіонів;

- значення зовнішньоекономічних зв'язків у розвитку продуктивних сил;

вміти:

- класифікувати складові природно-ресурсного потенціалу;

- застосовувати різноманітні підходи до економічної оцінки природних ресурсів;

- виконувати багатоваріантні розрахунки по вибору оптимального варіанту розміщення продуктивних сил та формування регіональної економічної структури;

- визначати коефіцієнти спеціалізації, локалізації, міжрайонної товарності та проводити техніко-економічні розрахунки;

- проводити діагностику окремих складових структур продуктивних сил (територіальної структури, галузевої структури, динамічних якостей регіону, демографічної структури та ринку праці);

- обґрунтовувати ефективність функціонування господарських комплексів з урахуванням їх територіального розміщення;

- обґрунтовувати доцільність участі України в міжнародному поділі праці.

Для більш ефективної роботи студентів та досягнення поставлених завдань з вивчення дисципліни «Регіональна економіка» з урахуванням вітчизняного досвіду розробки курсів представляється, що в найбільш повному варіанті навчальний курс (тренінг) повинен включати:

- методичні рекомендації з вивчення курсу;

- теоретичний матеріал;

- практикум для систематизації знань, вироблення необхідних умінь і навичок, наприклад, система тестування і контролю знань, віртуальний практикум на порталі дистанційної освіти ХНПУ імені Г.С.Сковороди <http://lms.hnpu.edu.ua/>;

- глосарій;

- посилання на довідковий матеріал та необхідні літературні джерела.

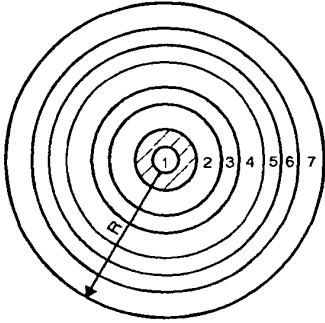
РОЗДІЛ 1. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Тема 1.1. Предмет, метод і завдання дисципліни

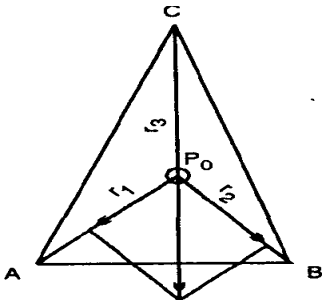
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчення цієї теми варто розпочати з аналізу історії розвитку регіональної економіки як науки та становлення її *методологічних основ* (теорії «концентричних кілець» Тюнена, теорії «штандортів» Вебера, «системи шестикутників» Кристалера-Льюша та ін.; сучасних теорій регіональної економіки).

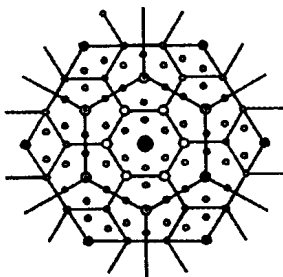
«Концентричні кола» Й. Тюнена

- 1 – місто-ринок
- 2 – овочівництво та молочне тваринництво
- 3 – лісове господарство
- 4 – вирощування зернових культур
- 5 – вирощування кормових культур
- 6 – трьохпільний сівообмін
- 7 – екстенсивне тваринництво
- R – відстань до центра

Трикутник розміщення виробництва за А. Вебером

- A, C – пункти-джерела сировини;
- B – споживачі готового продукту;
- r_1, r_2, r_3 – напрями перевезень;
- P_0 – точка рівноваги, отримана на паралелограмі.

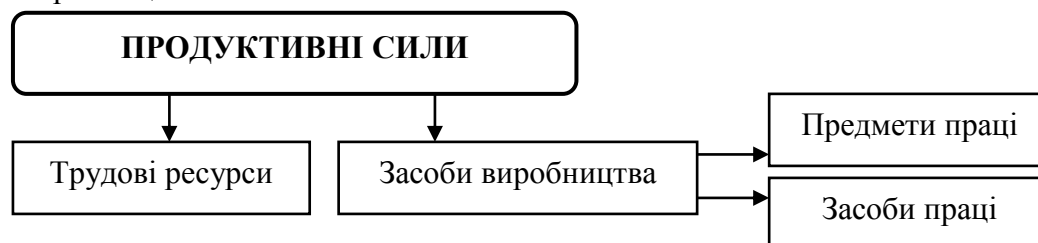
А.Льюш визначив відстань між конкуруючими центрами за формулою:

$$b = a\sqrt{n}$$

- де b – відстань між центрами;
- a – відстань між центром і споживачами;
- n – кількість споживачів у кожному центрі.

Слід вирізнити *об'єкт і предмет науки*. *Регіональна економіка* – це наука, яка вивчає особливості і закономірності розміщення продуктивних сил і розвитку районів. Вона досліджує просторовий аспект розвитку господарства країни, його галузей. *Об'єкт* регіональної економіки - форми геопросторової організації суспільства. Головним *завданням науки* є обґрунтування оптимального розміщення продуктивних сил, тобто одержання якомога більшого ефекту від правильно розміщеного підприємства, від найкращої територіальної організації регіону, країни. Регіональна економіка займається розв'язанням таких практичних задач: моделювання просторових процесів господарської взаємодії; вироблення рекомендацій по розміщенню нових об'єктів та оптимізації господарських зв'язків; розробка окремих положень державної регіональної економічної політики; формування методологічного, категоріально-понятійного і статистичного апарату для більш глибокого вивчення територіальних процесів іншими науками.

Необхідно усвідомити зміст понять «продуктивні сили», «розміщення продуктивних сил», «регіональна економіка» і «регіональний розвиток» як напрямки сучасного економічного розвитку. *Продуктивні сили* – це система суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів, які виражають активне ставлення людей до природи. У процесі виробництва освоюються природні ресурси, відтворюються умови існування людей, відбувається соціальний розвиток. Продуктивні сили складаються з трудових ресурсів та засобів виробництва.

Далі розглядають місце і значення регіональної економіки для інших економічних наук: галузевої економіки, економіки праці, менеджменту, маркетингу, фінансових наук. Інформаційні зв'язки регіональної економіки існують зі статистикою, інтенсивно використовуються теоретичні положення та методичний апарат філософії, математики, економічного аналізу. В дослідженнях використовується інформація, отримана про об'єкт дослідження різними науками: демографією, соціологією, історією, фізичною географією та ін. Регіональна економіка спрямована на прикладні результати дослідження, а соціально-економічна географія більше займається фундаментальними питаннями. На Заході прийнято використовувати термін «*регіоналістика*», що включає у себе більш широке коло питань, крім економіки, регіональну екологію, соціологію, демографію тощо.

Слід розглянути класифікацію методів дослідження розміщення продуктивних сил (загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціальні, методико-технічні.). Які пізнавально-теоретичні можливості системного підходу, структурного аналізу, економіко-математичного моделювання; суть методів: економіко-статистичного, балансового, картографічного, районної планівки.

Так за допомогою системного аналізу можна порівнювати альтернативні варіанти розв'язання проблем удосконалення розміщення продуктивних сил та вибирати для практичного використання кращі з боку інтересів регіону.

Балансовий метод є найпоширенішим у плануванні, зокрема у передпланових дослідженнях. Використовується система матеріальних, фінансових балансів, балансів трудових ресурсів, грошових доходів, видатків населення, територіальних балансів баланси потужностей будівельних організацій, виробів металообробної промисловості тощо.

Картографічний метод - один із найбільш поширених методів дослідження розвитку і розміщення продуктивних сил, особлива форма просторового моделювання. Карта, картосхема - це логічна образно-знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності, що відносяться до цієї території.

Необхідно зупинитися на *техніко-економічних показниках* та аспектах аналізу територіальної організації господарства. Аналіз ефективності розміщення виробництва проводиться на основі розрахунку ефективності витрат виробництва, економічної оцінки території, збалансованості регіональної економіки. Обов'язково враховують показники матеріало-, енерго-, фондо-, трудо-, водомісткості та транспортабельності продукції.

Назви показників	Формули	Пояснення до формул
Матеріаломісткість виробництва	$MM = Z_m / Pr$	Z_m – затрати матеріалів, тис. грн.; Pr – річний випуск продукції, грн., шт., т
Енергомісткість виробництва	$EM = Z_e / Pr$	Z_e – затрати енергії, кВт/год
Трудомісткість виробництва	$TM = Z_t / Pr$	Z_t – затрати труда, чол./год
Водомісткість виробництва	$BM = Z_v / Pr$	Z_v – затрати води, л
Фондомісткість виробництва	$FM = V_f / Pr$	V_f – вартість основних фондів, грн.
Капіталомісткість виробництва	$KM = V_{kv} / Pr$	V_{kv} – вартість капітальних вкладень на спорудження об'єкту
Транспортабельність продукції	$TP = Z_{pr} / Pr$	Z_{pr} – затрати на перевезення продукції, грн.
Собівартість продукції	$CB = C_{с,м} + C_e + A_m + Z_{т,р}$	$C_{с,м}$ и C_e – вартість сировини, матеріалів, енергії та ін. предметів праці, амортизаційних відрахувань, грн.; Z_t – затрати на оплату праці и реалізацію продукції, грн.

Наприкінці вивчення теми слід звернути увагу на практичній стороні питань про оптимальність і раціональність у розміщенні продуктивних сил України та на тому, яке значення має регіональна економіка для майбутніх економістів. Варто розкрити основну сутність, функції і типи *сучасного етапу регіонального розвитку*.

В сучасних умовах відбуваються радикальні зміни щодо відношення до регіональної економіки як науки, збагачення її новими матеріалами, результатами практичних досягнень у розвитку економіки та покращення умов життя та праці людей. Одночасно наукові досягнення впроваджуються в навчальний процес, на нових засадах формується економічна свідомість майбутніх фахівців.

На сучасному етапі економічного розвитку уряди провідних країн світу постають перед необхідністю вирішення складної наукової та практичної проблеми щодо забезпечення високого рівня добробуту громадян в умовах динамічної трансформації світового господарського механізму. Посилення процесів глобалізації, потужні тенденції щодо регіоналізації, прагнення ТНК до нарощування масштабів та динаміки операцій на світових ринках в умовах стрімкої інституціоналізації міжнародних економічних відносин призвели до значного зниження ефективності застосовуваних протягом тривалого періоду часу усталених механізмів національного економічного розвитку.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Господарська збалансованість – стан економіки, за якого національно-господарські пропорції перебувають в оптимальному до потреб і технологій співвідношенні й рівновазі.

Господарська стабільність - стан економіки, за якого ціни на товари, обсяг виробництва, рівень безробіття та інші макроекономічні показники незмінні (або зміни їх незначні) і не впливають на зміну соціального становища в країні.

Капітал – 1) сукупність використовуваних у виробництві засобів, устаткування, будівель і споруд; 2) грошові засоби, призначені для придбання засобів виробництва, устаткування, будівель і споруд.

Капіталоозброєність – вартість основного капіталу, що припадає на одного працівника або на 1 кв. м виробничої площі.

Норма прибутку — показник, що характеризує відношення прибутку до середньорічної вартості основних та оборотних засобів, включаючи вартість землі.

Національна економіка — конституційно, економічно й організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, якій властива відповідна пропорційність, взаємозумовлене розміщення на обмеженій державними кордонами території.

Національне багатство — сукупна вартість створених працею і нагромаджених нацією за весь період її розвитку матеріальних цінностей.

Національний дохід — заново створена вартість у сфері матеріального виробництва внаслідок функціонування всіх факторів виробництва: праці, землі, капіталу тощо.

Оборотний капітал — частина виробничого капіталу, яка повністю споживається в кожному виробничому циклі, цілком переносить свою вартість на створену продукцію і для продовження виробництва відтворюється в натуральній і вартісній формах після кожного виробничого циклу.

Основний капітал — елементи продуктивного капіталу, вартість яких переноситься на продукти виробництва поступово.

Праця — доцільна діяльність людей, зумовлена розумовими та фізичними здібностями, які можуть бути застосовані для виробництва товарів або послуг.

Продуктивні сили – це система суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів, які виражають активне ставлення людей до природи. У процесі виробництва освоюються природні ресурси, відтворюються умови існування людей, відбувається соціальний розвиток.

Регіональна економіка – це наука, яка вивчає закономірність розміщення продуктивних сил та районів. РПС займається регіональними та міжрегіональними проблемами, а регіональна економіка за об'єкт дослідження має регіон.

Ринкова економіка — економічна система, яка базується на механізмі гнучкості цін і конкуренції, узгодження попиту і пропозиції, приватних і суспільних інтересів.

Ринок регіональний — ринок певного товару чи товарної групи, сфера функціонування якого обмежується переважно межами одного регіону (області, кількох областей).

Ринок товарів (робіт, послуг) — сфера обігу товарів (робіт, послуг), яка визначається виходячи з можливості покупця (продавця) реально і без значних додаткових витрат придбати (продати) товар (роботу, послугу) на найближчій стосовно будь-якої із сторін договору території.

Розміщення продуктивних сил — процес наукового обґрунтування та реалізації на практиці економічних рішень щодо формування господарських об'єктів з урахуванням територіального поділу праці.

Системний аналіз — це комплексне дослідження, результатом якого є розкриття взаємозв'язків і взаємодій усієї множини аспектів управління.

Споживання — придбання споживачами певної сукупності товарів і послуг.

Суб'єкти господарювання — учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських

прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Теорія економічного зростання — обґрунтування залежності зростання обсягу національного продукту від зростання кількості та якості задіяного капіталу і праці.

Форма власності — суспільні відносини з приводу привласнення матеріального багатства (капіталу, ресурсів) між різними суспільними групами та індивідами.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте основні риси понять «продуктивних сил» і «регіональної економіки» як напрямку сучасного економічного розвитку.
2. З'ясуйте предмет регіональної економіки як науки.
3. Охарактеризуйте ключові аспекти місії і різноманітних цілей регіональної економіки.
4. Обґрунтуйте основні відмінності між головними напрямками розміщення продуктивних сил і регіональної економіки.
5. Визначте сучасні завдання дисципліни "Регіональна економіка".
6. Яке місце посідає курс регіональної економіки у системі наук?
7. Проілюструйте на прикладах зв'язок регіональної економіки з іншими науками.
8. Обґрунтуйте основну сутність, функції і типи сучасного етапу регіонального розвитку.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Регіон - це територія, що за сукупністю своїх елементів характеризується

- А єдністю;
- Б цілісністю;
- В взаємопов'язаністю складових;
- Г усіма вище переліченими ознаками.

2. Головне завдання регіональної економіки

- А вивчення специфічних, просторових аспектів прояву економічних законів;
- Б визначення та вироблення теоретичних і практичних засад, необхідних для розв'язання проблем раціоналізації просторового розосередження населення і виробництва, регіональної економічної політики;
- В вивчення територіального стану і розвитку продуктивних сил регіонів і країни в цілому;
- Г визначення оптимального розміщення підприємств щодо сировинних і трудових ресурсів.

3. Об'єктом регіональної економіки як науки є

- А господарський комплекс території;
- Б продуктивні сили;
- В регіональна економічна політика;
- Г територіальний стан і розвиток продуктивних сил регіонів і країни в цілому.

4. До засобів праці можна віднести

- А землю;
- Б сировинні матеріали;
- В працю;
- Г корисні копалини.

5. Представником теорії розміщення виробництв є

- А А. Льош;

Б І. Тюнен;
В А. Вебер;
Г усі відповіді правильні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Добровольская О. П. Региональная экономика: Учеб. пособие. – Симферополь: Эльиньо, 2007. – 260с.
3. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороза. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
4. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.

ТЕМА 1.2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та формування економіки регіонів

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Цю тему слід розпочати з вивчення понять *економічні закони*, що являють собою особливі групи необхідних, істотних, стійких відношень (взаємозв'язків), які визначають розвиток, структуру і функціонування явищ і процесів. Закони і закономірності пов'язані між собою.

Закономірності розміщення продуктивних сил - це найбільш загальні об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки між територією (територіальними факторами) і продуктивними силами; відображення тяжіння окремих елементів продуктивних сил до територій з особливими характеристиками, а також відображення специфіки територіальної організації діяльності населення (концентрація і дисперсність, спеціалізація і комплексність, комбінування і кооперування і т.д.) та розселення.

У теорії регіональної економіки виділяють:

- закономірність раціонального розміщення виробництва;
- закономірність пропорційного розміщення продуктивних сил;
- закономірність комплексного розміщення продуктивних сил;
- закономірність раціонального територіального розподілу праці між регіонами і в межах їх територій;
- закономірність вирівнювання рівнів економічного та соціального розвитку регіонів.

Загальною є закономірність територіального поділу суспільної праці, яка об'єктивно відображає принципові відмінності між територіями за природними, соціально-економічними та національно-історичними особливостями, максимально повне врахування яких в господарській діяльності зумовлює певну спеціалізацію територій. Завдяки цьому досягається істотне зростання продуктивності суспільної праці.

Варто зазначити найважливіші *принципи розміщення продуктивних сил* та управління господарством регіонів. Принципи розміщення і розвитку продуктивних сил регіону впливають із закономірностей, виражають суспільно необхідні потреби і забезпечують ефективність регіонального розвитку. Вони являють собою сукупність головних ідей та

вихідних положень, що формують першооснову розміщення продуктивних сил; це правила діяльності та управління економікою, економічна політика держави в реалізації законів розміщення:

- принцип історизму;
- принцип єдності регіональної політики суспільства та господарського будівництва;
- принцип комплексності;
- принцип природно-господарської збалансованості та оптимальності;
- принцип пріоритетності;
- принцип варіативності;
- принцип узгодження інтересів місцевих органів управління з комплексним розвитком регіонів;
- принцип пріоритетності забезпечення фінансовими ресурсами регіонів тощо.

Закономірності і принципи втілюються в практику розміщення продуктивних сил через врахування конкретних факторів, що впливають як на розміщення окремих об'єктів, так і на формування територіально-виробничих комплексів. Лише уважно вивчивши фактори розміщення, можна робити обґрунтовані висновки про його ефективність та перспективу розвитку.

Оскільки до сьогоднішнього дня в науковій літературі немає чіткості у визначенні поняття «фактор розміщення», то таких аргументів надзвичайно багато. Дуже важливого значення набула *класифікація факторів*. Таких класифікацій існує кілька. Всі їх можна об'єднати у дві групи:

- 1) традиційна класифікація факторів;
- 2) класифікація факторів за пріоритетністю значення їхньої дії.

Під факторами розміщення розуміють сукупність причин, що зумовлюють вибір місця для окремих підприємств, їх груп і галузей. Усі фактори розміщення продуктивних сил можуть бути представлені такими основними укрупненими групами: природно-географічні, геополітичні, демоекономічні, соціально-економічні та техніко-економічні.

Для раціонального розміщення продуктивних сил необхідно: визначити потреби суспільного виробництва в мінерально-сировинних та паливно-енергетичних ресурсах з позицій збалансованості, достатньої необхідності, комплексності та екологічної безпеки; розробити екологічні вимоги до охорони і раціонального використання надр у діючих економічних умовах.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Географічний простір – це сукупність відносин між географічними об'єктами, які розташовані на конкретній території і розвиваються в часі.

Гранична віддача основного капіталу – створення кожною додатковою одиницею основного капіталу додаткової кількості продукту.

Гранична віддача праці – створення кожною додатковою одиницею праці додаткової кількості продукту.

Гранична схильність до споживання – зростання споживання, зумовлене зростанням доходу на одну грошову одиницю (наприклад на 1 грн.).

Державне прогнозування економічного і соціального розвитку — науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної

сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку.

Економічні закони – суттєві, стійкі причинно-наслідкові зв'язки всередині виробничих відносин, економічних процесів, явищ і між ними, які виявляються у процесі виробництва, обміну, споживання продукту, збалансування кількості праці, капіталу і продукту.

Закон – це необхідне, істотне, стійке, повторюване відношення між явищами у природі і суспільстві.

Закономірність – це об'єктивно дійсний, повторюваний зв'язок явищ природи з громадським життям.

Закономірності розміщення продуктивних сил – об'єктивні, суттєві і сталі зв'язки між усіма елементами просторової організації продуктивних сил.

Збалансованість економічного розвитку – досягнення кількісної та якісної відповідності між основними елементами господарської діяльності.

Історико-економічні передумови – це закономірна послідовність подій у розвитку економіки, які істотно впливають на характер РПС.

Капіталовіддача – вартість товарів, робіт і послуг, вироблена на одиницю вартості основного капіталу (наприклад, на 1 грн.).

Продуктивність суспільної праці – це відношення виробничого національного доходу до чисельності працівників, які його створили.

Програма економічного і соціального розвитку України — документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

Фактори виробництва — затрати на виробництво товарів і послуг.

Фактори розміщення продуктивних сил — економічні, соціальні, правові, природні явища, що впливають на їх територіальне розміщення, визначають рівень продуктивної та ефективної функції праці та капіталу.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте основні риси еволюції розміщення продуктивних сил та формування економіки регіонів.
2. Поясніть сутність закономірностей РПС.
3. Обґрунтуйте закономірності, принципи й фактори розміщення продуктивних сил.
4. Розкрийте відмінності між закономірностями, принципами і факторами розміщення продуктивних сил.
5. Визначте фактори розміщення виробництва.
6. Які фактори впливають на рівень територіального поділу праці?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Найістотніші стійкі зв'язки між явищами економічного життя суспільства, що відображають відносини в процесі виробництва, розподілу й споживання матеріальних благ та послуг, це

- А економічні категорії;
- Б економічні закони;
- В економічні відносини;
- Г економічні закономірності.

2. Закономірності РПС є проявом економічних законів, які модифікуються залежно від

- А географічного середовища, природних умов і ресурсів;
- Б розселення і рівнів розвитку продуктивних сил;
- В територіально-галузевої структури економіки;
- Г усіх перелічених вище факторів.

3. Залежність рівня продуктивності праці від витрат на транспортування продукції між районами видобутку, виробництва та її споживання є реалізацією закономірності

- А раціонального РПС;
- Б територіальної концентрації продуктивних сил;
- В пропорційного РПС;
- Г територіального поділу праці.

4. У металургійній промисловості Придніпров'я та Донбасу використовується

- А залізна руда (Кривий Ріг);
- Б марганцева руда (Нікополь);
- В коксівне вугілля (Донецьк);
- Г все вище згадане.

5. Споживчий фактор є істотним для

- А хлібопекарного виробництва;
- Б сільськогосподарської сировини;
- В машинобудування;
- Г хімічної промисловості.

6. На територіальне розміщення енергомістких виробництв впливає фактор

- А трудових ресурсів;
- Б сировинний;
- В паливний;
- Г водний.
- Г усі відповіді правильні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
3. Зінь Е.А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: Професіонал, 2007. – 528 с.
4. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
5. Регіональна економіка: Підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ / За ред. Є.П. Качан. - К., 2011. -675.

ТЕМА 1.3. Економічне районування та територіальна організація господарства

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Проаналізувати *територіальну організацію господарства* означає розкрити такі питання: тип господарського освоєння території та його просторові відмінності; загальний рівень господарського навантаження; загальна конфігурація розселення; розміщення виробництва та інфраструктури, просторові відмінності; економіко-екологічна оцінка територіальної організації господарства за екологічним станом довкілля та якістю життя населення.

Тему продовжують питання *економічного районування* як наукового методу територіальної організації господарства, методологічні основи економічного районування.

Необхідно докладно вивчити сутність процесу економічного районування: поняття економічного району, принципи, чинники та види економічного районування. Економічний район – це територіальна підсистема національного комплексу, яка має спеціалізацію загальнодержавного значення. В основі економічного району лежить територіальний поділ і територіальна інтеграція праці. Економічний район завжди є територіально цілісним, характеризується комплексністю, спеціалізацією, керованістю.

Необхідно звернути увагу на взаємозв'язок між територіальною організацією продуктивних сил і суспільства та процесом економічного районування (класифікація економічних зв'язків, територіальна структура). Процес районоутворення відбувається під впливом багатьох факторів: територіального поділу праці, економічних і природних ресурсів, політико-адміністративного поділу країни, розселення різних національностей. Роль і взаємодія факторів районоутворення змінюються залежно від конкретних історичних умов.

Головна районоутворювальна сила, яка визначає всю систему економічних районів та їхню взаємодію, — це територіальний поділ праці. Він проявляється у спеціалізації виробництва та економічних зв'язків. Спеціалізація дає змогу найраціональніше використовувати природні ресурси, трудові навички населення, історичні та економічні умови.

Далі загострити увагу на вивченні *територіально-виробничого комплексу* як основи економічного районування. Територіально-виробничим комплекс - економічне (взаємообумовлене) поєднання підприємств в окремій промисловій точці або в цілому районі, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого (планового) добору підприємств відповідно до природних і економічних умов району, з його транспортним та економіко-географічним положенням. Генералізація виняткового різноманіття виробничих (і природних) процесів формує типології районних територіально-виробничих комплексів. З точки зору розвитку ідей промислового районування особливо велика роль введених в науку понять про взаємозумовленість і просте територіальне співіснування виробництв, "вертикальних" і "горизонтальних" зв'язках, типів виробничих процесів і енерговиробничих циклів.

Докладно розглянути принципи кластерного підходу як різновиду кількісного методу побудови класифікації. Кластерний аналіз дозволяє розглядати досить великий обсяг інформації та різко скорочувати, зводити великі масиви соціально-економічної інформації,

робити їх компактними і наочними. Важливе значення кластерний аналіз має у сукупностях часових рядів, які характеризують економічний розвиток.

Розглядаючи тему необхідно усвідомити ключові особливості та характеристики економічних районів, розглянути основні особливості формування районів України.

Згідно схеми економічного районування України за В.А. Поповкіним виділяють дев'ять економічних районів – це:

- 1) Донбас – Донецька, Луганська області;
- 2) Катеринославське Придніпров'я – Дніпропетровська, Запорізька області;
- 3) Слобідська Україна – Полтавська, Сумська, Харківська області;
- 4) Київське Полісся – Житомирська, Київська, Чернігівська області;
- 5) Одесько-Таврійський (Північне Причорномор'я) – Миколаївська, Одеська, Херсонська області;
- 6) Українські Карпати – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області;
- 7) Поділля – Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області;
- 8) Середнє Придніпров'я – Кіровоградська, Черкаська області;
- 9) Волинське Полісся – Волинська, Рівненська області.

Ця концепція враховує природні, економічні, соціально-демографічні та історико-етнічні умови і фактори, які так чи інакше впливають на регіональне районування. На думку вченого, мережа макро- і мезорайонів сприяла б регулюванню основних економічних пропорцій, вдосконаленню територіального поділу праці.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Виробничий комплекс – це поєднання підприємств, які об'єднані виконанням єдиної господарської функції та взаємопов'язаних тісними виробничими стосунками так, що вилучення компонентів або порушення зв'язків зашкоджують виконанню господарських функцій.

Галузі спеціалізації району – галузі промислового і сільськогосподарського виробництва, що виготовляють товарну продукцію для обміну з іншими районами або для експорту в інші країни, які економічно доцільно розвивати в умовах певного району з найвищою ефективністю для економіки.

Галузь економіки – сукупність підприємств і організацій, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі територіального поділу праці.

Генеральна схема планування території України — містобудівна документація, яка визначає концептуальні питання планування та використання території України.

Генеральний план населеного пункту — містобудівна документація, яка визначає принципові питання розвитку, планування, забудови та іншого використання території населеного пункту.

Економічне районування — науково обґрунтований поділ країни на економічні райони, що сформувалися історично або внаслідок розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Економічний район – економічна цілісна частина території країни, якій властиві спеціалізація і комплексність господарства.

Економічні зв'язки – це широке коло взаємовідносин у виробничій та невиробничій сферах. Економічні зв'язки характеризуються багатоплановістю.

Інтегральні райони – це економічні райони, для яких характерні внутрішні економічні зв'язки, територіальна та адміністративна цілісність.

Район – це територія, яка відрізняється від інших територій за сукупністю складових частин, які характеризуються взаємозв'язком, єдністю та цілісністю, яка є об'єктивною умовою, закономірністю розвитку території.

Районне планування – це комплексний метод, що застосовується при проектуванні розміщення виробництва на рівні регіону. При цьому використовуються методи математичного моделювання, картографічний та інші.

Схема планування території — містобудівна документація, яка визначає принципові питання планування, забудови та іншого використання відповідних територій адміністративно-територіальних одиниць, їх окремих частин.

Територіальна організація виробництва – це синтез форм суспільної організації виробництва, який базується на галузевому та територіальному поділі праці.

Територіальна організація продуктивних сил — науково обґрунтоване розміщення взаємопов'язаних виробництв, сфери обслуговування населення, яке забезпечує економічний та соціальний ефект внаслідок раціонального комплектування на певній території.

Територіально-виробничий комплекс — частка національно-господарського комплексу країни в межах великого регіону, яку характеризують тісний взаємозв'язок і взаємозумовлений розвиток різних галузей виробництва.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Зазначте соціально-економічну сутність районування та його схеми.
2. Охарактеризуйте ключові особливості поняття і характеристики економічних районів.
3. Які існують методологічні підходи до економічного районування?
4. Вкажіть основні чинники процесу суспільно-географічного районування.
5. Що таке територіальна організація господарства?
6. Обґрунтуйте головні риси територіально-промислового комплексу як основи економічного районування.
7. На яких принципах повинне розвиватися планування економічного і соціального розвитку регіонів?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Економічне районування є наслідком

- А територіально-адміністративного поділу території країни;
- Б проведення відповідної регіональної економічної політики;
- В територіального поділу праці;
- Г суспільного поділу праці.

2. Поділ території на основі ознак, що всебічно характеризують район, здійснюється на основі

- А міжгалузевого районування;
- Б галузевого районування;
- В інтегрального районування;
- Г спеціального районування.

3. Спеціалізація району є вигідною, якщо

А витрати на виробництво і транспортування продукції споживачу менші, ніж в інших районах;

Б витрати на виробництво і транспортування продукції споживачу менші, ніж в інших галузях району;

В прибутки підприємств спеціалізуючої галузі вищі, ніж в інших галузях;

Г обсяги виробництва найбільші, порівняно з іншими районами.

4. Значення сучасного економічного районування полягає

А в удосконаленні територіально-адміністративного поділу території країни;

Б у формуванні раціональної структури виробництва на основі системи ТВК;

В у зростанні продуктивності праці;

Г у збільшенні кількості галузей, що виготовляють кінцеву продукцію.

5. Засновником економічного районування М.М. Колосовським вперше запропоновано поняття

А міжгалузевий виробничий комплекс;

Б територіально-виробничий комплекс;

В технополіс;

Г портово-промисловий комплекс.

6. Згідно з мезопідходом до економічного районування найбільшим економічним районом є

А Столичний;

Б Причорноморський;

В Північно-Східний;

Г Подільський.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороза. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
2. Зінь Е.А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: Професіонал, 2007. – 528 с.
3. Региональная экономика: Учебник для вузов/ Т.Г. Морозова, М.П. Победина, Г.Б. Поляк и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 472 с.
4. Бутов В.И., Игнатьев В.Г. Основы региональной экономики.- М.: Экономика, 2000.
5. Экономические районы Украины / Под ред. И.Г. Черванева. - 2-е изд.- Х.: Мир детства, 2000.- 96 с.

ТЕМА 1.4. Регіон у системі територіального поділу праці

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчення цієї теми передбачає визначення поняття «*територіальний поділ праці*», який є основою *спеціалізації* регіону. *Територіальний поділ праці* — це об'єктивний процес розвитку продуктивних сил, при якому відбувається відокремлення різних видів трудової діяльності, спеціалізація окремих виробничих одиниць, обмін між ними продуктами своєї діяльності. Ця просторова форма поділу праці означає закріплення певних видів виробництва за територіями (районами, країнами).

Об'єктивно існуючими передумовами для виникнення та розвитку територіального поділу праці є природні умови і ресурси. Реалізація їх визначається суспільними умовами виробництва і обміну, оскільки в одних і тих же природних умовах можливий різний територіальний поділ праці та різні напрями територіальної спеціалізації.

Необхідно усвідомити основні зв'язки територіального поділу праці в процесі закріплення певних галузей виробництва за регіонами, різницю між різновидами територіального поділу праці.

Потрібно також розглянути *закономірності поділу праці*, види регіональної (територіальної) диференціації поселень і виробництва:

- елементи поселення (населений пункт);
- елементи виробництва (промисловий об'єкт, промисловий центр, промисловий вузол, територіально-виробничий комплекс);
- елементи інновацій (технополіс, технопарк, бізнес-інкубатор).

Слід звернути увагу на специфічні риси географічного поділу праці, що виникають під час розвитку науково-технічного прогресу, а також на те, що територіальний поділ праці лежить в основі господарського управління територією.

Географічний (територіальний) поділ праці (ГТПП) — одне з основних, ключових понять в економічній і соціальній географії. Чим глибший географічний поділ праці в країні, тим вищий рівень її економічного розвитку. Найочевидніша причина ГТПП — відмінності в природних умовах і ресурсах, оскільки вони багато в чому визначають економічну ефективність виробництва. Вплив науки на ГТПП виявляється у результаті праці, у змінах технології та організації виробництва, що відбивається й на територіальному аспекті (поява нових виробництв, зміна територіальних виробничих зв'язків, концентрація й децентрація виробництва тощо).

Наприкінці вивчення теми необхідно розглянути методику вивчення *галузевої структури господарства регіону* та саму галузеву структуру: чиста галузь, відомча; статистична галузь.

Виокремлення галузей та їх розмежування на практиці надзвичайно складне і неоднозначне. Всі галузі національного господарства об'єднуються, насамперед, у дві сфери — сферу матеріального виробництва і сферу послуг.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Валовий регіональний продукт (ВРП) – сума валової доданої вартості усіх видів економічної діяльності, включаючи чисті податки на продукти. Узагальнюючий показник, який характеризує рівень розвитку економіки регіону.

Інтеграція економічна – процес зближення і поступового об'єднання певних економічних формувань (утворень).

Інтегрована господарська система – єдиний регіональний економічний простір, який формується на основі тісних економічних зв'язків між усіма елементами господарського комплексу.

Науково-технічна революція (НТР) — процес перебудови технічної основи економіки на базі фундаментальних наукових відкриттів і винаходів в усіх галузях.

Науково-технічний прогрес (НТП) — органічно взаємопов'язаний процес розвитку науки і вдосконалення засобів виробництва, технологій, готової продукції.

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом та іншими законами.

Промисловий вузол — це локальне виробничо-територіальне сполучення, де підприємства поєднуються виробничими та виробничо-технологічними зв'язками.

Промисловий район — інтегральний район з переважаючим значенням промислового виробництва як головної галузі виробничої спеціалізації.

Промисловий пункт — промислове підприємство разом з поселенням, яке виникло при ньому.

Промисловий центр — місто або селище міського типу, де розміщено кілька промислових підприємств, які є основою розвитку поселення і його виробничої спеціалізації.

Структура економіки — співвідношення між її галузями, яке відображає соціально-економічні пропорції та стан суспільного поділу праці.

Структурне зрушення — зміна галузевої або регіональної структури економіки.

Сфера виробництва — галузі національної економіки, які здійснюють виробництво матеріальних цінностей.

Сфера послуг — галузі національної економіки, які надають нематеріальні послуги виробництву і населенню.

Територія пріоритетного розвитку — територія, на якій склалися несприятливі соціально-економічні та екологічні умови, незадовільний стан зайнятості населення і на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності для створення нових робочих місць.

Територіальний поділ праці — це процес виробничої спеціалізації території, який зумовлений посиленням міжрегіональної кооперації, обміном спеціалізованою продукцією та послугами.

Технополіс — це науково-технічний центр, який забезпечує створення та впровадження нових розробок.

Форми розміщення продуктивних сил — це стійкі територіально-економічні утворення, які характеризуються своєю різноманітністю, конфігурацією, складністю і взаєморозміщенням структурних елементів.

Центр — це точка, яка має функціональні зв'язки з навколишньою територією.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «територіальний поділ праці».
2. Обґрунтуйте різновиди територіального поділу праці.
3. Дайте визначення територіальній і галузевій структурам регіону.
4. Проаналізуйте основні зв'язки територіального поділу праці в процесі закріплення певних галузей виробництва за регіонами.
5. Розкрийте специфічні риси географічного поділу праці, що виникають під час розвитку науково-технічного прогресу.
6. Які пріоритети та перспективи територіальної організації економіки районів України?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Цілісність регіону означає пропорційний розвиток таких його складових

- А матеріальної, природної, політичної;
- Б фінансової, виробничої; соціальної;
- В екологічної, економічної, соціальної;
- Г виробничої, фінансової, культурної.

2. Об'єктивною передумовою виникнення та розвитку територіального поділу праці в регіоні є

- А геополітичне положення;
- Б фактор науково-технічного прогресу;
- В природні умови;
- Г трудовий потенціал.

3. Територіальний поділ праці між промисловими вузлами й центрами отримав назву

- А генерального;
- Б міжрайонного;
- В фазового;
- Г епізодичного.

4. Найбільша ступінь спеціалізації та розвитку міжрайонних зв'язків в Україні має місце у

- А будівництві;
- Б паливній галузі;
- В сільському господарстві;
- Г хімічній промисловості.

5. Рівень спеціалізації регіону визначається за показником

- А коефіцієнта локалізації;
- Б продуктивності праці;
- В фондоддачі;
- Г капіталоємності.

6. Високий рівень спеціалізації регіону має місце, коли коефіцієнт виробництва на душу населення

- А більше 1;
- Б менше 1;
- В більше 0;
- Г знаходиться в межах від 0 до 1.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Региональная экономика: Учебник для вузов/ Т.Г. Морозова, М.П. Победина, Г.Б. Поляк и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 472 с.
3. Бутов В.И., Игнатьев В.Г. Основы региональной экономики.- М.: Экономика, 2000.
4. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
5. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с.

ТЕМА 1.5. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Розкриття *сутності, мети і завдань* регіональної економічної політики – наскрізне питання теми. *Регіональна політика* – це сфера управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни у просторовому, регіональному аспектах. *Державна регіональна політика* являє собою складову частину загальнодержавної стратегії економічного та соціального розвитку України. Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій на основі ефективного використання виробничого потенціалу кожного регіону для підвищення рівня життя населення, забезпечення соціальної захищеності кожного громадянина, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування.

Згідно Концепції державної регіональної політики *головна мета і завдання* державної регіональної політики полягає у такому:

- збільшення національного багатства країни шляхом ефективного використання природно-ресурсного і науково-технічного потенціалу кожного регіону та тісного співробітництва між регіонами;
- послідовне здійснення заходів щодо поступового підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів та ефективності територіального поділу праці, раціоналізації систем розселення;
- врахування економічних, соціальних, історико-культурних та інших особливостей регіонів під час проведення економічних реформ на місцях;
- дотримання внутрішньорегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку, екологічного стану, соціально-демографічного і суспільно-політичного процесу.

Далі потрібно проаналізувати, що входить до складу *об'єктів і суб'єктів* державної регіональної економічної політики. *Об'єктом державної регіональної політики* є регіон, соціально-економічна сутність якого відображає система суспільних відносин із забезпечення відтворювальних процесів у межах конкретної території. У зв'язку із цим регіоном може бути й спеціальна вільна економічна зона та інші законодавчо визначені територіальні утворення. *Суб'єктами державної регіональної політики* є органи державної влади, представницькі органи та органи місцевого самоврядування. Засобом реалізації державної регіональної політики є управління, одна із галузей якого – управління регіональною економікою.

Необхідно також розкрити *предмет державної регіональної економічної політики* - це сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей.

Далі виявляють основні відмінності між державною регіональною політикою як стратегією і тактикою держави щодо регіональних процесів і «внутрішньою» політикою самих регіонів. Регіони можуть мати свої пріоритетні напрями розвитку, які іноді не збігаються з державними. Державна регіональна економічна політика і політика органів місцевого самоврядування та виконавчих органів відповідних регіональних утворень не повинні бути суперечливими: в ідеалі вони мають становити одне ціле, доповнюючи та збагачуючи одна одну.

Регіональна політика держави має передбачати поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними та соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, зважаючи на їхні історичні, демографічні, природно-ресурсні та економічні особливості, й спрямовуватися на підтримку внутрішньорегіональної та міжрегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку, створення умов для ефективної економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Слід проаналізувати *принципи державної регіональної економічної політики* перехідного періоду й основні їхні відмінності між собою: правове забезпечення економічної самостійності регіонів і чітке розмежування повноважень між центральними і місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та представницькими органами; дотримання пріоритетів загальнодержавного значення та органічної єдності пріоритетів комплексного економічного, соціального та культурного розвитку регіонів і завдань соціально-економічного розвитку країни; урахування вимог екологічної безпеки під час реструктуризації господарських комплексів регіонів і розміщення нових підприємств.

Основні принципи сучасної державної регіональної політики викладені у Концепції державної регіональної політики, Концепції сталого розвитку. Це концепція соціально-економічного розвитку, заснована на принципах гуманізації суспільства й економіки, ефективного використання природних ресурсів Землі в інтересах людства, дотримання цивільних прав, соціального захисту населення на основі більш рівномірного розподілу доходів і капіталів. У цьому контексті важливим є питання структури *комплексних регіональних програм економічного та соціального розвитку*.

Основні напрями ДРЕП в Україні затверджує Верховна Рада. Президент України спрямовує діяльність органів державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів, видає нормативно-правові акти з цих питань. Кабінет Міністрів України визначає державні пріоритети й затверджує державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує виконання їх, бере участь у створенні системи економічних регуляторів, нормативної та методологічної бази просторового розміщення продуктивних сил. Держава спрямовує та координує діяльність місцевих органів державної виконавчої влади у сфері організації економічної безпеки держави, зміцнення фінансово-економічної стабільності, грошового обігу, фінансово-бюджетної дисципліни, валютного та митного контролю, реалізації державної структурної, інвестиційної, науково-технічної, промислової, аграрної та інших напрямів політики. До кожної з них держава встановлює цілі, пріоритети в регіональному аспекті та визначає обсяг централізованих ресурсів і завдання місцевим державним адміністраціям.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Бюджет державний — план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюють органи державної влади.

Бюджети місцевого самоврядування — бюджети територіальних громад - сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Бюджетна програма — систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиних завдань, виконання яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Державна економічна політика – сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснює держава у сфері економічного розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей.

Державна регіональна політика — це сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни з урахуванням поточного соціально-економічного стану регіонів та стратегічних завдань.

Депресивна територія — регіон чи його частина (район, місто обласного значення), рівень розвитку якого є найнижчим серед територій відповідного типу.

Ефективність економічна – співвідношення одержаних результатів і затрат праці та капіталу.

Ефективність соціальна – оцінка відповідності результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям нації.

Регіональна політика – це сфера управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни у просторовому, регіональному аспектах.

Соціальний захист — комплекс організаційно-правових та фінансово-економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Соціально орієнтована економіка — господарська система, в якій кожна група і соціальний тип населення мають змогу реалізувати свої життєві здібності та знання на основі вільної праці й зростання доходів.

Стратегія економічного зростання — система правових, політичних, економічних, фінансових заходів, спрямованих на мобілізацію ресурсів, праці та капіталу, структурні зміни в економіці з метою підвищення темпів виробництва і споживання національного продукту.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте сутність, мету і завдання регіональної економічної політики, а також регіональної політики на рівні держави.
2. Поясніть роль держави в регулюванні розвитку продуктивних сил і їхнього регіонального розміщення.
3. Дайте характеристику об'єктів і суб'єктів державної регіональної економічної політики.
4. Охарактеризуйте предмет державної регіональної економічної політики.
5. Назвіть принципи регіональної економічної політики.
6. Обґрунтуйте основні відмінності між державною регіональною політикою як стратегією і тактикою держави щодо регіональних процесів і «внутрішньою» політикою самих регіонів.
7. Розкрийте зміст складових державної регіональної економічної політики.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Яка із цілей державної регіональної економічної політики (ДРЕП) має соціальний аспект

А ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил окремих регіонів;

Б забезпечення економічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства;

В створення здорових умов для життя і діяльності населення;

Г раціональне використання природно-ресурсного, виробничого і трудового потенціалів.

2. Економічний аспект ДРЕП полягає в такому

А ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил окремих регіонів;

Б раціональне використання природно-ресурсного, виробничого і трудового потенціалів;

В забезпечення економічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства

Г відповіді А та Б.

3. Суб'єктами ДРЕП є

А центральні органи виконавчої влади;

Б місцеві органи виконавчої влади;

В органи місцевого самоврядування;

Г усі вище зазначені суб'єкти.

4. Об'єкти ДРЕП - це

А підприємства;

Б територіальні утворення, у межах яких здійснюються державне управління та місцеве самоврядування;

В територіально-виробничі комплекси;

Г економічні райони.

5. До завдань ДРЕП у соціальній сфері відносять

А екологічно обґрунтоване розміщення продуктивних сил регіонів;

Б підвищення рівня життя та соціального захисту населення в усіх регіонах, забезпечення зайнятості населення;

В досягнення економічно та соціально виправданого рівня комплексності й раціональності структури господарства;

Г удосконалення економічного районування та визначення мережі економічних районів країни.

6. До завдань ДРЕП в економічній сфері відносять

А підвищення рівня життя та соціального захисту населення в усіх регіонах, забезпечення зайнятості населення;

Б здійснення економічних і соціальних заходів щодо запобігання погіршенню демографічної ситуації;

В упровадження механізму раціонального природокористування;

Г досягнення економічно та соціально виправданого рівня комплексності й раціональності структури господарства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Зінь Е.А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: Професіонал, 2007. – 528 с.
2. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
3. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник. — 9-те вид., перероб. і допов., допущено МОН / За ред. В.В. Ковалевського. — К., 2009. — 373 с.
4. Стеценко Т.О, Тищенко О.П.. Управління регіональною економікою, 2010 [електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com>

ТЕМА 1.6. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчення теми передбачає розгляд рівнів управління та *інструментів реалізації державної регіональної економічної політики*. Це законодавчо-нормативна база, бюджетно-фінансове регулювання, прогнозування і програмування. Заходи спрямовуються на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіону, раціональне використання їх ресурсного потенціалу, створення нормальних умов життєдіяльності населення, забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства.

Економічне регулювання передбачає використання економічних регуляторів розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. До економічних регуляторів з боку держави належать податкова політика (види місцевих податків, ставки, пільги та об'єкти оподаткування); цінова політика, квоти та ліцензії, дотації та субвенції, державні закупівлі. Особливе місце на регіональному рівні займають місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіонів.

Специфічно-територіальне регулювання визначає конкретні методи державного регулювання розвитку регіонів, через проведення типологізації регіонів на макро- і мікрорівні.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні економічні служби — комітети (департаменти), управління економіки. Функції цих служб досить широкі й виходять за межі лише прогнозно-планової роботи.

Вирішення найважливіших регіональних проблем здійснюється державою за допомогою загальнонаціональних програм. До найважливіших регіональних проблем, які вирішуються сьогодні шляхом реалізації загальнонаціональних програм в Україні, належать: забезпечення соціальних гарантій для населення регіонів; фінансування будівництва і функціонування загальнонаціональних об'єктів освіти, культури, науки, охорони здоров'я, охорони довкілля; надання цільової фінансової допомоги деяким регіонам тощо. Реалізація державних регіональних програм — це засіб регулювання розвитку економіки регіонів. Вони дають можливість узгодити територіальні, галузеві та державні інтереси.

Необхідно розглянути основний елемент державної регіональної економічної політики, яким є *державна регіональна фінансова політика* (вдосконалення пропорцій розподілу доходів і видатків зведеного бюджету між державним бюджетом і місцевими бюджетами відповідно до компетенції, функцій та обов'язків, які виконують центральні й місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування).

Особливим напрямом державної допомоги є фінансування структурної перебудови і реконверсії депресивних територій, тобто таких, де показники розвитку відстають від

нормативних або середніх по регіону. Також допомога надається регіонам з відносно низьким рівнем промислового потенціалу та надлишком трудових ресурсів, гірським та іншим регіонам зі складними природно-географічними та екологічними умовами. У такий спосіб держава здійснює загальнонаціональні програми для розв'язання *найважливіших регіональних проблем*, а саме: забезпечення соціальних гарантій для населення регіонів; фінансування будівництва й функціонування загальнонаціональних об'єктів культури, освіти, науки, охорони здоров'я; надання цільової фінансової допомоги окремим регіонам з метою прискорення реформування економіки.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Бюджетна система України — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна установа — орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюджетний процес — регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, що складають бюджетну систему України.

Видатки бюджету — кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу на повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Державні цільові фонди — фонди, які створені відповідно до законів України і формуються за рахунок визначених Законами України податків і зборів (обов'язкових платежів) юридичних осіб незалежно від форм власності та фізичних осіб.

Дефіцит бюджету — перевищення видатків бюджету над його доходами.

Доходи бюджету — усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти).

Кредитне забезпечення сільського господарства — система заходів держави, спрямованих на задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників у кредитних ресурсах у визначений період.

Механізм державної економічної політики — система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, за допомогою яких досягається її головна мета.

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Місцевий фінансовий орган — установа, що здійснює функції по складанню, виконанню місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету.

Об'єкти оподаткування — доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт послуг), у тому числі митна або її натуральні показники, спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законами про оподаткування.

Податки і збори (обов'язкові платежі) — обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснювані платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Профіцит бюджету — перевищення доходів бюджету над його видатками.

Субвенції — міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Фінансування бюджету — надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Які пріоритети регіональної економічної політики?
2. Дайте визначення рівнів управління та що входить до практичних інструментів реалізації державної регіональної економічної політики?
3. Обґрунтуйте основні складові елементи механізму державного регулювання.
4. Дайте визначення складу державного регулювання регіонального розвитку та економічним регуляторам з боку держави.
5. Дайте визначення поняття «державна регіональна фінансова політика».
6. У чому суть регіональної політики щодо реформування міжбюджетних відносин?
7. Яка роль місцевих органів влади у регіональному розвитку?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Одним із пріоритетів сучасної ДРЕП є

- А децентралізація управління, підвищення самостійності регіонів;
- Б зростання ролі регіонів у різних сферах і насамперед в управлінні державним майном, регулюванні використання природних ресурсів;
- В розмежування повноважень між центром і регіонами;
- Г усі відповіді правильні.

2. Основними складовими елементами механізму державного регулювання є:

- А законодавчо-нормативна база і бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку;
- Б реалізація державних регіональних та місцевих програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- В створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах, розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва;
- Г усі вище зазначені складові.

3. Для регіонів з високою концентрацією виробництва, екологічно несприятливих з диверсифікованою структурою господарства потрібна

- А розробка програм переорієнтації на розвиток нових передових, технологічно високих виробництв;
- Б оздоровлення природного середовища, стимулювання ресурсозбереження і ресурсозабезпечення;
- В реалізація програм по перекваліфікації кадрів;
- Г підтримка державою створення та функціонування євро регіонів, як об'єднань територіальних громад та органів влади сусідніх держав.

4. Для промислово-депресивних регіонів пріоритетним напрямом регіональної економічної політики є

А оздоровлення природного середовища;

Б стимулювання ресурсозбереження і ресурсозабезпечення;

В розробка програм переорієнтації на розвиток нових передових, технологічно високих виробництв, реалізація програм з перекваліфікації кадрів;

Г підтримка державою створення та функціонування євро регіонів, як об'єднань територіальних громад та органів влади сусідніх держав.

5. Середньострокові прогнозні і програмні документи економічного і соціального розвитку розробляються як правило на

А 10 років;

Б 5 років;

В 3 роки;

Г будь-який період.

6. Державна регіональна економічна політика у фінансовій сфері спрямована на

А зміцнення доходної бази депресивних територій;

Б розширення повноважень і відповідальності органів місцевого самоврядування у сфері управління місцевими фінансами;

В посилення державного контролю за раціональним використанням фінансів;

Г досягнення усіх вказаних цілей.

структури господарства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Бурков В.Н., Заложнев А.Ю., Леонтьев С.В., Новиков Д.А., Чернышев Р.А. Механизмы финансирования программ регионального развития. - М.: ИПУ РАН, 2002. – 55 с.
3. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
4. Гапоненко А. Л. Развитие региона: цели, закономерности, методы управления / А. Л. Гапоненко, В. Г. Полянский. - М.: Изд-во РАГС, 1999.-208 с.
5. Челноков И. В., Герасимов Б. И., Быковский В. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / Под науч. ред. д-ра эконом. наук, проф. Б. И. Герасимова. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. - 112 с.

РОЗДІЛ 2. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА

ТЕМА 2.1. Господарський комплекс України, його структура і трансформація в ринкових умовах

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

У курсі регіональної економіки ця тема займає одне з центральних місць, оскільки єдиний господарський комплекс формує економіку України. Вивчаючи цю тему, необхідно спочатку розглянути поняття «господарський комплекс», особливості та фактори формування господарства України. *Господарський комплекс* — це система виробництв, обміну, розподілу та споживання, яка виникла на певній території.

До основних факторів формування господарства України слід віднести:

- високу господарську освоєність території;
- різноманітний природо-ресурсний потенціал;
- значний трудовресурсний потенціал;
- сприятливе геополітичне та транспортно-географічне положення;
- давню історію розвитку.

Далі потрібно проаналізувати сучасну *галузову структуру народного господарства* та перспективи її розвитку. Розглянути економічне обґрунтування галузевого розміщення виробництва: методи, етапи. *Галузева структура господарства* відображає поділ суспільного виробництва на групи галузей, галузі та підгалузі. *Галузь господарства* — сукупність підприємств, що випускають однорідну продукцію та мають схожі процеси виробництва. Господарство України має понад 20 галузей промисловості.

Галузева структура є основою господарського комплексу, який складається з галузей виробничої та невиробничої сфери.

До виробничої сфери належать такі види діяльності, які:

- 1) створюють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво);
- 2) доставляють створені матеріальні блага споживачам (транспорт і зв'язок);

3) пов'язані з провадженням процесу виробництва у сфері обігу (торгівля, матеріально-технічне постачання, заготівлі, громадське харчування).

Невиробнича сфера – сукупність галузей господарства, які здійснюють функції щодо надання послуг нематеріального характеру суспільству і населенню. До неї належать:

1) галузі послуг – житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення, транспорт і зв'язок по обслуговуванню населення;

2) галузі соціального обслуговування – освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво, наука;

3) галузі органів управління і оборони;

4) галузі, які включають кредитування, фінанси і страхування.

Функціонування та розвиток економіки забезпечується: раціональним використанням природних, матеріальних і трудових ресурсів, дотриманням пропорцій у галузях, регіонах, всьому господарстві, рівнем інтенсифікації економіки, охороною навколишнього середовища.

За функціями галузі поділяються на *первинні* (видобувна промисловість, сільське господарство) і *вторинні* (обробна й переробна промисловість)

Важливою формою територіальної організації виробництва є *міжгалузеві і територіально-виробничі комплекси*, такі як паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий, будівельний, агропромисловий, соціальна сфера тощо.

Міжгалузеві виробничі комплекси – це система взаємопов'язаних галузей, об'єднаних певною спільною функцією, узгоджений розвиток підприємств якої забезпечує найбільший ефект.

Територіально-виробничий комплекс – це система територіально зосереджених і виробничо-взаємопов'язаних підприємств різних ланок виробництва та виробничої інфраструктури, яка характеризується певною спеціалізацією та спільним використанням розташованих на цій території природних та матеріальних ресурсів.

Слід звернути увагу на такі аспекти цієї теми, як загальна характеристика та *структура промисловості України, форми територіальної організації промисловості*. Тут важливими є поняття: промисловий центр, промисловий вузол, промисловий район, промислова агломерація. Важливим етапом у засвоєнні матеріалу теми є визначення особливостей розвитку промисловості на сучасному етапі та основних рис подібності господарського комплексу України.

Господарство України характеризується такими основними рисами:

- наявність потужної промислової та агропромислової ланки;
- активна участь у міжнародному територіальному поділі праці;
- високий рівень територіального зосередження господарства більш ніж у 60 великих економічних вузлах;
- надмірно високий рівень зосередження промисловості у промислових агломераціях;
- консервативна галузева структура промисловості з переважанням у ній виробництва засобів виробництва;
- паритетність промислового та агропромислового виробництва у багатьох областях;
- екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва з недосконалими системами землеробства;
- недостатній розвиток рекреаційного комплексу, що не відповідає значному рекреаційному потенціалу країни;

- наявність розгалуженої транспортної системи, що має міжнародне значення;
- недостатній розвиток ринкової, виробничої, соціальної та екологічної інфраструктури;
- слабкий розвиток інноваційного комплексу;
- низька забезпеченість паливно-енергетичними, водними та лісовими ресурсами;
- застарілість технологій та зношеність основних виробничих фондів;
- недостатнє використання потужностей сировинної бази (у т.ч. відходів), зокрема, у будівництві.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Банки – фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

Валовий випуск – вартість національного продукту, створеного протягом певного періоду усіма задіяними факторами продуктивних сил.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – вартість чистого продукту (за винятком проміжних витрат), виробленого сферами виробництва товарів і послуг всередині країни.

Галузь промисловості – це сукупність підприємств, подібних за призначенням продукції, технологіями, що застосовуються, використаною сировиною.

Господарська діяльність – діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарський механізм – система основних форм, методів і важелів використання економічних законів.

Національне багатство – це сукупність накопичених матеріальних благ (обсяги основних фондів, обігових коштів, приватного майна тривалого користування).

Промисловий пункт – первинний елемент територіальної організації продуктивних сил; окремі села, джерела тих чи інших природних ресурсів, що характеризують їх точкове розміщення. У промисловому пункті розміщується одне підприємство (найчастіше філія великого підприємства).

Промисловий центр – населений пункт з групою промислових підприємств, які часто взаємопов'язані спільними інфраструктурними виробництвами, а іноді – технологічними зв'язками.

Промисловий вузол – це локальне виробничо-територіальне зосередження кількох центрів і пунктів, в якому підприємства поєднуються певними виробничо-технологічними зв'язками, спільністю транспортно-географічного розміщення, загальними системами інфраструктури й поселень для найефективнішого використання природних, матеріальних і трудових ресурсів.

Промислові агломерації – досить великі форми територіального зосередження багатьох промислових центрів навколо великого вузла, які відрізняються високим рівнем територіальної концентрації підприємств різних галузей промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових, освітянських, культурних закладів, а також високою густотою населення.

Територіальна концентрація – процес зосередження виробництва в центрах, вузлах, агломераціях, районах.

Територіальна спеціалізація – це участь промислових центрів, вузлів, районів тощо в територіальному поділі праці певними видами продукції і послуг.

Територіальне кооперування – це 1) регулярні, спеціально обумовлені технологічні зв'язки між спеціалізованими підприємствами одного чи різних промислових центрів, які є важливою умовою комплексного розвитку господарства як у цілому, так і на окремих територіях; 2) зв'язки підприємств, які використовують спільні об'єкти інфраструктури, енергетичні, транспортні чи складські засоби.

Територіальне комбінування – це зосередження в одному центрі (вузлі) кількох підприємств, пов'язаних спільною чи комплексною переробкою певної сировини, її послідовною переробкою.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «господарський комплекс України».
2. Охарактеризуйте структуру господарського комплексу України та його трансформацію в ринкових умовах.
3. Чим зумовлюється використання різних підходів до характеристики структури господарства?
4. Які особливості має компонентна, функціональна та територіальна структури господарства України?
5. Назвіть форми територіальної організації промисловості України.
6. Охарактеризуйте склад виробничої і соціальної інфраструктури регіону.
7. Обґрунтуйте основні риси подібності господарського комплексу України.
8. Які існують регіональні проблеми інноваційних процесів в Україні?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Галузева структура економіки визначається

А наявним рівнем розвитку продуктивних сил, забезпеченістю сировинними та паливно-енергетичними ресурсами;

Б темпами зростання виробництва та темпами впровадження досягнень науки і техніки;

В міжнародним поділом праці, економічною інтеграцією;

Г усім вище зазначеним.

2. Структура економіки, що відображає співвідношення, взаємозв'язки та пропорції між складовими частинами господарства називається

А територіальною;

Б галузевою;

В соціально-економічною;

Г економічною.

3. Вкажіть галузь, що відноситься до вторинних галузей

А харчова промисловість;

Б добувна промисловість;

В сільське господарство;

Г правильна відповідь відсутня.

4. До об'єктів виробничої інфраструктури відносяться

А ремонтне господарство;

Б житлово-комунальне господарство;

В пасажирський транспорт;

Г торгівля.

5. Локальне угруповання підприємств, які розміщені близько один від одного і пов'язані між собою тісними виробничими й виробничо-технологічними зв'язками, єдністю транспортно-географічного положення, спільними системами інфраструктури й населених пунктів із метою найефективнішого використання природних, матеріальних і трудових ресурсів - це

А промисловий пункт;

Б промисловий центр;

В промисловий вузол;

Г промисловий район.

6. Форма суспільної організації виробництва, якій притаманні тривалі виробничі зв'язки між підприємствами - це

А комбінування;

Б кооперування;

В концентрація;

Г агломерація.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
2. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с.
3. Коваленко Е.Г. Региональная экономика и управление. - СПб.: Питер, 2005. - 288 с.
4. Регіональна економіка: Підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ / За ред. Є.П. Качана. - К., 2011. -675с.
5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К., 2006. - 396с.
6. Челноков И. В., Герасимов Б. И., Быковский В. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / Под науч. ред. д-ра эконом. наук, проф. Б. И. Герасимова. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. - 112 с.

ТЕМА 2.2. Природний і трудовий ресурсний потенціал України

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Природні умови та ресурси є важливими компонентами будь якої територіальної соціально-економічної системи. Соціально-економічні та природні умови певної території при правильній організації дають змогу найбільш ефективно використати природні, трудові ресурси, а також виробничу та соціальну інфраструктуру за умови збереження рівноваги у навколишньому середовищі.

Вивченню природно-ресурсного потенціалу і його структурі слід приділити дуже велику увагу. *Природно-ресурсний потенціал* - фактор розміщення і розвитку продуктивних сил, це сукупність запасів усіх природних компонентів на конкретній території на визначену дату. Є різні підходи до визначення структури ПРП:

<i>Структура природно-ресурсного потенціалу</i>	<i>Характеристика</i>
Компонентна	характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо)
Функціональна	відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів
Територіальна	передбачає різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів
Організаційна	впливає на можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів

У компонентній структурі ПРП можна зазначити такі групи ресурсів:

В основі класифікації ПРП можна виділити також економічний та екологічний критерії:

<i>Ознака</i>	<i>Класифікація природних ресурсів</i>	
Вичерпність природних ресурсів (екологічна класифікація)	невичерпні (сонячна радіація, енергія води, вітру тощо)	
	вичерпні	відновлювані (грунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо)
		невідновлювані (мінеральна сировина, природні будівельні матеріали)
Економічна класифікація	виробничого й невиробничого призначення	
	промислового й сільськогосподарського призначення	
	галузевого й міжгалузевого призначення	
	одноцільового та багатоцільового призначення	

Для попереднього визначення місця розташування того чи іншого виробництва використовується кількісна та якісна *оцінка природних умов та ресурсів*: балансові, промислові, геологічні та прогнозні запаси сировини та палива. Рівень запасів та їхня якість визначає місце України у світових сировинних і паливно-енергетичних ресурсах та ступінь забезпечення власних потреб.

У цій темі необхідно охарактеризувати природно-ресурсний потенціал економічних районів, їх сировинні, паливні, біологічні, земельні, водні, рекреаційні та ін. ресурси.

Визначальним у розвитку і територіальній організації народного господарства є *населення та його характеристика*: чисельність і густота населення; регіональні особливості відтворення населення; демографічні проблеми; національний склад населення та його особливості.

Далі потрібно розглянути міське та сільське населення, *міські агломерації*. Питання *урбанізації* та проблеми довкілля, міграції населення та її види.

Кожне територіальне утворення володіє *трудовим потенціалом* - запасами праці. Трудовий потенціал є також надзвичайно важливим фактором розвитку і розміщення продуктивних сил. Важливо знати, що в аналізі цього питання часто використовують поняття *трудові ресурси, робоча сила, економічно активне населення*; зміст цих понять треба засвоїти.

Для кращого розуміння і засвоєння цих понять вивчення даної теми слід продовжити у руслі таких питань: структура та розподіл населення за видами зайнятості, сферами виробництва, галузями народного господарства та економічними районами; трудоворесурсна ситуація та її регіональні особливості.

Наприкінці необхідно зосередити увагу на *виробничому й науково-технічному потенціалі*. Тісний зв'язок науки з виробництвом, перетворення науки на продуктивну силу - основа інноваційного прогресу, сутність якого полягає у виникненні, розвитку й поширенні в різних сферах людської діяльності науково-технічних новинок.

Можливості стабільного економічного розвитку будь-якої країни і задоволення внутрішніх потреб у різноманітних товарах та послугах обумовлені, насамперед, масштабами та якістю виробничого і науково-технічного потенціалу даної країни.

Інтенсивний економічний розвиток господарства України в сучасних умовах може бути забезпечений лише за рахунок широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Основою ж науково-технічного розвитку країни є національний науково-технічний потенціал, що являє собою сукупність усіх її наукових засобів і ресурсів.

Науково-технічний потенціал включає в себе:

- матеріально-технічну базу: сукупність засобів науково-дослідницької праці, в тому числі наукові організації, наукове устаткування і пристрої, експериментальні заводи, лабораторії, електронно-обчислювальні бази інформаційного забезпечення та ін.;
- кадри наукової системи: вчених, дослідників, конструкторів, винахідників, експериментаторів, науково-обслуговуючий персонал;
- інформаційну систему, яка забезпечує наявність і постійне вдосконалення банків наукових знань (банки патентів, авторських свідоцтв, даних про світові науково-технічні досягнення);
- організаційно-управлінську підсистему, у тому числі планування, стимулювання, контроль, оперативне керівництво тощо.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Безробітне населення – частина населення працездатного віку, тимчасово не зайнята в суспільно корисній діяльності, яка не заробляє доходів.

Відтворення населення – процес безперервної зміни поколінь.

Депопуляція населення – процес скорочення чисельності населення внаслідок переваження смертності над народжуваністю та виїзду над в'їздом у країну.

Економічно активне населення – працездатне населення, зайняте суспільно корисною діяльністю, яка приносить дохід.

Економічна категорія населення – група населення, об'єднана за певним якісними ознаками здатності до праці, рівня професійної підготовки, складності виконання праці, зайнятості.

Земельні ресурси – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві.

Космополіт – особа без національної самосвідомості, національних зв'язків і переконань, яка не є носієм рис власної нації.

Населення – природно-історична спільність людей, яка формується і безперервно відтворюється в процесі виробництва і відтворення самого життя.

Працездатне населення – сукупність людей віком від 17 до 60 років, здатних за психофізіологічними даними до участі в трудовому процесі.

Працездатність – здатність виконувати трудові функції без шкоди здоров'ю.

Природний рівень безробіття – рівень безробіття, який відповідає стійкому стану економіки і до якого тяжіє його фактичний рівень у довгостроковому періоді.

Природні ресурси – елементи, об'єкти і сили природи, які можуть бути використані для задоволення потреб суспільства.

Природний ландшафт – цілісний природно-територіальний комплекс з генетично однорідними, однотиповими природними умовами місцевостей, які сформувалися в результаті взаємодії компонентів геологічного середовища, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів і біоценозів.

Рівень безробіття – виражена у відсотках кількість населення працездатного віку, не зайнята певний час у суспільному виробництві.

Соціальна активність – спосіб життєдіяльності, спрямований на зміну соціальних умов і соціального статусу з метою задоволення потреб, інтересів, цілей, ідеалів соціальних суб'єктів.

Соціальна категорія населення – група населення, об'єднана за певними якісними ознаками розселення, природного відтворення та переміщення.

Соціальна структура – сукупність соціальних, соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних, територіальних, етнічних спільностей, пов'язаних відносно стійкими взаємними відносинами.

Трудовий капітал – працездатне населення, яке володіє високим рівнем знань і професійної кваліфікації, здатне створювати нові системи знань, техніки, технологій, форм організації праці та виробництва, істотно впливати на технічний рівень виробництва, зростання обсягів виробництва, якості, конкурентоспроможності, зниження собівартості продукції, зростання прибутків.

Фрикційне безробіття - безробіття, зумовлене пошуком роботи, яка б відповідала рівню кваліфікації та індивідуальних пристрастей працівників.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Чим відрізняються поняття «природні умови» та «природні ресурси»?
2. Яке місце посідають природні умови та ресурси у розвитку суспільства й у територіальному розміщенні продуктивних сил?
3. Дайте визначення поняття «природно-ресурсний потенціал».
4. Що Ви знаєте про основні види природних ресурсів? Охарактеризуйте складові природно-ресурсного потенціалу.
5. Обґрунтуйте основні відмінності між виробничим і науково-технічним потенціалом.
6. Дайте характеристику чисельності населення, природному приросту, смертності та народжуваності в Україні.
7. Визначте поняття демографічної кризи, чинники та наслідки.
8. Охарактеризуйте вікову та статеву структуру населення в Україні.
9. Що означають проблеми «старіння» населення і зростання демографічного навантаження на людей працездатного віку, депопуляція населення?
10. Яка густота розселення населення в Україні, особливості сучасних міських та сільських поселень?
11. Який освітній рівень і національний склад населення України?
12. Назвіть види міграції населення.
13. Що таке агломерації? Поясніть причини їх виникнення.
14. Розкрийте зміст понять: «трудові ресурси», «економічно активне населення», «робоча сила», «трудовий потенціал».
15. Що таке зайнятість та безробіття?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Природно-ресурсний потенціал охоплює

- А тільки безпосередньо експлуатовані природні ресурси;
- Б всі розвідані природні ресурси;
- В безпосередньо експлуатовані та розвідані природні ресурси;
- Г усі продуктивні сили;

2. До природних продуктивних сил можна віднести

- А розвідані природні ресурси;
- Б експлуатовані природні ресурси;
- В природні умови;
- Г усі розвідані природні ресурси та природні умови.

3. До суспільних продуктивних сил відносяться

- А засоби виробництва, робоча сила, наука, суспільні комбінації виробничого процесу;
- Б засоби виробництва, робоча сила;
- В засоби виробництва, робоча сила, наука;
- Г суспільні комбінації виробничого процесу.

4. Внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів відображають

- А функціональну структуру ПРП;

Б компонентну структуру ПРП;

В територіальну структуру ПРП;

Г організаційну структуру ПРП.

5. Затратний підхід до економічної оцінки природних ресурсів здійснюється

А за ефектом в народному господарстві від використання ресурсу;

Б за додатковими затратами на компенсацію втрат прибутку в разі вилучення певного ресурсу з природокористування;

В на основі обчислення диференціальної ренти;

Г на підставі оцінки суспільних затрат на їх господарське освоєння й експлуатацію.

6. За показником інтегрального ПРП в Україні лідирує

А Волинський економічний район;

Б Центрально-Український економічний район;

В Придніпровський економічний район;

Г Подільський економічний район.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Зінь Е.А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: Професіонал, 2007. – 528 с.
2. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
3. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник. — 9-те вид., перероб. і допов., допущено МОН / За ред. В.В. Ковалевського. — К., 2009. — 373 с.
4. Сердитова Н.Е. Экономика природопользования: Учеб.пос. – С-Пб., 2006. – 345с.
- Лукияничков Н. Н., Потравный И. М. Экономика и организация природопользования. — М.: Тройка, 2000. — 454 с.
- Минц А. А. Экономическая оценка естественных ресурсов. — М.: Мысль, 1972. - 303 с.
5. Мкртчян Г. М. Оценка ресурсов в моделях природопользования. — М.: Наука, 1979. — 191 с.

ТЕМА 2.3. Міжгалузеві господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Зміст теми на початку розкриває сутність поняття *«міжгалузевий господарський комплекс»*, яким є система економічно взаємопов'язаних галузей виробничої або невиробничої сфер. Він формується внаслідок кооперації та інтеграції підприємств, організацій, установ та галузей. Разом з галузевою спеціалізацією міжгалузеве кооперування сприяє підвищенню ефективності суспільного виробництва. У широкому розумінні міжгалузеву кооперацію розглядають як взаємодію різних галузей, діяльність яких спрямована на вирішення певних економічних, соціальних, екологічних, науково-технічних проблем на державному чи регіональному рівнях. В Україні міжгалузеве кооперування особливо поширене в паливно-енергетичній галузі, машинобудуванні, агропромисловому виробництві та багатьох інших галузях.

Усі міжгалузові комплекси функціонують в межах територіально-виробничих комплексів району як органічно взаємопов'язані елементи складного структурного утворення. Розвиток багатьох міжгалузевих комплексів базується на локальних природних ресурсах, що зумовлюють регіональний характер початкових стадій їхнього формування. Це комплекси, що розвиваються на базі переробки мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, сільськогосподарського виробництва та різних промислів. Вони відрізняються:

- природними й економічними умовами формування,
- розташуванням щодо джерел сировини, паливно-енергетичних ресурсів і місць споживання готової продукції,
- виробничою спеціалізацією і структурою,
- рівнем розвитку, особливостями територіальної організації та іншими ознаками.

Важливе місце у господарстві країни посідає *паливно-енергетичний комплекс*. Необхідно розглянути питання структури та особливостей розміщення галузей цього комплексу, забезпеченості комплексу необхідними ресурсами, ролі, умов, факторів і наукових основ розміщення об'єктів вугільної, нафтової, газової галузей; електроенергетики. В сучасних умовах розвитку економіки України актуальним є розгляд джерел надходження в Україну енергоносіїв, проблем екологізації галузей ПЕК, проблем оптимізації електробалансу, перспектив розвитку електроенергетики, можливостей використання нетрадиційних джерел енергії.

У продовженні вивчення теми необхідно звернути увагу на місце і структуру *металургійного комплексу у народному господарстві*. Функціонування чорної і кольорової металургії, диференціація галузей, технологічні особливості металургійного процесу, його сировинна база, центри металургії, перспективи розвитку галузі та проблеми – основні питання теми.

Далі необхідно ознайомитися з роллю і структурою *машинобудівного комплексу*, впливом НТП на його розвиток. Визначити райони і центри машинобудування, проблеми і перспективи розвитку машинобудівного комплексу в Україні.

Важливим питанням в темі є діяльність *хіміко-лісового комплексу*: роль у господарстві, структура, принципи розміщення галузей, характеристика сировинної бази, застосування безвідходних і маловідходних технологій, основні форми організації виробництва; сучасний стан і особливості розвитку галузей, екологізація виробництва.

Надалі вивчення теми базується на розкритті особливостей функціонування та нової ролі таких міжгалузевих комплексів у розвитку економіки України як *будівельний, агропромисловий, транспортний, легкої промисловості, соціальної сфери*.

Доцільно зосередити увагу на складі і значенні *агропромислового комплексу*, сучасному стані сільськогосподарського виробництва. Виокремити сільськогосподарські зони, спеціалізацію господарств, галузі, що обслуговують АПК, проблеми технічного переоснащення, обсяги виробництва, перспективи розвитку.

Питання *легкої промисловості передбачає* вивчення міжгалузевих зв'язків, проблем і перспектив розвитку галузі.

Характеристика *транспортного комплексу* України передбачає - види і розміщення транспорту, техніко-економічні показники, особливості функціонування.

Потенціал *соціальної сфери* формує діяльність соціально-культурних галузей - освіти, культури, охорони здоров'я, рекреації.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Агропромисловий комплекс (АПК) – це сукупність виробничого взаємопов’язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих та допоміжних підприємств та організацій.

Будівельний комплекс – сукупність галузей матеріального виробництва і проекторно-пошукових робіт, які забезпечують капітальне будівництво або здійснюють інвестиції.

Житлово-комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилих приміщеннях, будинках і спорудах відповідно до норм, стандартів і правил.

Лікувально-профілактичні заклади – заклади медичного характеру щодо індивідуальної профілактики, своєчасного виявлення захворювання, діагностики, лікування, медичного (диспансерного) нагляду та реабілітації хворих.

Паливно-енергетичний баланс – система взаємопов’язаних показників, які характеризують обсяги і структуру видобутку природного палива та виробництва енергетичних ресурсів, а також показники їх споживання.

Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) - це складна міжгалузева система видобутку та виробництва палива, енергії, їх транспортування, розподілу та використання, який складається з паливної промисловості (нафтової, газової, вугільної, сланцевої, торфової) та електроенергетики.

Портово-промисловий комплекс – це об’єднання на одній території морських портів, промислових підприємств, приморських поселень, соціально-виробничої інфраструктури у береговій зоні.

Сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) – вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов’язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі.

Сільськогосподарське підприємство – юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50% загальної суми виручки.

Сільськогосподарський товаровиробник – фізична або юридична особа, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власно виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією.

Транспортна інфраструктура - мережа транспортних шляхів, видів транспорту, засобів перевезення вантажів та пасажирів, сервісного обслуговування транспортних перевезень.

Транспортна система - територіальне об’єднання шляхів сполучення, технічних засобів транспорту і служби перевезень, які об’єднують усі види транспорту і ланки транспортного процесу у взаємодії та забезпечують успішне функціонування національно господарського комплексу країни загалом.

Якість житлово-комунальної послуги – сукупність нормованих характеристик житлово-комунальної послуги, що визначає її здатність задовольняти встановлені або передбачувані потреби споживача.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте місце промисловості у народному господарстві України.
2. Як поділяється промисловість за ознакою економічного призначення продукції?
3. Які зміни відбулися у структурі галузей промисловості за останні роки?
4. Назвіть основні форми організації промислового виробництва, дайте їм визначення.
5. Які Ви знаєте види зв'язків між промисловими підприємствами? Дайте їх характеристику.
6. Що Ви знаєте про територіальну організацію промислового виробництва?
7. Охарактеризуйте основне визначення поняття «міжгалузовий комплекс».
8. Обґрунтуйте особливості нової ролі міжгалузевих комплексів у розвитку економіки України.
9. Дайте характеристику основних галузей промисловості України.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Паливно-енергетичний баланс характеризується

- А високою питомою вагою теплової енергії;
- Б високою питомою вагою кам'яного вугілля;
- В незначним використанням атомної енергії;
- Г значним використанням гідроенергії.

2. Забезпеченість паливом значно впливає на розміщення підприємств

- А важкої індустрії;
- Б нафтохімії;
- В вугільної промисловості;
- Г усі відповіді правильні.

3. Найпоширенішою формою організації металургійного виробництва є

- А кооперативи;
- Б комплекси;
- В спільні підприємства;
- Г комбінати.

4. Ця галузь комбінується з нафтопереробкою, коксуванням вугілля, чорною та кольоровою металургією, лісовою промисловістю

- А деревообробна;
- Б хімічна;
- В машинобудування;
- Г легка промисловість.

5. Ланками агропромислового комплексу є

- А власне сільське господарство (рослинництво, тваринництво) та галузі промисловості, що переробляють сільськогосподарську продукцію;
- Б галузі, що виробляють засоби виробництва для сільського господарства і АПК;
- В виробнича й соціальна інфраструктура;
- Г все вище зазначене.

6. Соціальна інфраструктура включає

- А виробничі приміщення та техніку;
- Б вантажний транспорт;

В установи освіти, культури, об'єкти охорони здоров'я, підприємства торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, житловий фонд;
Г складські приміщення та інженерні споруди.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Регіональна економіка: Підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ. Затверджено МОН / За ред. Є.П. Качан. - К., 2011. -675.
3. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
4. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
5. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с.

ТЕМА 2.4. Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Системний підхід до аналізу процесів, що відбуваються в економічному просторі, в даний час є тим інструментом, використовуючи який можна успішно вирішувати різноманітні завдання управління економікою, а вивчення національного господарства як цілісної системи дозволяє оцінювати ефективність функціонування економічних систем регіонального рівня.

Вивчення теми почніть з визначення поняття *соціально-економічної системи регіону* як частини території держави, яка характеризується відносною однорідністю соціально-економічних показників або просторової близькості до одного з центрів, взаємодіє з іншими частинами території держави і має органи управління.

Розуміння регіону в якості соціально-економічної територіальної системи склалося у вітчизняній науці ще в радянський час, загальним було наявність трьох його *ознак*: території, спеціалізації та економічних зв'язків.

Питання розвитку і взаємодії регіонів, відносин регіональних та центральних органів влади є дуже актуальним для України, оскільки від його вирішення залежить викорінення соціальних та економічних проблем, диспропорцій у розвитку окремих регіонів, економічної та суспільно-політичної дезінтеграції держави. Головними напрямками сучасного розвитку регіонів є нарощування виробничо-економічного потенціалу регіонів на базі реструктуризації економіки, розширення її галузевої спеціалізації, створення на сучасній технологічній базі переробних галузей в кожному регіоні, екологізація виробництва, побудова виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва, реалізація інноваційної політики в регіонах, забезпечення ефективного управління комунальною власністю.

Реструктуризація економіки регіону необхідна, так як стала структура сукупного регіонального економічного процесу служить певною мірою сигналом про несприятливе становище у розвитку нових галузей, нової техніки, підвищенні продуктивності праці і зростанні рівня життя населення регіону.

Народне господарство України – це багатоструктурна система, в якій можна виділити три основні структури: соціально-економічну, галузеву й територіальну. Соціально-економічну структуру слід враховувати при вивченні розміщення продуктивних сил. Галузева структура відбиває співвідношення, взаємозв'язки і пропорції між складовими частинами народного господарства і реалізується у територіальній структурі народного господарства, яка є предметом дослідження вітчизняної науки.

Дослідження територіальної структури народного господарства регіону здійснюється за допомогою сукупності багатьох підходів. Серед них найбільш ефективними на різних рівнях пізнання є такі: галузевий, міжгалузевий, регіональний, системно-структурний, історичний, комплексний, екологічний, проблемний, програмно-цільовий, відтворювальний.

Для вивчення економіки України велике значення має функціональна класифікація галузей:

- первинні галузі, у тому числі видобувна промисловість і сільське господарство,
- вторинні галузі, що охоплюють обробну промисловість, до якої, в свою чергу, належить переробна.

<p><i>Галузевий підхід</i></p>	<p>Розроблений досить ґрунтовно і має значний вплив на прийняття рішень. Попередником галузевого підходу був аналіз пункту розміщення окремого підприємства залежно від розташування джерел сировини, палива, напівфабрикатів, трудових ресурсів та районів споживання готової продукції за критерієм мінімізації витрат. На цьому принципі ґрунтувалася класифікація галузей і виробництв.</p> <p>Галузевий підхід не завжди дає змогу достатньою мірою враховувати особливості міжгалузевих зв'язків, які в сучасному суспільному виробництві набувають все більшого значення. Не можна, наприклад, розглядати структуру, спеціалізацію, розвиток і розміщення окремих галузей сільського господарства окремо від розвитку і розміщення певних галузей харчової промисловості. Неповне врахування міжгалузевих зв'язків призводить до помилок і небажаних трансформаційних процесів у розвитку і розміщенні цих галузей.</p>
<p><i>Між-галузевий підхід</i></p>	<p>Підхід побудований на аналізі розвитку і розміщення сукупності галузей, що тісно взаємодіють (за сировинними, проміжними та кінцевими продуктами, технологічними та іншими ознаками).</p> <p>У суспільному господарстві порівняно небагато галузей, міжгалузевих сукупностей, інших комплексів (наприклад, паливно-енергетичний, агропромисловий, лісопромисловий), що тісно взаємодіють. Міжгалузевий підхід у дослідженні розвитку і розміщення продуктивних сил дає змогу розкрити особливості залежності територіальної організації будь-якої галузі від розвитку і розміщення ряду інших безпосередньо пов'язаних з нею галузей. Це сприяє досягненню важливих соціально-економічних цілей, найбільш повному врахуванню впливу науково-технічного прогресу.</p>
<p><i>Регіональний підхід</i></p>	<p>Зосереджує увагу на вивченні специфічного для регіону просторового поєднання продуктивних сил, враховує відмінності між районами. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил зумовлені тим, що об'єктивно існують відмінності в людській життєдіяльності навіть в межах однієї країни – в господарстві, в рівнях життя, в суспільно-політичному устрої, в культурі. Значення регіонального підходу в дослідженні розміщення продуктивних сил зростає у зв'язку з реформуванням управління економічною і соціальною сферами в регіонах на основі розширення їхніх прав, самоврядування і самофінансування.</p>

<i>Системно-структурний підхід</i>	<p>У широкому розумінні передбачає аналіз складних об'єктів. Наприклад, міжгалузеві комплекси, економічні райони аналізуються, з одного боку, як складні, динамічні, відносно автономні, цілісні утворення, а з іншого – як невід'ємні елементи (частини) багаторівневих територіальних суспільних систем. Оскільки розміщення продуктивних сил може здійснюватися на загальнодержавному, регіональному і конкретно міському, поселенському рівнях, цей підхід потребує узгодження, координації результатів і висновків, зроблених на різних територіальних рівнях.</p> <p>Системно-структурний підхід пов'язаний з необхідністю дослідження розміщення продуктивних сил на всіх територіальних рівнях, аналізу відносин і різноманітних зв'язків, які інтегрують окремі компоненти продуктивних сил в єдине ціле, а також поєднують їх з іншими територіальними системами вищого або нижчого рівня.</p>
<i>Історичний підхід</i>	<p>Дає можливість відстежувати розгортання процесу розміщення продуктивних сил у часі, виявляти закономірності та принципи цього процесу з точки зору певних історичних умов, певної епохи.</p>
<i>Комплексний підхід</i>	<p>Орієнтує дослідника на всебічний аналіз розміщення продуктивних сил у взаємозв'язку з внутрішніми і зовнішніми чинниками та процесами, передбачає визначення збалансованості та пропорційності розвитку і розміщення продуктивних сил, виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між усіма їхніми компонентами. Комплексний підхід враховує також можливі напрями і побічні наслідки розміщення продуктивних сил у перспективі.</p>
<i>Екологічний підхід</i>	<p>Розкриває процеси взаємодії територіальних соціально-економічних систем і навколишнього природного середовища з позицій необхідності досягнення динамічної рівноваги між людиною, її діяльністю і природою.</p>
<i>Проблемний підхід</i>	<p>Передбачає дослідження існуючих або прогнозованих суперечностей суспільного розвитку, форм їхнього прояву в господарському житті. Суперечності, які відбиваються у свідомості людей як наявність диспропорцій і дисбалансів у розвитку та розміщенні продуктивних сил, як порушення динамічної рівноваги в системі «природа – суспільство – територія», сприймаються як ключові, актуальні проблеми суспільного розвитку. Проблеми, що виникають на тому чи іншому етапі соціально-економічного розвитку країни або окремих регіонів, мають вирішуватися в певний термін. Проблемний підхід є методологічною основою розробки і реалізації різноманітних цільових комплексних програм.</p>
<i>Програмно-цільовий підхід</i>	<p>Передбачає визначення проблемної програми, узгодженої за матеріалами, трудовими, фінансовими ресурсами, виконавцями і термінами завершення комплексу планових заходів різного характеру, здійснення яких забезпечує своєчасну реалізацію поставленої мети або системи цілей. Одна з головних особливостей цього підходу – це скінченність проблеми, для вирішення якої створюється програма, у часі.</p>
<i>Відтворювальний підхід</i>	<p>Передбачає використання в органічній єдності всіх фаз відтворювального циклу, тобто виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ у часі та просторі. Такий підхід дає можливість розкрити численні істотні сторони виробничих відносин у їхній різноманітності та особливих формах вияву. Найважливіше місце у відтворювальному підході відводиться дослідженням внутрішньорайонних і міжрайонних зв'язків, відповідності наявності ресурсів і потреби в них, оптимального розміщення виробництва і розселення тощо.</p>

У ході науково-технічної революції виникають нові галузі виробництва, зростає роль науки і наукоємних виробництв, відбувається оновлення продукції.

Нині першочергове завдання – подолати несприятливі тенденції, глибоку структурну кризу економіки України, надати економіці належного динамізму. Насамперед йдеться про глибокі структурні зміни та нову інвестиційну політику. Інвестиційну політику відносно окремих галузей слід здійснювати так, щоб масштаби капітального будівництва відповідали потужностям, матеріальним і трудовим ресурсам.

Сучасна галузева і територіальна структури господарства України відзначаються нерациональністю. Про це, зокрема, свідчать: значна залежність господарства від постачання енергоносіїв і сировини; відсутність завершальних виробництв у багатьох галузях; надмірний розвиток матеріало-, капітало-, енергоємних виробництв; недостатній розвиток сфери послуг (інфраструктури); технічна відсталість і зношеність устаткування, технологічна недосконалість підприємств; значна концентрація "брудних виробництв", зокрема гірничодобувних, металургійних, хімічних, що спричинило високий ступінь забруднення довкілля; надмірне зосередження промислових підприємств в окремих регіонах (*Придніпров'я, Донбас, Прикарпаття*), що зумовило значне використання ресурсного потенціалу, призвело до надмірного тиску на довкілля тощо.

Необхідна структурна перебудова господарського комплексу, що має виявлятися у виготовленні високоякісної і конкурентоспроможної продукції, зменшенні затрат сировини та енергії на її випуск, скороченні виробництва економічно та екологічно не вигідної продукції. Значну роль у цьому повинні відіграти економічні реформи, насамперед прискорення процесів приватизації в різних галузях господарства.

Збалансований розвиток держави не можливий без комплексного розвитку регіональних економічних систем та регулювання регіональних економічних і соціальних пропорцій. Поглиблення регіонального дисбалансу соціально-економічного розвитку суттєво ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавних ринків товарів і послуг, збільшує загрозу регіональних криз та дезінтеграцію національної економіки.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адаптація економічна – пристосування економічної системи до нових умов господарювання, способу та якості життя.

Виробнича інфраструктура – комплекс галузей, що надає послуги виробничого характеру, сприяє переміщенню і зберіганню сировини, палива, енергії, різних матеріалів і готової продукції, передачі інформації тощо. До неї відносять: транспорт, зв'язок, складське господарство, матеріально-технічне постачання, інженерні споруди і пристрої, в т. ч. іригаційні системи, інженерні комунікації та мережі, серед них – лінії електропередач, нафто- і газопроводи, теплотраси, водопроводи тощо.

Галузь – це сукупність господарських одиниць, які виробляють якісно однорідну продукцію або задовольняють певні однорідні потреби суспільства. Всі галузі національного господарства об'єднуються, насамперед, у дві сфери — сферу матеріального виробництва і сферу послуг (раніше їх також називали виробничою і невиробничою сферами).

Галузі спеціалізації району – галузі промислового і сільськогосподарського виробництва, що виготовляють товарну продукцію для обміну з іншими районами або для

експорту в інші країни, що економічно доцільно розвивати в умовах певного району з найвищою ефективністю для економіки.

Галузь економіки – сукупність підприємств і організацій, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі територіального поділу праці.

Господарська збалансованість – стан економіки, за якого національно-господарські пропорції перебувають в оптимальному до потреб і технологій співвідношенні й рівновазі.

Господарська стабільність – стан економіки, за якого ціни на товари, обсяг виробництва, рівень безробіття та інші макроекономічні показники незмінні (чи зміни їх незначні) і не впливають на зміну соціального становища в країні.

Економічна інтеграція – це об'єктивний процес розвитку глибоких, етичних взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, створення міжнародних господарських комплексів в межах держави.

Енерговиробничий цикл (ЕВЦ) – це економіко-технологічний ланцюжок виробництва від видобутку сировини і палива до виробництва кінцевих видів продукції.

Ефективність економічна – співвідношення одержаних результатів, затрат праці та капіталу.

Ефективність соціальна – оцінка відповідності результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям нації.

Єдиний економічний простір – сукупність національних територій країн, у рамках яких діють загальні принципи господарювання, узгоджені єдині правила зовнішньоекономічних відносин.

Збалансованість економічного розвитку – досягнення кількісної та якісної відповідності між основними елементами господарської діяльності.

Інновації – це явище, у якому переплітаються досягнення науки і техніки з розвитком економіки, організаційно поєднуючись.

Інтегрована господарська система – єдиний регіональний економічний простір, який формується на основі тісних економічних взаємозв'язків між усіма елементами господарського комплексу.

Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу продукції і послуг.

Інфраструктура – сукупність галузей та видів діяльності, які обслуговують виробництво (виробнича інфраструктура – транспорт, зв'язок, дороги, лінії електропередач і т. д.) та населення (соціальна інфраструктура – комплекс закладів освіти, охорони здоров'я, торгівлі тощо).

Концентрація – зосередження засобів виробництва, предметів виробництва і робочої сили, випуску продукції на великих підприємствах.

Комбінування – об'єднання на одному підприємстві кількох економічно і технологічно пов'язаних підприємств різних галузей (металургійний та хімічний комбінат).

Кооперування – становлення тісних виробничих зв'язків між окремими підприємствами для виробництва певного виду продукції (між автомобільним заводом і підприємствами з виробництва окремих комплектуючих і деталей).

Науково-технічна революція (НТР) – процес перебудови технічної основи економіки на базі фундаментальних наукових відкриттів і винаходів у всіх галузях.

Науково-технічний прогрес (НТП) – органічно взаємопов'язаний процес розвитку науки й удосконалення засобів виробництва, технологій, готової продукції.

Регіональні соціальні стандарти – оптимальні науково обґрунтовані показники раціональної забезпеченості населення соціальними послугами (товарами) й об'єктами соціальної сфери відповідно до регіональних загальноресурсних передумов соціально-економічного розвитку. Вони визначають кількість тих чи інших послуг (товарів) і об'єктів соціальної сфери, які мають припадати на душу населення або на визначений контингент населення певного регіону.

Реконструкція підприємства – переобладнання існуючих виробничих потужностей, пов'язане з удосконаленням виробництва і підвищенням його техніко-економічного рівня на основ науково-технічних досягнень з метою збільшення виробничих потужностей, поліпшення якості та зміни номенклатури продукції, поліпшення умов праці та охорони навколишнього природного середовища.

Реструктуризація підприємства – здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема, шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів.

Спеціалізація – переважаюче виробництво певної продукції на одному підприємстві. Спеціалізація буває: предметна, подетальна, технологічна чи стадійна.

Структура економіки – співвідношення між її галузями, яке відображає соціально-економічні пропорції та стан суспільного поділу праці.

Структурне зрушення – зміна галузевої або регіональної структури економіки.

Структурна криза — кризове явище тривалого нециклічного характеру, що проявляються в занепаді окремих галузей і комплексів (груп) галузей народногосподарського значення, порушують ключові загальноекономічні (відтворювальні) пропорції.

Територіальні соціально-економічні системи (ТСЕС) – форми просторової організації соціально-економічного життя суспільства у вигляді промислового або сільськогосподарського підприємства, міста, промислового центру, району, області, країни, світового співробітництва країн тощо. Незалежно від значення та рангу всім їм характерні дві обов'язкові властивості: територіальність і комплексність.

Територіальна структура господарства – це сукупність певним чином розміщених і поєднаних територіальних елементів господарства.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте поняття і сутність соціально-економічної системи.
2. Назвіть етапи соціально-економічного розвитку.
3. Охарактеризуйте соціальні особливості економіки України.

4. Обґрунтуйте економічні особливості економіки України.
5. Назвіть основні соціально-економічні проблеми регіонів України.
6. Чим зумовлюється використання різних підходів до характеристики структури господарства?
7. Які особливості має компонентна, функціональна та територіальна структури господарства України?
8. Які особливості структури народного господарства України пов'язані з історією його формування?
9. Назвіть основні тенденції в змінах галузевої структури господарства розвинутих країн світу.
10. Що мається на увазі під структурною кризою в господарстві України?
11. Перелічіть основні причини кризи виробництва в Україні й шляхи їх розв'язання.
12. Які відмінності між екстенсивним та інтенсивним шляхами розвитку економіки?
13. Які галузі економіки України повинні розвиватися випереджаючими темпами?
14. Назвіть основні напрями оздоровлення економіки України.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Інституційно, економічно й організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, які характеризуються відповідною пропорційністю, взаємозумовленим розміщенням на обмеженій державними кордонами території - це

- А національна економіка;
- Б народне господарство;
- В суспільне господарство;
- Г усі відповіді правильні.

2. Умовою виникнення та розвитку національної економіки як єдиного комплексу є

- А суспільний (територіальний) поділ праці;
- Б формування державності;
- В відповіді А та Б;
- Г наявність природно-ресурсного потенціалу.

3. Урбанізація - це

- А світовий історичний процес підвищення ролі міст у житті суспільства, поступове перетворення його в міське за характером праці, способом життя, культури, що пов'язані з розвитком цивілізації, ходом НТП;
- Б зростання і підвищення частки сільського населення в країні, регіоні, світі;
- В ріст чисельності населення в країні чи регіоні;
- Г зростання і підвищення частки міського населення в країні, регіоні, світі;
- Д процес вирівнювання рівнів економічного розвитку.

4. Оберіть важливі передумови виділення територіальних пріоритетів регіонів

- А природні умови;
- Б рівень забезпечення трудовими ресурсами;
- В природні ресурси;
- Г всі важливі.

5. Зазначте необхідні заходи ліквідації територіальних відмінностей для регіонів з надмірною концентрацією виробництва, екологічно несприятливих, з

диверсифікованою структурою господарства, високим прибутком у розрахунку на одного жителя

А передбачення значних пільг в оподаткуванні прибутку;

Б зниження ставок плати за регіональні ресурси;

В введення підвищених (порівняно з іншими регіонами і містами) нормативів плати за регіональні ресурси, за забруднення навколишнього природного середовища;

Г надання додаткових субсидій з бюджету регіону на виконання програмних завдань.

6. Для регіонів, які умовно можна віднести до промислово депресивних (з низькими темпами зростання обсягів виробництва, високим рівнем інвестицій у їх розвиток і низькою віддачею, низьким рівнем прибутку на одного жителя), треба розробляти таку систему заходів

А передбачення значних пільг в оподаткуванні прибутку, зниження ставок плати за регіональні ресурси, додаткові субсидії з бюджету регіону на виконання програмних завдань;

Б запобігання надмірній господарській активності та концентрації населення;

В оздоровлення природного середовища;

Г стимулювання ресурсозбереження та ресурсозабезпечення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

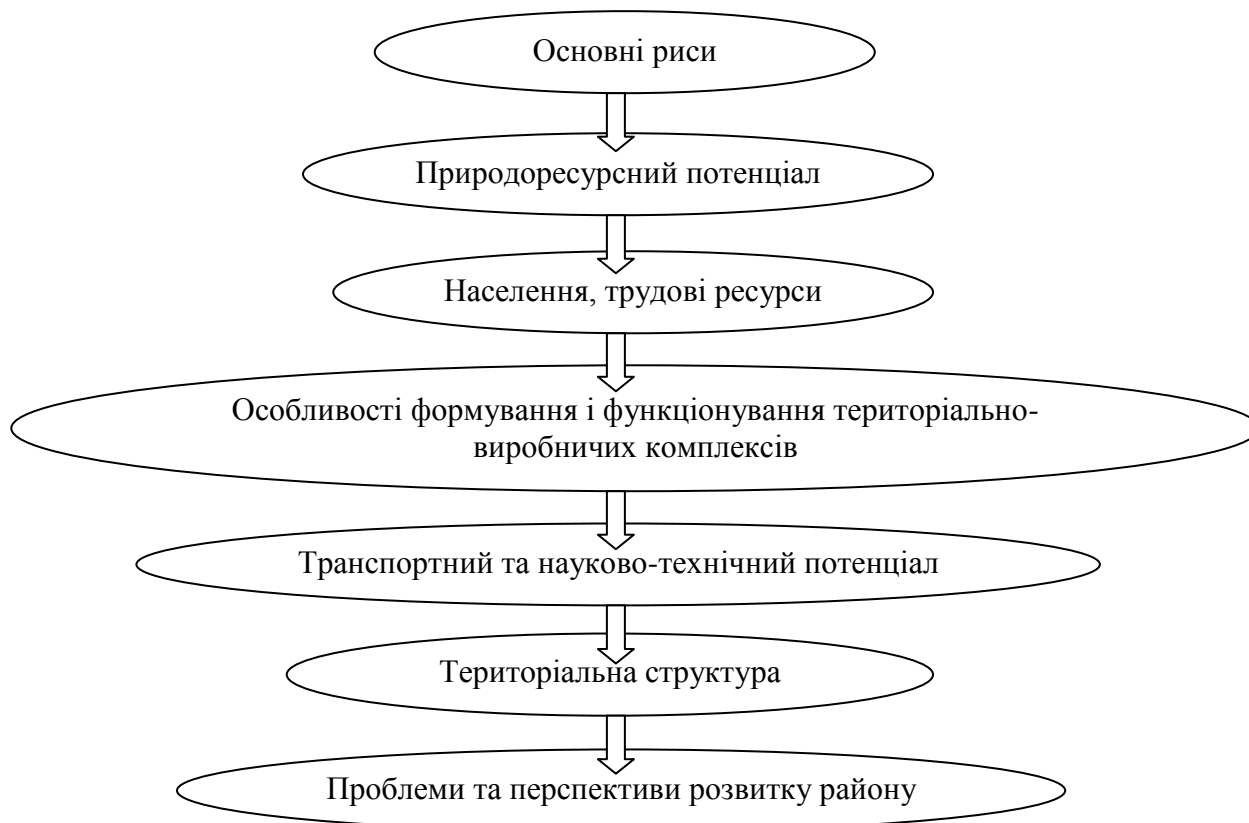
1. Андронникова Н.Г., Бурков В.Н., Леонтьев С.В. Комплексное оценивание в задачах регионального управления - М.: ИПУ РАН, 2002. – 58 с.
2. Добровольская О. П. Региональная экономика: Учеб. пособие. – Симферополь: Эльиньо, 2007. – 260с.
3. Ішук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с
4. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
5. Осипов В.А., Шарыгин М.Д. Энергопроизводственные циклы: проблемы, теория, практика. – Л., 1988. – 178 с.
6. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
7. Регіональна економіка: Підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ / За ред. Є.П. Качан. - К., 2011. -675.

ТЕМА 2.5. Економіка регіонів України: стан і перспективи розвитку

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Характеризувати стан і перспективи розвитку економічних регіонів України можна, орієнтуючись на подібну схему:

Склад економічних районів за мікропідходом такий:

<i>Мікроекономічні райони</i>	<i>Області</i>
Донецький	Донецька, Луганська
Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька
Північно-Східний	Харківська, Полтавська, Сумська
Столичний	Київська, Чернігівська, Житомирська і територія м. Києва
Центральний	Черкаська, Кіровоградська
Причорноморський	АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська та м. Севастополь
Карпатський	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька
Подільський	Вінницька, Хмельницька, Тернопільська
Волинський	Волинська, Рівненська

Розглянемо характеристику району за схемою на прикладі Північно-Східного економічного району.¹

Економіко-географічне положення. Район розташований у північно-східній і, частково, центральній частині країни. Його площа становить 84 тис. км² (13,9% території України). Він охоплює Харківську, Полтавську та Сумську області. На північному сході межує із Курською і Білгородською областями Російської Федерації, на сході – з Донецьким

¹ Навчальні матеріали онлайн [електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/>

економічним районом, на півдні – з Придніпровським, на південному заході і заході – з Центральним і Столичним економічними районами України. Район розташований на важливих шляхах сполучення із районами Росії та портами Чорного й Азовського морів, поблизу металургійних баз Донбасу та Придніпров'я, економічно високорозвиненого Центрально-Чорноземного району Росії.

Природні умови і ресурси. Північно-Східний район багатий на різноманітні корисні копалини. Із паливно-енергетичних ресурсів є природний газ, виявлений в усіх областях району, але основні промислові запаси зосереджені в Харківській області (Шебелинське, Хрестищенське, Кегичівське, Мелехівське, Єфремівське та інші родовища). Запаси нафти сконцентровані в Полтавській (Глинсько-Розбишівське, Радченківське, Сагайдацьке, Зачепилівське, Новогригорівське родовища) і Сумській (Качанівське, Рибальське родовища) областях. Знайдене кам'яне вугілля (Харківська, Полтавська та Сумська області), є незначні поклади торфу.

У регіоні значні запаси високоякісних залізних руд (18 млрд. т.), які зосереджені у Кременчуцькому залізрудному басейні (Полтавська область). З іншої рудної сировини виявлені титанові (Краснокутське Харківської області) та мідні (Картаміське, Берестянське Харківської області) руди.

У Харківській (м.Ізюм) і Сумській областях відкрито родовища фосфоритів. Є поклади кам'яної солі, каоліну, кварцевих та скляних пісків, гіпсу, крейди, мергелю, вапняків та інших будівельних матеріалів. Район відомий джерелами мінеральних вод у Полтавській (Миргородське, Гоголівське) і Харківській (Березівське) областях.

Серед річок найбільше господарське значення має р. Дніпро, Кременчуцька, Дніпродзержинська та Червоноармійська водойми. Загалом, водні ресурси забезпечують господарську діяльність Полтавської та Сумської областей, у Харківській запаси недостатні. Район має високородючі чорноземні ґрунти – важливий природний ресурс регіону.

Населення і трудові ресурси. Загальна чисельність населення району 5355520 осіб, у тому числі у Харківській області – 2738597 осіб, Полтавській – 1470553 осіб, Сумській – 1146370 осіб (на 01.10.2012 р.), або близько 12% кількості населення країни. Міське населення складає близько 72 % населення. Середня густина населення – 63,4 осіб/км².

У Північно-Східному економічному районі знаходиться 47 міст, у тому числі 19 обласного підпорядкування та 102 містечка, з яких половина розташована у Харківській області. Середня чисельність міського поселення на регіон – 1292039 осіб, що є більшим на 13% від відповідного показника в Україні. Найбільші міста регіону – Харків, Полтава, Суми, Кременчук, Конотоп, Шостка, Лозова, Ізюм, Лубни, Комсомольськ, Ромни і Охтирка.

Працездатне населення становить 57,8%, що відповідає середньому рівню у країні (57,9%), молодь – 17,3% (на 1,4% менше), особи похилого віку – 24,9% (на 1,5% більше). На 1000 осіб населення припадає 307 пенсіонерів, що на 2% більше від середнього рівня у країні.

У статевій структурі населення жінки кількісно переважають чоловіків. Так, на 1000 жінок припадає 847 чоловіків, що на 15 осіб менше від співвідношення чоловічого і жіночого населення у країні.

Національний склад населення району неоднорідний, більшість становлять українці – 79,9%. Росіян у регіоні 18,4%, особливо у містах. Значна кількість їх зосереджена у північно-східній і східній частинах району.

Територіально-галузева структура економіки. У районі склався індустріально-аграрний господарський комплекс. Провідне місце посідає промисловість, на яку припадає

75% валового продукту народного господарства. Основними галузями промисловості району є машинобудівна і металообробна, харчова, хімічна і легка. Добре розвинена промисловість будівельних матеріалів та залізорудна. У Полтавській області споруджено Дніпровський гірничо-збагачувальний комбінат. Окрім того, чорна металургія представлена Кременчуцьким та Полтавський ливарно-механічними заводами.

Промисловість. Потреби господарства і населення району забезпечуються його енергетичною базою. Майже вся електроенергія виробляється тепловими станціями. Найбільша з них – Зміївська ДРЕС потужністю 2,4 млн. кВт. На район припадає майже 20% загальнодержавного виробництва електроенергії.

Основними галузями *машинобудування* є енергетичне, тракторне, сільськогосподарське, електротехнічне, транспортне, верстат- і приладобудування. Енергетичне та електротехнічне машинобудування зосереджене в Харкові (випускають парові турбіни для теплових і атомних електростанцій, потужні турбогенератори, електродвигуни тощо), Полтаві (заводи електротехнічних виробів, газорозрядних ламп тощо), Глухові (електронні й агрегатні вузли), Сумах (важке компресоробудування, електропомпи), Свесі (помпи).

Транспортне машинобудування репрезентоване у Кременчуці (вантажні автомобілі, різні види вагонів), Харкові (велосипеди, мотоцикли, тракторні двигуни тощо), Ромнах (транспортні запчастини). У Харкові виробляють пасажирські і транспортні літаки.

Верстатобудування розвивається у Харкові, де випускають верстати загального та спеціального призначення, автоматичні лінії, верстати із програмним управлінням. Інший центр – Лубни, де виробляють круглошліфувальні та спеціальні колові верстати високої точності.

Прилади, точні машини, інструменти та механізми випускають у Харкові, Сумах, Полтаві. Приладобудування зосереджене також у Лубнах і Червонозаводську.

Найбільші підприємства підйомно-транспортного машинобудування розташовані в Харкові. Виробництво сільськогосподарських машин розміщене в Харкові й Охтирці. Харків є найбільшим у країні осередком тракторобудування.

У Північно-Східному економічному районі розмістилося виробництво устаткування для різних галузей промисловості. Так, у Харкові випускають гірничі і металургійне устаткування, обладнання для легкої, харчової, поліграфічної промисловості та промисловості будівельних матеріалів; у Полтаві – для хімічної, харчової промисловості; у Кременчуці – шляхові машини; у Лубнах – устаткування для харчової і деревообробної промисловості. У Ромнах знаходяться також підприємства поліграфічного машинобудування, у Сумах має місце хімічне машинобудування.

Хімічна промисловість забезпечує країну мінеральними добривами, дубильними речовинами, пластмасами, хімреактивами. У Кременчуці працює нафтопереробний завод, де виробляють й технічний вуглець. У Сумах здійснюється випуск фосфорних добрив сірчаної кислоти, отрутохімкатів, лакофарбової продукції тощо. Шебелинка є центром випуску хімічних реактивів. Найбільшим центром хімічної промисловості є Харків. Тут виготовляють пластмаси, лаки, фарби, хімреактиви, побутову хімію, фармацевтичні препарати.

Потужна галузь району – *будівельна індустрія*. Цементна промисловість розвинута в Балаклії (Харківська область). Залізобетонні конструкції випускають у Кременчуці, вироби зі скла – у Полтаві й Мерефі (Харківська область), фарфоро-фаянсові – в Полтаві й Будах (поблизу Харкова).

Деревообробна і меблева промисловість зосереджена, як правило, у великих промислових центрах – Харкові, Полтаві, Сумах, Кременчуці, її підприємства є також і в середніх містах, наприклад, у Лубнах.

Легка промисловість за вартістю продукції посідає в районі третє місце. Тут виробляють бавовняні та вовняні тканини. Розвинута джутова, хутрова і взуттєва галузі промисловості. Найбільшим центром легкої промисловості є Харків, де зосереджена швейна, панчішно-шкарпеткова, суконна тощо. У Полтаві розміщені бавовняно-прядильна, трикотажна, швейна фабрики, шкіряно-взуттєвий комбінат, у м. Ромни (Полтавська обл.) – фабрики гардинно-тюлевих виробів, взуттєва, у Сумах – швейна, суконна і шкіряно-взуттєва фабрики.

Агропромисловий комплекс. Північно-Східний район має потужний АПК. Основу його становить сільське господарство. За вартісними показниками валового випуску продукції сільського господарства Північно-Східний район, серед районів України, посідає третє місце. Посівні площі сягають 50,5% усієї площі району. Сільськогосподарські підприємства в основному *спеціалізуються на вирощуванні* зернових культур, цукрових буряків, соняшнику. Поблизу великих міст, особливо Харкова, розташовані овоче-молочні господарства приміського типу.

Майже половина посівної площі (49,6%) припадає на *зернові культури*, з-поміж яких найбільше озимої пшениці, ячменю, жита, кукурудзи, гречки. У районі вирощується велика *частка технічних культур* – 16,4% посівних площ. Цукрові буряки висівають майже на всій території району, а соняшник – здебільшого на півдні та південному сході. У західній частині поширені площі під тютюном та ефіроолійними культурами.

Картоплю й овочі вирощують майже в усіх господарствах, але найбільше навколо великих міст і в південній та західній частині.

У структурі сільськогосподарського виробництва переважає *тваринництво*. Розводять велику рогату худобу, свиней, овець, птицю. Південь має м'ясо-молочний напрям. У південно-східній частині району значного розвитку набуло вівчарство. Переважають тонкорунні вівці. Свинарство має м'ясний напрям. Північ району, а загалом і весь район, зберігає молочно-м'ясний напрям тваринництва. У районі розвинені також рибальство і бджільництво.

Маючи потужну сировинну базу, *харчова промисловість* району за обсягом виробництва поступається тільки машинобудуванню. Найбільше значення має цукрова промисловість. На 59 цукрових заводах виробляють п'яту частину цукру в країні. Одним із найпотужніших підприємств галузі в Україні є Лохвицький цукровий комбінат у Полтавській області. До великих цукрових підприємств належать також Куп'янський, Орільський (Харківська обл.), цукрові заводи та цукрорафінадний завод у м. Дружбі (Сумська обл.). Добре розвинуті маслоробна і сироварна галузі промисловості, зокрема, район випускає майже 13% вершкового масла в Україні. Найбільші молочноконсервні заводи – у Куп'янську (Харківська обл.) і Біликах (Полтавська обл.). У Хоролі Полтавської обл. на основі молока виробляють дитяче харчування.

Транспортний комплекс. У районі функціонують практично всі види транспорту. Основна частка перевезень вантажів припадає на залізничний транспорт, пасажирів – на автомобільний. Найгустіша мережа транспортних шляхів всіх видів транспорту, крім річкового, в Харківській області. Загальна довжина *залізниць* району становить біля 3200 км, а середня густота – 37,5 км на 1000 км². Найбільші залізничні вузли – Харків

(найпотужніший в Україні), Лозова, Ворожба, Конотоп, Суми, Кременчук, Гребінка, Полтава.

Автомобільний транспорт використовується в основному для внутрішньообласних перевезень. Загальна довжина автомобільних шляхів становить 24 тис. км, у тому числі із твердим покриттям – 7,0 тис. км.

Для транспортних зв'язків використовується Дніпро з його притоками – Сулою, Пслом, Ворсклою. На Дніпрі розташований великий *річковий порт* – Кременчук.

Через територію району проходять магістральні *газопроводи* "Союз", Уренгой – Помари – Ужгород, Шебелинка – Полтава – Київ, *нафтопроводи* Мічурінськ – Кременчук, Гнідинці – Кременчук тощо. *Авіаційний* транспорт представлений в усіх областях району. Його спеціалізація – перевезення пасажирів і вантажів.

Регіональні промислово-економічні вузли. Основні промислові вузли району – Харківський, Кременчуцький, Полтавський, Сумський.

Харківський промисловий вузол є найбільшим серед них. До його складу входять міста Харків, Дергачі, Мерефа, Люботин, Чугуїв, Пісочин та ін. Найрозвинутішою галуззю у промисловому комплексі вузла є машинобудування, основне виробництво – тракторне і сільськогосподарське, енергетичне та електротехнічне машинобудування та ін.

Хімічна промисловість вузла спеціалізується на виготовленні лаків, фарб, фармацевтичних препаратів, хімреактивів, пластмас, товарів для побуту. Однією з провідних є легка промисловість. Вона представлена текстильною, швейною, трикотажною галузями. Шкіряний завод забезпечує взуттєві фабрики, шкіргалантерейне виробництво сировиною.

Полтавський промисловий вузол складають підприємства Полтави і приміської зони. Машинобудування дає понад 40% усієї валової продукції вузла. Найбільші підприємства вузла: заводи штучних алмазів та алмазного інструменту, газорозрядних ламп, "Електромотор", тепловозремонтний, автоагрегатний, ливарно-механічний. Виробничі об'єднання "Укрхіммаш" та "Продмаш" виготовляють обладнання для хімічної і харчової галузей промисловості. Турбомеханічний завод випускає деталі для парових турбін та устаткування для електростанцій.

Друге місце за виробництвом валової продукції у вузлі належить харчовій промисловості. У Полтаві розміщені підприємства м'ясної, молочної, борошномельно-круп'яної, плодоовочевої» хлібопекарської, кондитерської та інших галузей. Найвідоміше серед них – Полтавський м'ясокомбінат.

У Полтаві працюють виробництва легкої промисловості, зокрема бавовнопрядильна, експериментально-взуттєва фабрики, виробниче швейне та трикотажне об'єднання.

Кременчуцький промисловий вузол об'єднує Кременчук, Комсомольськ та приміські селища навколо Кременчука. Основні галузі вузла – машинобудування, нафтопереробка та залізнична промисловість.

Кременчуцький вузол – центр українського великовантажного машинобудування (ВО "АвтоКРАЗ"), який випускає дизельні автомобілі, самоскиди, тягачі. У промисловому районі Кременчука, Крюкові, розміщений вагонобудівний завод і завод шляхових машин. Біля міста Комсомольська відкритим способом видобувають залізну руду. Тут знаходиться Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат. У Кременчуцькому промисловому вузлі працюють нафтопереробний завод і завод технічного вуглецю. У Кременчуцькому вузлі знаходиться багато підприємств харчової та легкої промисловості. Харчову промисловість представляють заводи і фабрики м'ясної, молочної, борошномельної, макаронної,

кондитерської, тютюнової галузей. Легку – взуттєву і швейну фабрики, трикотажне об'єднання, шкіряно-шорний комбінат. Розвинуті також деревообробна і меблева галузі.

Сумський промисловий вузол складають Суми і навколишні селища, основа якого утворена машинобудівною, хімічною, нафтохімічною, харчовою та легкою промисловістю. Провідна галузь вузла – машинобудування і металообробка, до найбільших підприємств якої належать виробничі об'єднання хімічного машинобудування. В Сумах зосереджені підприємства харчової промисловості: м'ясний і рибної гастрономії комбінати, молочний, овочеконсервний, цукрорафінадний, лікєро-горілчаний заводи тощо. Розвинута легка промисловість: швейна, суконна, вовнянопрядильна, взуттєва фабрики. Промисловість будівельних матеріалів представлена будівельним комбінатом і фарфоровим заводом, мікробіологічна – біофабрикою, а деревообробна – виробництвом меблів.

На території Північно-Східного економічного району знаходиться також чимало промислових центрів, зокрема Лозова, Ізюм (у Харківській області), Миргород, Лубни (у Полтавській області), Конотоп, Шостка, Ромни й Охтирка (у Сумській області).

Економічні зв'язки. У Північно-Східному районі *ввіз* продукції більший за *вивіз* (за тоннажем). У районі домінує обробна промисловість, яка використовує вугілля і метал із Донбасу та Придніпров'я, ліс із Карпатського і Північно-Західного районів, різноманітні машини й обладнання з усіх економічних районів країни. Звідусіль сюди надходить і продукція легкої, харчової та хімічної галузей промисловості.

За межі району *вивозиться* природний газ, залізна руда, продукти нафтопереробки, залізобетонні конструкції, трактори, вантажні машини, велосипеди, електровироби, верстати, інші машини та устаткування, а серед продукції АПК – масло та молочні продукти. За межі району постачаються також вироби скляної і фарфоро-фаянсової промисловості. Основні економічні зв'язки району налагоджені із сусідніми Придніпровським і Донецьким, а також різні кооперативні зв'язки з центральними районами Російської Федерації.

Проблеми і перспективи удосконалення економіки району. Одна з проблем Північно-Східного району – територіальна нерівномірність розвитку. Основне промислове виробництво зосереджене в Харкові, Полтаві, Сумах і Кременчуці, а багато малих міст і селищ розвинуті недостатньо, особливо в Полтавській і Сумській областях. У районі недостатньо електрифіковані залізниці, а в сільській місцевості не вистачає доріг із твердим покриттям.

Невідкладного вирішення вимагає проблема структурної перебудови і перепрофілювання народногосподарського комплексу району, оскільки він перенасичений галузями важкої індустрії.

Розв'язання екологічної проблеми повинно спрямовуватися на істотне покращення довкілля на найоптимальніше використання рекреаційних ресурсів району, на розширення територій, придатних для оздоровлення і відпочинку населення, на нарощування матеріально-технічної бази рекреаційної інфраструктури Полтавської і Сумської областей.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Виробничо-територіальні зв'язки — просторові відносини між виробничими підприємствами, об'єднаннями, а також між групами підприємств та об'єднань, галузей виробництва в межах територіальних одиниць різного рангу (одиниць адміністративно-територіального поділу, економічних районів, країн, великих регіонів і т. д.).

Географічний поділ праці — просторова диференціація трудової діяльності в процесі розвитку суспільства, яка проявляється у виробничій спеціалізації окремих взаємопов'язаних територіальних утворень різного таксономічного рангу (країн, районів, центрів і т. п.), у розвитку міжрайонної (міжнародної та т. д.) кооперації, обміні спеціалізованою продукцією і послугами.

Район економічний — територіально спеціалізована частина національної економіки, взаємопов'язана економічними відносинами з іншими територіями.

Район економічний інтегральний — цілісна частина національної економіки, основною ознакою якої є наявність територіально-виробничого комплексу відповідного рангу та економічного тяжіння території до центру (великого населеного пункту) району.

Районування економічне — науково обґрунтований поділ країни на економічні райони, що сформувалися історично або внаслідок розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Стагнаційні райони — райони, в яких темпи розвитку господарства рівні нулю або негативні.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте сучасні спеціалізації регіонів та їх місце в системі територіального поділу праці.
2. Яка об'єктивна необхідність комплексного соціального та економічного розвитку регіонів?
3. Назвіть стратегічні і поточні завдання розвитку економіки регіонів.
4. Проаналізуйте стан та перспективи розвитку економіки регіонів України.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Потужний освітній та науково-технічний потенціал сформувався в

- А Центральному регіоні;
- Б Донецькому регіоні;
- В Поліському регіоні;
- Г Дніпровському регіоні.

2. Найбільша частка мінеральних ресурсів країни припадає на

- А Східний регіон;
- Б Карпатський регіон;
- В Донецький регіон;
- Г Центральний регіон.

3. Найвища заселеність території та найбільша частка міського населення має місце в

- А Київській області;
- Б Харківській області;
- В Одеській області;
- Г Донецькій області.

4. У системі територіального поділу праці України цей економічний район спеціалізується на виробництві теплової енергетики, продукції металургії, важкого машинобудування, гірничо-хімічної промисловості

- А Східний;
- Б Донецький;
- В Поліський;

Г Карпатський.

5. Аграрно-промислове спрямування з переважанням переробних галузей АПК має

- А Поліський економічний район;
- Б Південний економічний район;
- В Східний економічний район;
- Г Донецький економічний район.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гапоненко А. Л. Развитие региона: цели, закономерности, методы управления / А. Л. Гапоненко, В. Г. Полянский. - М.: Изд-во РАГС, 1999.-208 с.
2. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
3. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с.
4. Коваленко Е.Г. Региональная экономика и управление. - СПб.: Питер, 2005. – 288 с.
5. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
6. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова, Н.В. Каледина. – М.: Гардарики, 2003. – 928 с.
7. Экономические районы Украины / Под ред. И.Г. Черванева. - 2-е изд.- Х.: Мир детства, 2000.- 96 с.

ТЕМА 6. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчаючи дану тему, потрібно звернути увагу на поняття «*геополітичний чинник*» та місце України в міжнародному поділі праці. Роль геополітичних чинників є різною у різні періоди розвитку державних та міждержавних стосунків.

Геополітичні чинники безпосередньо впливають на рівень національної безпеки держави. Тому вони повинні враховуватися при визначенні цілей, стратегії і тактики, які ставить перед собою кожна з держав.

Далі необхідно вивчити *види та форми зовнішніх зв'язків*, об'єктивні передумови розширення зовнішньоекономічних зв'язків України.

Зовнішні зв'язки держави - це взаємообмін з країнами світу продуктами матеріального виробництва, послугами, інформацією на основі міжнародного поділу праці, а також співдружність політичних органів, направлена на ефективне рішення глобальних проблем людства, розширення особистих проблем громадян.

Зовнішньоекономічні зв'язки можуть бути представлені наступною схемою:

Зовнішні зв'язки мають розгалужену структуру. За змістом, характером, предметами обміну поділяються на політичні, економічні, наукові, культурні, інформаційні, воєнні, екологічні, релігійні, гуманітарні відносини, особисті стосунки громадян. Класифікаційна ознака, пов'язана з напрямком товарного потоку, визначає рух товару (послуги, роботи) з однієї країни в іншу. За цією ознакою зовнішньоекономічні зв'язки поділяються на: експортні та імпортні.

Структурна ознака класифікації зовнішньоекономічних зв'язків визначає їх груповий склад, який відтворює сферу економічних інтересів і основну мету зовнішньоекономічної діяльності як господарюючих одиниць, так і держави в цілому. За цією ознакою зовнішньоекономічні зв'язки поділяються на:

- зовнішньоторговельні;
- фінансові;
- виробничі;
- інвестиційні.

Форма зовнішньоекономічних зв'язків - це засіб існування певного виду зв'язку, зовнішній прояв (оформлення) сутності будь-якого конкретного зв'язку. До форм зовнішньоекономічних зв'язків відносять торгівлю, бартер, туризм, інжиніринг, франчайзинг, лізинг, інформаційний обмін, консалтинг тощо.

Важливим напрямом зовнішньоекономічної співпраці є *зовнішня торгівля*. Розрізняють такі види зовнішньої торгівлі:

- 1) торгівля готовою продукцією;
- 2) торгівля комплектним устаткуванням;
- 3) торгівля товарами у розібраному вигляді;
- 4) торгівля машинами, що були у вжитку;
- 5) торгівля сировинними товарами;
- 6) прямий продаж;
- 7) зустрічна торгівля.

Поступово створюються передумови для інтеграції української економіки у глобальні та європейські економічні процеси. З моменту здобуття незалежності Україна налагодила торговельні зв'язки більш ніж із 180 країнами світу. Проте пріоритетом є поглиблення торговельно-економічних відносин зі своїми найближчими сусідами, в першу чергу, з Російською Федерацією, Республікою Білорусь і Польщею.

Також у даний час Україна уклала міждержавні угоди про вільну торгівлю з усіма країнами СНД і Республікою Македонія. Наша держава активно включається у світові суспільно-економічні процеси: приєдналася до Світової організації торгівлі (СОТ), стратегічною метою визнано отримання асоційованого членства в Європейському союзі. У сучасних умовах абревіатура СОТ має подвійне значення: по-перше, СОТ є організацією, по-друге, СОТ – це комплекс правових документів, який визначає права та обов'язки урядів у сфері міжнародної торгівлі товарами та послугами. Отже, серед основних завдань СОТ – підтримка та розвиток «певних правил гри» руху товарів і послуг, за якими працюють уряди країн-членів СОТ. Сучасна СОТ – провідна міжнародна організація, членами якої є 149 країн світу, на долю яких припадає близько 96% обсягу світової торгівлі

Ще одна організація, до якої Україна не належить, але має з нею розгалужені стосунки і намір стати її членом, — це Європейський Союз.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Відкрита економіка – економічна система, де розвивається спеціалізація виробництва товарів та послуг, в яких країна досягає найбільших успіхів, і здійснюється їх вільний експорт та імпорт.

Вільні економічні зони – спеціальні території з пільговими валютними і податковими режимами, в яких заохочується спільна з іноземним капіталом діяльність. Розрізняють: зовнішньоторговельні (із вільними митними зонами, портами, зонами експортного виробництва); функціональні (технополіси, туристичні, страхові зони); комплексні.

Геополітика - наука, яка розглядає вплив географічних чинників на внутрішню й особливо зовнішню політику держав і націй.

Глобалізація (соціально-економічних процесів) – тенденція всезростаючої взаємоінтеграції територіальних (на рівні країн, наднаціональних регіонів тощо) виробничо-економічних систем в єдиний світовий відтворювально-господарський та ринково-інформаційний простір.

Закрита економіка – економіка, яка не бере участі у міжнародній торгівлі.

Зовнішня політика – загальний курс держави в міжнародних справах, спрямований на регулювання відносин даної країни з іншими країнами та народами відповідно до її принципів і мети. Діяльність держави в галузі зовнішньої політики будується згідно з положеннями її конституції та спрямована на створення сприятливих умов для реалізації мети, що переслідується керівними колами країни.

Зовнішньоекономічна діяльність – сфера економічної діяльності держави, підприємств, фірм, організацій, тісно пов'язаних із зовнішньою торгівлею, експортом та імпортом товарів, іноземними кредитами та капіталовкладеннями, реалізацією спільно з іншими країнами проектів.

Зовнішньоекономічна політика – політика держави у сфері експорту, імпорту, залучення іноземного капіталу за кордоном, реалізації спільних науково-технічних,

економічних та інших проектів. Це система заходів уряду, яка направлена на зміцнення позицій країни у світовій економіці, в міжнародних економічних стосунках.

Зовнішньоекономічні зв'язки – сукупність форм, напрямів, методів і засобів торговельно-економічного, виробничого, науково-технічного, валютно-фінансового і кредитного співробітництва між країнами з метою раціонального використання міжнародного поділу праці.

Імпорт – сукупність увезених із-за кордону товарів, послуг, капіталів. отримання послуг виробничого або споживчого призначення, тимчасове ввезення товарів (на виставки, ярмарки, аукціони).

Інжиніринг – це торгівля інженерно-консультаційними послугами.

Інжинірингові операції – це відокремлений у самостійну сферу діяльності комплекс послуг комерційного характеру, що сприяє виробництву і реалізації продукції.

Лізинг – це вид інвестиційної діяльності, при якому спеціалізована лізингова компанія (яка виконує функції інвестора) купує вказане клієнтом майно та передає йому це майно в користування за оплату з можливістю переходу права власності на предмет лізингу до лізингоодержувача.

Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення осіб найманої праці між національними господарствами, що виражає процес перерозподілу трудових ресурсів між ланками всесвітнього господарства.

Міжнародна торгівля – торгівля між країнами, яку формують вивезення (імпорт) товарів і послуг та їх увезення (експорт).

Міжнародний поділ праці – форма суспільного територіального поділу праці, яка являє собою поділ праці між країнами, спеціалізацію їх виробництва на певних видах продукції, котрими вони обмінюються. Проявляється в спеціалізації окремих країн у рамках всесвітнього господарства у виробництві певної продукції та послуг, що зумовлює необхідність обміну результатами діяльності у вигляді товарів на всесвітньому ринку. Сприяє поглибленню і розширенню господарських зв'язків.

Міжнародний територіальний поділ праці – це концентрація в окремих країнах виробництва товарів та надання послуг понад необхідні внутрішні потреби шляхом обміну або продажу іншим країнам.

Міжнародні фінансові центри – центри міжнародного ринку позикового капіталу.

Міжнаціональний ринок – сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, взаємопов'язаними участю в міжнаціональному поділі праці.

Науково-технічні зв'язки – одна з форм зовнішньоекономічних зв'язків, що передбачає використання переваг міжнародного географічного поділу праці в галузях науки і техніки.

Платіжний баланс – систематизований запис усіх економічних операцій, які здійснюють резиденти протягом конкретного періоду.

Світове господарство – система національних господарств усіх країн світу, об'єднаних міжнародним поділом праці та різноманітними економічними взаємозв'язками в господарський організм глобальних масштабів.

Світовий ринок – складова частина всесвітнього господарства, представлена системою товарів і послуг між продавцями та покупцями. Сформувався на основі міжнародного поділу праці й міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин.

Спільні підприємства – це такі господарські підприємницькі структури, які утворюються різнонаціональними засновниками та характеризуються наявністю спільного майна, спільним управлінням та спільним розподілом прибутку й ризику.

Франчайзинг – це така організація бізнесу, за якою компанія (франчайзер) передає певній людині чи компанії (франчайзі) право на продаж продукту і послуг цієї компанії.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Які основні напрями зовнішнього економічного співробітництва нашої держави Вам відомі?
2. Особливості структури зовнішньоторгового балансу України.
3. Назвіть міжнародні організації, членами яких є Україна.
4. Дайте визначення поняттю «геополітичний фактор».
5. Охарактеризуйте зовнішньоекономічні зв'язки України.
6. Що таке вільні економічні зони?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. До форм основних зовнішньоекономічних зв'язків відносяться

- А науково-технічне співробітництво;
- Б міжнародна торгівля;
- В торгівля капіталом і фінансове співробітництво;
- Г урбанізація.

2. Провідним у міжнародному поділі праці є ринок

- А товарів виробничого призначення;
- Б споживчих товарів;
- В освіти й науки, інновацій;
- Г інвестицій.

3. Актуальними напрямками зовнішньоекономічної політики України є

- А зміцнення позицій на ринках Східної і Західної Європи, США, Канадою, Японією, Австралією, ПАР;
- Б проведення валютного та митного регулювання, лібералізація умов іноземних капіталовкладень для залучення іноземної валюти;
- В розширення торговельної співпраці з країнами Середземномор'я, Близького та Середнього Сходу, Південної та Південно-Східної Азії;
- Г усі напрямки актуальні.

4. У сфері освітнього, наукового, культурного обміну доцільною формою зовнішньоекономічних зв'язків є

- А торгівля;
- Б співробітництво;
- В спільне підприємництво;
- Г надання послуг.

5. До адміністративних методів організації зовнішньоекономічних зв'язків відносять

- А законодавчі акти, постанови, міжнародні торгові договори;
- Б пряме фінансування експортного виробництва;
- В непряме фінансування експортного виробництва;

Г кредитування експорту.

6. Основними експортними товарами України є

А залізна руда;

Б марганцева руда;

В руди кольорових металів;

Г правильні відповіді А та Б.

7. Економічна інтеграція – це

А врахування інтересів підприємства при виборі місця його розташування;

Б врахування інтересів держави при виборі місця розташування підприємства;

В це об'єктивний процес розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, створення міжнародних господарських комплексів у межах держави;

Г об'єднання регіонів країни у великі територіальні об'єднання з метою спільного вирішення найважливіших проблем економічного розвитку.

8. Спільна (вільна) економічна зона – це

А територія, де діє особливий законодавчий режим їх управління;

Б частина території країни, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності, порядок застосування та дії законодавства;

В господарчовідокремлена зона на території країни;

Г території з вигідним географічним положенням.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
3. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с.
4. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова, Н.В. Каледина. – М.: Гардарики, 2003. – 928 с.
5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К., 2006. - 396с.

ТЕМА 2.7. Фактори сталого розвитку продуктивних сил

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчення теми слід почати з визначення поняття «сталий розвиток». Поняття «*сталий розвиток*» було введено в світову науку і політику Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку (Комісія Брунтланд) в 1987 році, як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

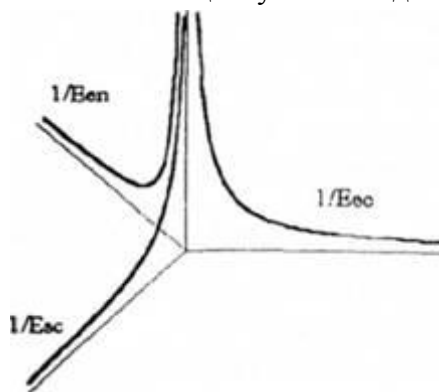
Таким чином, *сталий розвиток* - це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

Концепція сталого розвитку виходить переважно з двох підходів: ресурсного (виявлення гранично допустимого, тобто граничного вилучення з біосфери продукції фотосинтезу) і біологічного (виявлення здібностей біосфери розширено відтворювати продукцію фотосинтезу).

Ця концепція відбиває розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних проблем людства і того факту, що вони можуть бути вирішені тільки комплексно, за умови тісного співробітництва і координації зусиль усіх країн світу. З формальної точки зору сталий розвиток прийнято розглядати як гармонічний розвиток трьох структурних підсистем: соціуму, економіки та екології, де економіка і екологія, чи енвайронментальна економіка є базисом сталого розвитку, а соціальна підсистема - його надбудовою, згідно з першим пунктом Ріо-декларації.

Звідси вибудовується формалізована концептуальна модель сталого розвитку.

Концептуальна графоаналітична модель сталого розвитку,
де Esc - ефективність соціальної політики (стратегії розвитку);
Eec - ефективність економічної політики;
Een - ефективність екологічної політики.

Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина - господарство - природа, що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи і суспільства, який характеризується як епоха ноосфери.

Ключові принципи сталого розвитку	
Принцип обережності	збереження сучасного стану навколишнього середовища як перешкоди безповоротним чи небезпечним змінам
Принцип «передбачати і запобігати»	більш дешевий, менш ризикований підхід, ніж ліквідація збитків навколишньому середовищу
Принцип балансу між ресурсами і забрудненням	використання ресурсів у рамках масштабів регенеративної здатності екосистем; контроль над обсягом надходжень забруднень і відходів у рамках асиміляційного потенціалу екосистем
Принцип збереження природного багатства	на нинішньому рівні: недопущення чи зменшення втрат природно-ресурсного потенціалу
Принцип «забруднювач платить»	повна вартість екологічного збитку повинна бути компенсована користувачем (споживачем)

Реалізація принципів сталого розвитку дозволить забезпечити:

- гармонізацію співіснування людини і природи;
- реалізацію права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку нинішнього і прийдешнього поколінь;

– невід’ємність захисту навколишнього природного середовища в процесі розвитку суспільства.

Разом з тим, непогодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей, висока питома вага ресурсо- і енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також недостатній рівень екологічної культури і споживання ведуть до поглиблення кризових явищ в економіці, погіршення стану навколишнього природного середовища, що створює реальну загрозу для життя і діяльності нинішніх і прийдешніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку і процвітання держави.

До складу цільових параметрів сталого розвитку необхідно включати характеристики стану навколишнього середовища, екосистем і природоохоронних територій. їм належать показники: якості атмосфери, водойм, територій, що знаходяться в природному і зміненому стані, кількості біологічних видів, що знаходяться під загрозою зникнення і т.д.

Разом з тим, існуюча в Україні система показників стану навколишнього середовища, за оцінками фахівців, не відповідає сучасним вимогам формування системи сталого розвитку України, які базуються на принципах міжнародної Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку. Актуальним стає впровадження інтегрованих показників сталого розвитку, що створило б можливість узгоджено розглянути проблеми стану середовища і соціально-економічного прогресу держави в контексті реалізації основних завдань сталого розвитку України. На даному етапі міжнародне співтовариство розглядає показники стану навколишнього середовища як комплексний інструментарій для виміру і репрезентації еколого-економічних тенденцій в країні.

Виходячи з цих позицій, можна виділити три *основні типи показників*:

показники сучасного екологічного стану, що визначають діючі екологічні параметри;

показники впливу чи тиску, що відбивають антропогенний вплив на навколишнє середовище;

показники, що регулюють вплив на навколишнє середовище і за допомогою яких можна визначити, як різні агенти реагують на специфічний вплив.

Таким чином, *основні завдання сталого розвитку* полягають у:

забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання;

збереженні навколишнього природного середовища;

раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і прийдешнього поколінь через побудову високоефективної економічної системи, що стимулює продуктивність, науково-технічний прогрес, соціальну спрямованість.

Вирішення основного завдання передбачає:

забезпечення сталого розвитку регіонів і поселень;

макроекономічні перетворення і державний протекціонізм;

формування економічно орієнтованої політики держави;

забезпечення духовного, фізичного розвитку людини і його соціальних гарантій;

міжнародне співробітництво.

Таким чином, забезпечення виходу України з економічної кризи, продовження курсу реформ і досягнення економічного зростання можливо лише за умови удосконалення системи державного регулювання, проведення змістовних і послідовних структурних перетворень, у тому числі і в природоресурсній сфері.

<i>Основні цілі сталого розвитку</i>	
<i>економічне зростання</i>	- формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивацій та гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів
<i>охорона навколишнього середовища</i>	- створення громадянам умов для життя в якісному природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, реалізація екологічного імператива розвитку виробництва

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через:

структурну перебудову народного господарства;

гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну й екологічну безпеку;

підвищення рівня організації процесу природокористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій;

паритетність використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь;

формування еколого-економічного мислення, адекватного процесам суспільних трансформацій.

Найважливішим критерієм сталого розвитку у світі є досягнення стратегічного балансу між діяльністю людини і підтриманням відтворюючих можливостей біосфери, тоді діяльність людини не буде приводити до незворотних порушень у природі. Однак, обговорюючи зміст переходу до сталого розвитку, неправильно зводити всі питання тільки до проблем екології, хоча зрозуміло, що вони є основними. Перехід до сталого розвитку вимагає кардинальних перетворень, у центрі яких - екологізація всіх основних видів діяльності людства, самої людини, зміна його свідомості і творення нового «сталого суспільства» як сфери розуму.

Для досягнення стійкості розвитку потрібні:

політична система, що забезпечує участь широких мас населення в прийнятті рішень;

економічна система, що забезпечує розширене відтворення та технічний прогрес на власній базі, що постійно зміцнюється;

соціальна система, що забезпечує зняття напруженості, яка виникає при негармонійному економічному розвитку;

система виробництва, що зберігає еколого-ресурсну базу;

технологічна система, що забезпечує постійний пошук нових рішень;

міжнародна система, що сприяє стійкості торговельних і фінансових зв'язків;

адміністративна система, досить гнучка й здатна до саморегулювання.

У сфері регіонального розвитку, сталий розвиток - посилення державності через вдосконалення роботи інститутів державної влади та громадських структур, їх демократизацію і дебіюрократизацію, вдосконалення законодавства, насамперед - у сфері власності і взаємин між регіональними структурами, регіонами і муніципалітетами.

Таким чином, концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної. Відповідно до цього часто

говорять про три цілі сталого розвитку: екологічної цілісності, екоефективності і екосправедливості.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Альтернативна енергетика – сфера енергетики, що забезпечує вироблення електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії.

Альтернативні джерела енергії – поновлювані джерела, до яких відносять енергію сонячного випромінювання, вітру, морів, річок, біомаси, теплоти Землі, та вторинні енергетичні ресурси, які існують постійно або виникають періодично у довіччій.

Економічна модель – спрощене відтворення економічного явища в обмежених, експериментальних формах у певних заданих умовах.

Економічне зростання – збільшення обсягів суспільного виробництва, розширення можливостей економіки задовольнити зростаючі потреби споживання і забезпечити накопичення в необхідних розмірах.

Економічний потенціал – здатність наявних трудових і матеріальних ресурсів забезпечити максимально можливий рівень виробництва продукції та послуг.

Міжнародне співробітництво – активне співробітництво з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою раціонального використання екосистем, забезпечення сприятливого і безпечного майбутнього.

Природокористування нераціональне – вплив людини на природу, який призводить до підривання її відтворювальних здатностей і сил (надмірним вирубуванням лісів, надмірним виловом риби та ін.), до зниження якості, вичерпання природних ресурсів, до забруднення навколишнього середовища промисловими викидами й отрутохімікатами, до зниження або знищення оздоровчих і естетичних цінностей природи. Нераціональне природокористування може бути результатом як навмисних, так і ненавмисних дій, а також стихійних явищ.

Радикальна економічна реформа – система організаційних, господарсько-економічних законів, спрямованих на докорінну зміну існуючих у країні економічних відносин, управління, структури і механізму функціонування господарської системи.

Раціональне використання природних ресурсів – створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни і їхнього збереження для майбутніх поколінь;

Ресурсозберігання – виробництво та реалізація кінцевих продуктів із мінімальною витратою речовин і енергії на всіх етапах виробничого циклу (від видобутку до реалізації) з найменшою дією на людину та природне середовище.

Ресурсозберігаюча технологія – узагальнена назва технологій, за яких виробничий процес забезпечується мінімальною витратою ресурсів, енергії, матеріалів, праці, капіталу при заданій кількості випуску продукції та необхідній продуктивності.

Соціальна справедливість – забезпечення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;

Соціальний захист – комплекс організаційно-правових та фінансово-економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Соціально орієнтована економіка – господарська система, в якій кожна група і соціальний тип населення мають змогу реалізувати свої життєві здібності та знання на основі вільної праці й зростання доходів.

Стабілізація чисельності населення – формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим родинам, охорона материнства і дитинства;

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Вкажіть сутність економічного розвитку.
2. Назвіть ознаки економічного розвитку.
3. Дайте визначення поняттю «національна ідея».
4. Значення «національної ідеї» для соціально-економічного розвитку.
5. Обґрунтуйте основні риси факторів сталого розвитку продуктивних сил.
6. Проаналізуйте ознаки подібності факторів сталого розвитку з факторами розміщення продуктивних сил.
7. Вкажіть класичні моделі економічного розвитку, їх сутність, види.
8. Назвіть основні напрямки оздоровлення економіки України.
9. Які особливості моделі розвитку національної економіки в період трансформації?
10. Поясніть теорії та моделі економічного розвитку

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Концепція сталого розвитку регіону передбачає

- А** єдність процесів природокористування та охорони навколишнього середовища;
- Б** цілісність системи соціальної інфраструктури;
- В** цілісність системи виробничої інфраструктури;
- Г** комплексність економічного, екологічного та соціального розвитку.

2. Сталий економічний розвиток передбачає

- А** встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі;
- Б** триєдиний соціальний, економічний, екологічний розвиток;
- В** керований розвиток, основою якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку;
- Г** усі відповіді доречні.

3. Корінний якісний переворот у продуктивних силах людства, викликаний перетворенням науки у безпосередньо продуктивну силу суспільства, називається

- А** ноу-хау;
- Б** науково-технічною революцією;
- В** науково-технічними розробками.

4. Завершіть фразу: "НТР впливає на світове господарство через...":

- А** прагнення підняти добувні галузі промисловості;
- Б** постійний розвиток виробництва;
- В** зниження ролі наукоємних галузей;
- Г** структурні зрушення в економіці, зрушення в розміщенні виробництва.

5. Ключовою ланкою в концепції сталого розвитку є

- А** політична;

- Б екологічна;
- В духовна;
- Г технологічна.

6. Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її народногосподарського комплексу, коли одночасно забезпечуються

- А задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення;
- Б раціональне та екологічнобезпечне господарювання й високоефективне використання природних ресурсів;
- В підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва;
- Г поєднання усіх вказаних напрямків розвитку.

7. Перехід до сталого розвитку як країни загалом, так і окремих її регіонів, має відбуватися

- А на основі прискорення темпів НТП у тісному взаємозв'язку зі структурною і техніко-технологічною перебудовою суспільного виробництва;
- Б у напрямку екологізації не лише базових галузей економіки, а й усіх сфер людської діяльності;
- В шляхом екстенсивного розвитку виробництва
- Г правильні відповіді А та Б.

8. Роль держави у забезпеченні сталого розвитку полягає в

- А регулюванні і контролі за дотриманням ресурсо-екологічних стандартів, обмежень і вимог щодо природокористування та забезпечення якості навколишнього середовища;
- Б установленні та стягненні податків і штрафів з підприємств-забруднювачів повітря;
- В наданні автономії та самостійності регіонів у проведенні екологічної регіональної політики;
- Г передачі основних екологічно небезпечних об'єктів у державну власність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
2. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К., 2006. – 396с.
3. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
4. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
5. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. — 2-е вид., допов. — Львів: Норма, 2002. — 416 с.
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
7. Дорогунцов С. І. Екологія: Підручник. - К.: КНЕУ, 2004. – 370с.
8. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.

РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЯ

ТЕМА 3.1. Наукові засади раціонального природокористування

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

В умовах зростання сучасних масштабів впливу людини на природу зростає актуальність проблеми охорони природного середовища та глобальної зміни клімату. У розрізі цієї теми варто розкрити зміст поняття «природокористування», його соціально-економічну суть, завдання, метод науки та його особливості. Економічне стимулювання раціонального природокористування: метод Дельфі, теорія «платності» (природних ресурсів, забруднення тощо).

Головним напрямом природокористування, спрямованого на екологізацію виробництва, є *ресурсозбереження*. Потрібно усвідомити такі питання: основні шляхи ресурсозбереження та їх практичне освоєння; вторинні ресурси їх класифікація та економічна оцінка.

Сьогодні можна із упевненістю сказати, що значні кліматичні зміни вже відбуваються. Ми повинні замислитися та зрозуміти, що людство не має права використовувати атмосферу планети для забруднення. Якщо ми не розпочнемо активно діяти, то вже незабаром наблизимось до тої межі, коли глобальну зміну клімату зупинити буде вже неможливо і життя на планеті у майбутньому буде під загрозою.

Основною причиною зміни клімату є використання викопного палива та неефективне споживання енергії, що виробляється. Парникові гази, що утворюються внаслідок діяльності людини, викликають посилення парникового ефекту. Надмірна кількість газів, які утворюються в результаті діяльності ТЕЦ, транспорту, сільського господарства, промисловості, а також лісових пожеж, утримують сонячне тепло у нижніх шарах атмосфери, не даючи йому повертатись до космосу.

Найбільш помітним наслідком зміни клімату буде не поступове потепління, а надзвичайні ситуації, такі як сильні засухи, повені, шторми, урагани, надзвичайно спекотні дні які відбуватимуться частіше.

Рівень світового океану підніметься й океанічні течії можуть істотно змінитись. Людство буде змушене зіткнутися з проблемами водопостачання та з деградацією сільськогосподарських земель та лісів.

Природокористування важлива складова частина проблеми взаємодії природи та суспільства. Характер природокористування змінюється з розвитком суспільних формацій і перебуває в тісному взаємозв'язку з рівнем науки та техніки. В умовах науково-технічної революції взаємодія між природою та суспільством значно ускладнилася у зв'язку зі зростанням потреб суспільства у природних ресурсах, інтенсивністю і характером впливу людини на природне середовище. Це приводить до ускладнення екологічної ситуації в окремих регіонах.

Важливе значення у сучасних умовах набуває комплексний підхід до природокористування, зокрема комплексно-територіальний, що включає глобальні, міждержавні, державні, локальні та інші проблеми.

Необхідно розглянути класифікацію основних видів природокористування за різними підходами.

Розвиток наукових засад охорони навколишнього середовища і раціонального використання його ресурсів повинен здійснюватися на основі таких принципів, як планованість, пропорційність, оптимальність.

Наприкінці слід розглянути теоретичні і методологічні основи охорони природи. *Стандарти і нормативи якості навколишнього середовища: ГДК, ГДЕН, ГДР, ефект підсумовування негативного впливу тощо.*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Глобальна зміна клімату – одна з найгостріших екологічних проблем які стоять перед людством. Згідно прогнозів провідних міжнародних наукових центрів з дослідження клімату, протягом наступного століття температура підвищиться на 2-5 градусів за Цельсієм. Такі темпи глобального потепління спричинять серйозні кліматичні зміни і різні екосистеми опиняться під загрозою зникнення.

Гранично допустимий скид (ГДС) шкідливої речовини - це її маса в стічних водах, максимально допустима для відведення із встановленим режимом в даному пункті водного об'єкта в одиницю часу з метою забезпечення норм якості води в контрольному пункті.

Гранично допустимі викиди (ГДВ) і гранично допустимі екологічні навантаження (ГДЕН) на природне середовище - показники, що характеризують рівень техногенного, або екологічного навантаження, і визначають екологічний стан, який може бути звичайним, перехідним, складним, критичним.

Гранично допустимі екологічні навантаження (ГДЕН) – це сумарні обсяги забруднень, що може витримати екосистема без порушення стану природної динамічної рівноваги екосистем.

Гранично-допустимі концентрації (ГДК) - встановлюються головними санітарними інспекціями у законодавчому порядку або рекомендуються відповідними установами,

комісіями на основі результатів комплексних наукових досліджень, лабораторних експериментів, а також відомостей одержаних до, під час і після аварій на виробництвах, воєнних дій, природних катастроф з використанням тривалих медичних обстежень людей на шкідливих виробництвах (хімічні підприємства, АЕС, шахти, кар'єри, ливарні цехи тощо).

Гранично-допустимі скиди – це маса речовин у стічних водах, що є максимально допустимою до відведення з установленим режимом у даному пункті водного об'єкта за одиницю часу з метою забезпечення норм якості води у контрольному пункті.

Екологічний аудит - систематичний документально оформлений процес перевірки об'єктивно одержуваних і оцінюваних аудиторських даних, для того, щоб визначити, чи відповідають критеріям аудиту визначені види екологічної діяльності, події, умови, системи адміністративного керування чи інформація про їхні об'єкти, а також повідомлення результатів, отриманих у ході цього процесу, клієнту. Від екологічної експертизи це поняття відрізняється тим, що експертиза проводиться по проектах, а діючі виробництва повинні піддаватися аудиторській перевірці, яка в остаточному підсумку повинна дати змогу зробити висновок про еколого-економічну доцільність подальшої експлуатації об'єкта.

Екологічний маркетинг — це управлінська функціональна діяльність у складі загальної системи менеджменту підприємства, спрямована на визначення, прогнозування та задоволення споживацьких потреб таким чином, щоб не порушувати екологічної рівноваги в довкіллі й не завдавати шкоди здоров'ю людей. У завдання екологічного маркетингу входить вивчення попиту на екологічно безпечну продукцію, технології створення нових очисних об'єктів, освоєння природних ресурсів, установлення цін на товари та послуги екологічного призначення. Вивчається також конкурентоспроможність екологічно безпечної продукції тощо.

Екологічний менеджмент — це підсистема загальної системи управління будь-яким об'єктом, діяльністю, виробництвом, яка гармонізує роботу й розвиток підприємства, галузі в навколишньому середовищі й екологічному правовому полі.

Ефект підсумовування дії шкідливих речовин, або синергічний ефект - сукупна дія всіх забруднювачів, що дає сильний негативний ефект на навколишнє середовище.

Значення ГДВ - це загальна маса шкідливих речовин, викинутих промисловими підприємствами у навколишнє природне середовище в межах їх санітарно-захисних зон без нанесення їм шкоди і перевищення ГДК шкідливих речовин. Величини ГДВ встановлюють для кожного підприємства на певний термін (як правило на 1 рік). Їх визначають гігієнічними нормативами, які є важливими критеріями якості навколишнього середовища.

Максимально допустимий рівень (МДР) - встановлюється для обмеження рівня шуму, вібрації тощо.

Оптимальність у використанні природних ресурсів – це досягнення найкращого варіанта взаємовідносин суспільства з навколишнім середовищем.

Охорона природи – це комплексна система міжнародних, державних і громадських заходів, спрямованих на збереження, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, в тому числі на збереження видового різноманіття (генофонду) флори і фауни Землі, а також її надр, водних ресурсів, атмосферного повітря і, відповідно, на збереження природних умов розвитку людського суспільства.

Планомірність – економічна функція держави по управлінню і регулюванню екологічних та економічних відносин.

Природокористування – сфера виробничої та наукової діяльності, вся сукупність засобів, які застосовує суспільство задля комплексного вивчення, освоєння, використання,

відновлення, поліпшення й охорони природного середовища та природних ресурсів з метою розвитку продуктивних сил, забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини. Сукупність усіх впливів людства на природу, яка включає заходи з її освоєння, перетворення і охорони.

Пропорційність – погодженість у використанні природних ресурсів як за територією, так і за галузями народного господарства, виключення порушень природних взаємозв'язків у навколишньому природному середовищі.

Санітарно-захисні зони (СЗЗ) – це ділянки землі навколо підприємств, що створюють з метою зменшення шкідливого впливу цих підприємств на здоров'я людей. Їх розташовують з підвітряного боку підприємства і засаджують деревами і чагарниками. Вони мають вигляд парків чи лісопарків.

Тимчасово погоджені викиди/скиди (ТПВ/ТПС) – це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка встановлюється на відповідний строк – до досягнення гранично допустимих викидів або скидів.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення раціонального та нераціонального природокористування.
2. Які основні завдання економіки природокористування?
3. Які основи екологічного управління та менеджменту?
4. Які правові основи природокористування?
5. Наведіть класифікацію основних видів природокористування за різними підходами
6. Охарактеризуйте основні відмінності між поняттями «охорона природи» та «природо використання».
7. Проаналізуйте основні принципи послідовного розвитку наукових основ охорони навколишнього середовища та раціонального використання ресурсів.
8. Дайте визначення предмета та об'єкта науки «Екологія».

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Причиною сучасних екологічних проблем світу стали

А стрімке зростання чисельності населення у 18-19 ст.ст.;

Б стрімке зростання чисельності населення у 20 ст.

В перший суспільний поділ праці;

Г обмеженість економічних ресурсів.

2. Безпосереднє використання людиною природних ресурсів для задоволення своїх господарських потреб - це

А ресурсозбереження;

Б ресурсоспоживання;

В ресурсокористування;

Г ресурсозабезпечення.

3. Екологічні проблеми загрожують

А тільки високорозвиненим країнам;

Б бідним і економічно відсталим країнам;

В країнам з перехідною економікою;

Г потенційно усім країнам світу.

4. Природокористування – це

А сукупність різних напрямів і форм використання природних ресурсів

Б сукупність продуктивних сил і виробничих відносин, задіяних у процесі використання і відтворення об'єктів оточуючого природного середовища

В вплив людства на географічну оболонку

Г усі перелічені підходи характеризують зміст природокористування.

5. Основою раціоналізації природокористування є

А науково-технічна революція

Б науково-технічний прогрес

В екстенсивний спосіб використання ресурсів виробництва

Г використання традиційних видів енергії та сировини.

6. Нераціональне природокористування призводить до

А руйнування природно ресурсного потенціалу

Б порушення закономірних природних процесів

В забруднення навколишнього середовища

Г усіх вказаних негативних наслідків.

7. Оберіть напрям (вид) конструктивного перетворення природи

А використання природного середовища для розміщення відходів виробництва і споживання

Б ресурсокористування

В ліквідація наслідків господарської діяльності

Г створення умов для відтворення відновлюваних ресурсів.

8. Оберіть напрям охорони середовища помешкання та природних ресурсів

А поліпшення окремих властивостей ресурсів

Б захист від стихійних явищ

В збереження генетичної різноманітності біосфери

Г безпосереднє відтворення відновлюваних ресурсів.

9. Метою раціонального природокористування є

А пришвидшення економічного розвитку суспільства;

Б повне використання природних ресурсів;

В збереження компонентів природного середовища;

Г повне задоволення людських потреб.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорогунцов С. І. Екологія: Підручник. - К.: КНЕУ, 2004. – 370с.
2. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основи екології: Навч. посіб. – К., 2011. – 304 с.
3. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.
4. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К., 2006. - 396с.
6. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
7. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. – К. - 2008. – 408 с.

8. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. — 2-е вид., допов. — Львів: Норма, 2002. — 416 с.
9. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
10. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.

ТЕМА 3.2. Екологічний моніторинг і система екологічної інформації

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчаючи дану тему, необхідно в першу чергу звернути увагу на визначення понять «моніторинг», «моніторинг ефективності природоохоронної політики» «екологічний моніторинг», його підсистеми.

Далі потрібно розглянути інформацію, що входить до складу системи екологічного моніторингу, напрямки проведення екологічного моніторингу. Необхідно також усвідомити адаптивні процедури оцінки екологічної ситуації і прийняття рішень в управлінні природокористуванням.

Спостереження можна проводити як короткочасно, так і довготривало. Тому є такі види спостережень - метод поперечного зрізу (короткочасне) і лонгетюдне (довготривале).

Моніторинг, що здійснюється представниками Національних Темпус-офісів, має назву виїзного моніторингу (Field Monitoring), і проводиться не менше одного разу протягом життєвого циклу проекту.

Моніторинг відбувається відповідно до плану моніторингу, узгодженого між Виконавчим агентством з питань освіти, аудіовізуальних засобів та культури, Національним Темпус-офісом в Україні та виконавцями проектів Темпус.

Основні напрями проведення моніторингу	участь у регулюванні імпорту та експорту озоноруйнівних речовин та продукції, що їх містить, шляхом надання погодження на ввезення та вивезення озоноруйнівних речовин та продукції, що їх містить
	видача листів-роз'яснень, якщо продукція не містить озоноруйнівних речовин
	організація роботи з виконання програми припинення виробництва та використання озоноруйнівних речовин
	участь у роботах приведення національного законодавства у відповідність з вимогами Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, та законодавством Європейського Союзу у сфері поводження з озоноруйнівними речовинами.

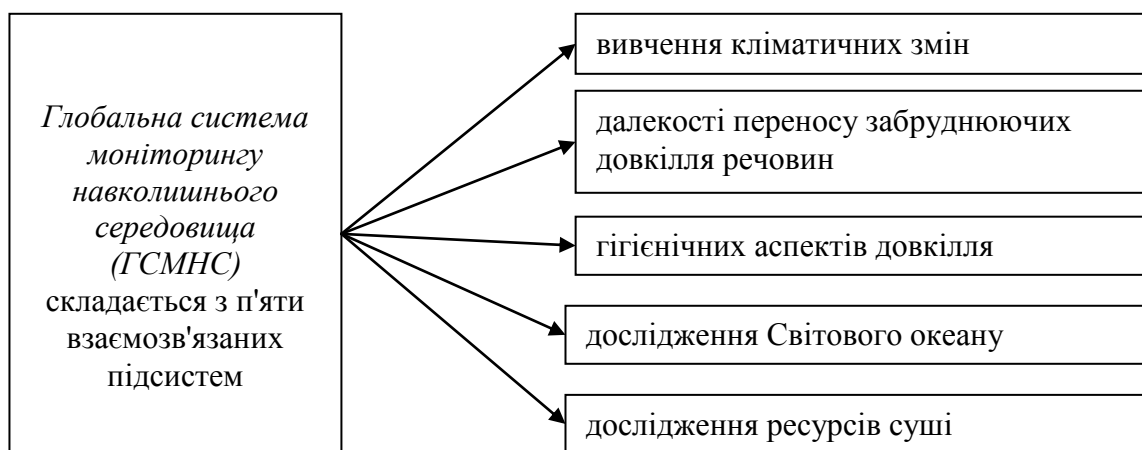
Наступним етапом вивчення даної теми повинно бути визначення сутності і завдань *екологічного контролю*. Необхідно також звернути увагу на формування підходів до класифікації екологічного моніторингу.

Екологічний контроль становить одну з основних функцій управління охороною навколишнього природного середовища і забезпечення раціонального природокористування. Під екологічним контролем розуміється діяльність уповноважених суб'єктів, які здійснюють перевірку додержання і виконання чинного екологічного законодавства. Проводиться у формах попереднього і поточного контролю.

Функції моніторингу	спостереження
	оцінка
	прогноз
Об'єкт спостереження	окремі точки і зони, розміри яких не перевищують десятків кілометрів

Моніторинг формується з певних підсистем, серед яких особливу роль відіграє екологічний моніторинг.

Глобальну систему моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС) було створено ще в 1975р. під егідою ООН, але ефективно працювати вона почала лише в останні роки. Існують 22 сітки діючих станцій системи глобального моніторингу, а також міжнародні й національні системи моніторингу. Одна з *головних ідей моніторингу* - вихід на принципово новий рівень компетентності під час прийняття практичних рішень локального, регіонального та глобального масштабів.

Структура державного екологічного моніторингу, розподіл відповідальності ГСМНС ґрунтується на системах національного моніторингу, які функціонують у різних державах згідно з як міжнародними вимогами, так і специфічним підходом, що склалися історично або обумовлено характером найбільш гострих екологічних проблем. Міжнародні вимоги, яким повинні задовольняти національні системи - учасники ГСМНС, включають єдині принципи розробки програм (з урахуванням пріоритетних факторів впливу), обов'язковість спостережень за об'єктами, що мають глобальну значущість, передачу інформації в Центр ГСМНС.

Система державного екологічного моніторингу будується на спостереженнях, що строго регламентуються. Список параметрів стану навколишнього середовища, обумовлених

державними службами, чітко встановлений, так само як вимоги до використовуваних засобів і методів вимірів, частоті відбору проб і ін.

Як уже було відзначено, здійснення екологічного моніторингу входить в обов'язок різних державних служб. Це приводить до деякої невизначеності (принаймні, для громадськості) відносно розподілу обов'язків держслужб і доступності відомостей про джерела впливу, про стан навколишнього середовища й природних ресурсів. Ситуацію збільшують періодичні перебудови міністерств і відомств, їхнього злиття і поділу.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Екологічний моніторинг – виявлення і дослідження антропогенних змін стану абіотичних компонентів природних середовищ біосфери (також враховують зміни рівнів забруднення природних середовищ) і зворотної реакції екосистеми на природні та антропогенні зміни. За цією концепцією метою моніторингу є функція антропогенних змін природного середовища, а управління його якістю не передбачено.

Екологічний моніторинг – це система спостережень, оцінок і прогнозів, які дають можливість виявити зміни навколишнього середовища під впливом антропогенної діяльності. **Мета екологічного моніторингу** - інформаційне забезпечення управління природоохоронною діяльністю і екологічною безпекою.

Контроль – одна з основних функцій системи управління. Контроль здійснюється на основі спостереження за поведінкою керованої системи з метою забезпечення оптимального функціонування останньої. На основі даних контролю здійснюється адаптація системи, тобто ухвалення оптимізуючих управлінських рішень.

Метод спостереження – це метод, сутність якого полягає в тому, що наукові факти збираються через невтручання в життя об'єкта, а пасивне споглядання цього факту.

Моніторинг – це важливий і обов'язковий етап у процесі реалізації проекту. Моніторинг включає збір, обробку, аналіз інформації, що здійснюються з метою аналізу досягнень і прогресу в реалізації проекту або визначення ризиків і проблем у процесі його впровадження. Команда проекту Темпус забезпечує внутрішній моніторинг проекту.

Моніторинг ефективності природоохоронної політики (МЕПП) – є головною складовою загального моніторингу навколишнього середовища. Він включає в себе як окремі підсистеми моніторинг навколишнього середовища (МНС), моніторинг природоохоронного потенціалу (МПП) і моніторинг природоохоронної освіти (МПО).

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «метод спостереження», «моніторинг» і «екологічний моніторинг».
2. Обґрунтуйте інформацію, що входить до складу системи екологічного моніторингу. Вкажіть напрямки діяльності екологічного моніторингу.
3. Дайте визначення термінів «контроль» і «екологічний контроль».
4. Проаналізуйте завдання екологічного контролю та обґрунтуйте головні особливості формування підходів до класифікації екологічного моніторингу.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан навколишнього середовища, яка дає оцінку і прогноз його зміни, розробляє обґрунтовані рекомендації для прийняття управлінських рішень - це

- А екологічний прогноз
- Б статистичне спостереження
- В екологічний моніторинг
- Г екологічна політика.

2. Локальний екологічний моніторинг проводиться

- А на території окремих об'єктів, міст, ландшафтних ділянок
- Б на регіональному рівні в межах територіально-адміністративних одиниць
- В на території області чи економічного району
- Г на території країни в цілому.

3. Нормування якості навколишнього середовища передбачає встановлення таких нормативів

- А гранично допустимої концентрації
- Б тимчасово-допустимої концентрації
- В граничнодопустимих викидів
- Г усіх вищезгаданих.

4. Кількість шкідливих речовин, що при щоденному вживанні продуктів харчування не викликає яскраво вираженої захворюваності чи відхилення в стані здоров'я людини, обмежується нормативом

- А гранично допустимої концентрації
- Б тимчасово-допустимої концентрації
- В допустимої залишкової кількості шкідливих речовин
- Г максимально допустимого навантаження.

5. Граничне значення господарського або рекреаційного навантаження на природне середовище, яке встановлюється з врахуванням ємності природного середовища або ресурсного потенціалу, здатності до саморегуляції і відтворення з метою охорони навколишнього середовища від забруднення, виснаження і руйнування, вимірюється показником

- А гранично допустимого навантаження
- Б тимчасово погоджених викидів і скидання
- В гранично допустимої концентрації
- Г максимально допустимого навантаження.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Голіков А. П., Дейнека О. Г., Позднякова Л. О., Черномаз П. О. Голіков А.П. Регіональна економіка та природокористування: Навч. посіб. / За ред. Голікова А.П.— К.: Центр учбової літератури, 2009. — 352с.
2. Дорогунцов С. І. Екологія: Підручник. - К.: КНЕУ, 2004. — 370с.
3. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основи екології: Навч. посіб. — К., 2011. — 304 с.

4. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. — 2-е вид., допов. — Львів: Норма, 2002. — 416 с.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
6. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. — К. - 2008. — 408 с.
7. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. — К., 2010. — 325 с.
8. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.
9. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. — К., 2006. - 396с.

ТЕМА 3.3. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Питання *економічного механізму природокористування* розглядаються у сучасних концепціях і моделях еколого-економічного розвитку: фронтальна економіка, концепція охорони навколишнього середовища, концепція помірному розвитку економіки, концепція сталого розвитку.

Тема економічного механізму природокористування передбачає розкриття мети, суб'єктів, об'єкта та його принципів.

Економіка природокористування як економічна наука спирається на закономірності, що виводяться іншими науками, — геологією, біологією, ґрунтознавством, лісознавством, метеорологією, демографією. Ці зв'язки наук потрібні для розробки питань оптимального використання та охорони викопних багатств, атмосфери, води, ґрунту, лісу та інших природних ресурсів. Економіка природокористування стоїть фактично на межі перелічених вище та інших наук, але як економічна наука вона тісно пов'язана з політичною економією і виходить з її основних положень.

<i>Принципи економічного механізму природокористування</i>	
1) Принцип “нульового рівня” споживання природних ресурсів.	Цей принцип використовується в багатьох економічно розвинених країнах для регулювання споживання первинних природних ресурсів у державному масштабі. За нульовий рівень береться обсяг первинних природних ресурсів, використаних підприємством за попередній рік, а на наступний — перевищення цього рівня споживання обмежується в державному масштабі чітко визначеним коефіцієнтом. Дотримання коефіцієнта обов'язкове, оскільки з порушника стягується штраф, який може перевищити прибутки підприємства.
2) Принцип відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалові регіону.	Дотримання цього принципу дозволить уникнути порушень природної рівноваги завдяки чітко визначеному збалансованому циклові використання і відновлення. Порушення законів функціонування природних систем відбувається у двох випадках: 1) за перевищення рівня антропогенного навантаження. Це

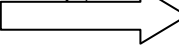
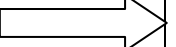
	<p>виражається в надмірній концентрації виробництва, тобто, собівартість виробництва продукції знижується за рахунок збільшення концентрації виробництва. Крім того, не враховувалися затрати на заходи з охорони довкілля від забруднення відходами виробництва;</p> <p>2) за невідповідності спеціалізації виробництва специфіці природно-ресурсного потенціалу.</p>
3) Принцип збереження просторової цілісності природних систем у процесі їх господарського використання.	Цей принцип впливає з найважливіших закономірностей взаємопов'язаності змін компонентів природи під впливом антропогенної діяльності. Зміни одного з компонентів природної системи приводить до зміни в інших, а іноді – до змін якостей екосистеми в цілому.
4) Принцип збереження природно обумовленого кругообігу речовин у процесі антропогенної діяльності.	Сутність принципу зводиться не тільки до того, щоб технологічні процеси конкретних виробництв обмежувались циклічністю (ресурс – виробництво – споживання – відходи), а й щоб циклічні процеси являли послідовний ряд стадій виробництва, пов'язаних між собою чи комплексністю переробки сировини, чи постадійним її використанням. Порушення цього принципу призвело до утворення великої кількості відходів, які не включаються в природний кругообіг речовин і змінюють властивості багатьох екосистем у регіоні.
5) Принцип погодження виробничого і природного ритмів.	Принцип погодження виробничого і природного ритмів впливає з того, що будь-яка екосистема і кожний її компонент підпорядковується своєму часовому ритмові. Щоб екосистема зберігала рівновагу, необхідно, аби загальна швидкість її внутрішніх процесів керувалася найповільнішою її ланкою, оскільки будь-який антропогенний вплив, що змушує котрусь частину циклу працювати швидше, ніж працює вся екосистема, призведе до порушення стабільності екосистеми
6) Принцип природокористування, як пріоритетності екологічної оптимальності на довгострокову перспективу	Природні процеси, що перебігають у часі, визначаються факторами як короткочасними, так і тривалої дії. Звідси впливає необхідність їх урахування і в поточній, і перспективній виробничій діяльності.

Далі потрібно звернути увагу на проблеми, з якими стикається економіка природокористування.

Розглянути *предмет, об'єкт та основні завдання економіки природокористування*. Економічні методи управління процесом природокористування. Економічна оцінка природних ресурсів: ринкова оцінка, рентний підхід, витратний підхід, концепція альтернативної вартості, концепція загальної економічної цінності (ЗЕУ).

Предметом економіки природокористування – є дослідження механізму суспільних відносин в процесі охорони навколишнього середовища та залучення природних ресурсів в процес розширеного виробництва з урахуванням об'єктивних законів розвитку біосфери.

Завдання економіки природокористування			
можна поділити на три групи 	розробка методів оцінки природних ресурсів з метою включення в економічні розрахунки їх вартості	завдання передбачає 	дослідження економічних закономірностей і застосування природних ресурсів людським суспільством з метою задоволення своїх потреб
	створення економічного механізму управління раціональним використанням природних; ресурсів і охороною навколишнього середовища		
	розробка методів розрахунку економічної ефективності капітальних вкладень у раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища		

Слід зупинитися на економічній оцінці природних ресурсів, методах визначення економічних збитків від забруднення навколишнього середовища, видах платежів за забруднення навколишнього середовища. Напрями природоохоронної діяльності. Державне управління в галузі природоохоронної діяльності.

Критерієм для розрахунку платежів за забруднення є збитки від нього. Ці збитки проявляються рівночасно в економічному, соціальному – в першу чергу, а також моральному, естетичному, натуральному аспектах, але не всі й не завжди піддаються кількісному обліку. Здебільшого оцінюються економічні збитки, які завжди є тільки частиною, хоч і дуже вагомою, загальних збитків і пов'язані з погіршенням функціонування об'єктів господарювання. Оцінка соціальних і інших видів збитків становить певні труднощі через відсутність відповідних методик і пов'язані вони переважно з негативним впливом на здоров'я людини.

Витрати на відвернення забрудненого середовища здійснюються безпосередньо на підприємстві чи в іншому джерелі забруднення з метою зменшення шкідливих викидів. Це може бути будівництво очисних споруд, впровадження екологічно чистих технологій, попередня обробка палива (наприклад, видалення сірки) тощо. Ці витрати зменшують економічні збитки.

Витрати на компенсацію збитків разом із власне збитками і становлять економічні збитки. Ці дві форми збитків виступають одна щодо одної як своєрідна альтернатива.

<i>Завдання економічного механізму охорони навколишнього середовища</i>	Планування та фінансування природоохоронних підприємств
	Встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище і розміщення відходів
	Встановлення нормативів сплати й розмірів платежів за використання природних ресурсів, викиди та скиди забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливої взаємодії
	Надання підприємствам, закладам та організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів з охорони навколишнього середовища
	Відшкодування в установленому порядку шкоди, яка була завдана навколишньому середовищу й здоров'ю людини

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Економіка природокористування - це наука про раціональне й ефективне використання природних ресурсів, наука про організацію дійової системи охорони навколишнього середовища.

Економічний механізм охорони навколишнього середовища - правовий інститут, що включає у себе сукупність правових норм, регулюючих умови та порядок акумулювання грошових засобів, які поступають у вигляді плати за забруднення навколишнього середовища та іншого шкідливого впливу, фінансування природоохоронних заходів та економічного стимулювання господарчих суб'єктів шляхом застосування податкових та інших пільг.

Економічні збитки - сума основних локальних збитків від погіршення здоров'я населення, стану у комунальному господарстві, сільському та лісовому господарстві, промисловості.

Економічні збитки від шкідливого впливу на навколишнє середовище відходів виробництва - фактичні або можливі витрати народного господарства, виражені у вартісній формі, та витрати на компенсацію цих витрат.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «економічного механізму охорони навколишнього середовища» і проаналізуйте завдання економічного механізму охорони навколишнього середовища.
2. Яка структура економічного механізму регулювання природокористування?
3. Назвіть функції економічного механізму регулювання природокористування.
4. Поясніть зміст і значення еколого-економічного районування.
5. Що таке регіональні еколого-господарські системи та еколого-економічні райони?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Методи безпосереднього регулювання економічного механізму природокористування включають

- А систему адміністративно-правових обмежень у природокористуванні;
- Б економічний примус;
- В економічне заохочення;
- Г правильні відповіді Б та В.

2. Пільгове оподаткування підприємств, які впроваджують екологічно безпечні технології є прикладом

- А адміністративно-правових обмежень у природокористуванні;
- Б економічного примусу;
- В економічного заохочення;
- Г перенесення екологічних виплат.

3. Економічне регулювання природокористування, що базується на платному принципі, виконує такі функції

- А стимуляційну і компенсаційну;
- Б профілактичну;
- В накопичення;
- Г усі відповіді правильні.

4. На розмір економічної оцінки вартості ресурсу впливають

- А якість ресурсу;
- Б запаси ресурсу і попит на нього;

В ступінь залежності країни від імпортованих ресурсів;

Г правильні відповіді А та Б.

5. Якщо плата за користування ресурсами економічно зацікавляє кожного природокористувача в ефективному і бережливому використанні цих ресурсів, діє така функція економічного регулювання природокористування

А компенсаційна;

Б профілактична;

В стимуляційна;

Г превентивна.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

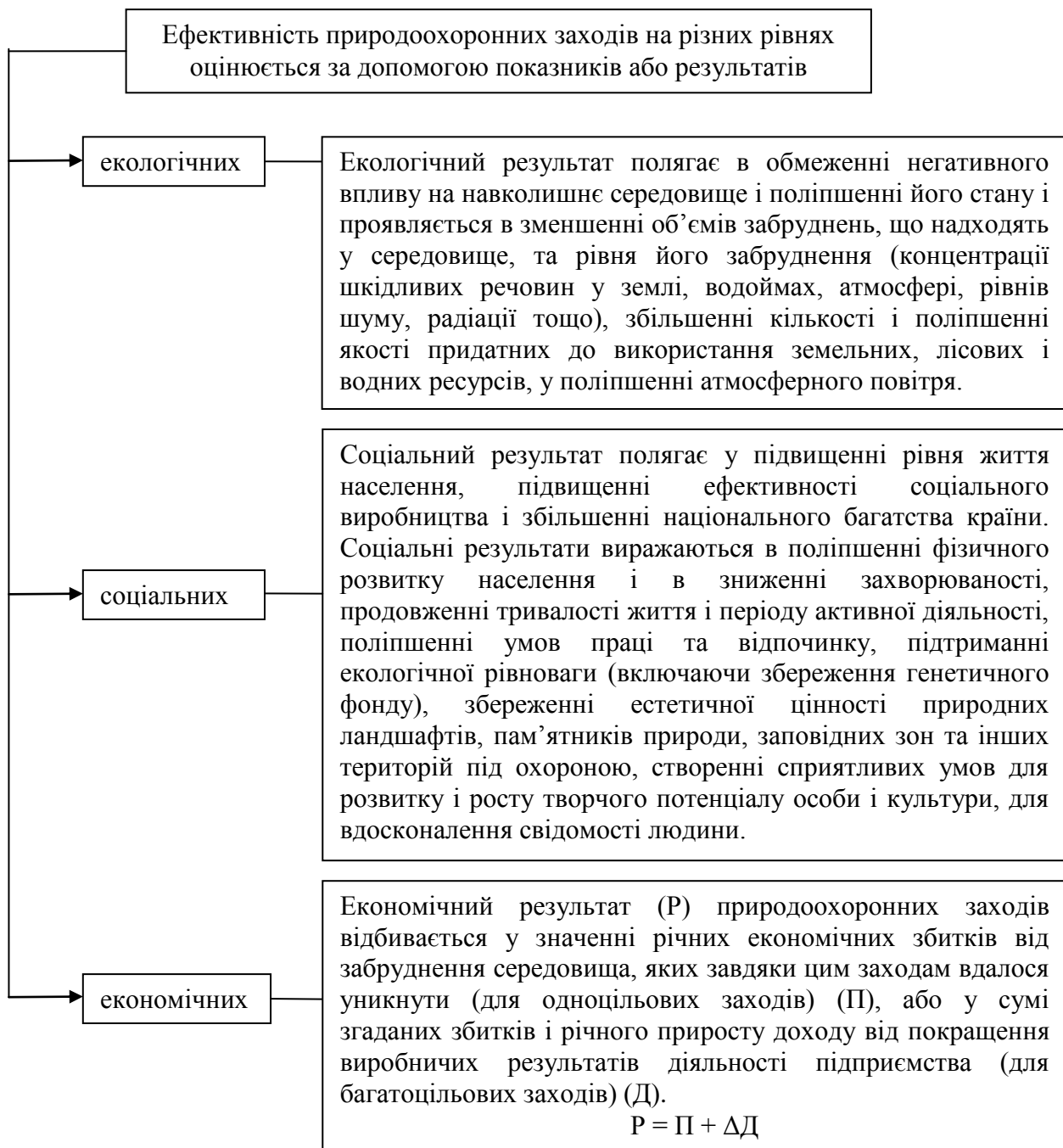
1. Дорогунцов С. І. Екологія: Підручник. - К.: КНЕУ, 2004. – 370с.
2. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основи екології: Навч. посіб. – К., 2011. – 304 с.
3. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.
4. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
5. Лукьянчиков Н. Н., Потравный И. М. Экономика и организация природопользования. — М.: Тройка, 2000. — 454 с.
6. Мкртчян Г. М. Оценка ресурсов в моделях природопользования. — М.: Наука, 1979. — 191 с.
7. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
8. Сердитова Н.Е. Экономика природопользования: Учеб.пос. – С-Пб., 2006. – 345с.
9. Чимитова А.Б., Микульчинова Е.А. Вопросы устойчивого и безопасного развития экономики региона: Учеб. пос. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2007. – 216с.
10. Экология и экономика природопользования: Учебник для вузов /Под ред. Проф. Э.В. Гирусова, проф. В.Н. Лопатина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2003. - 519 с.
11. Экономика природопользования / Под ред. Т.С. Хачатурова. - М.: Изд-во МГУ, 1991.- 271 с.

ТЕМА 3.4. Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності

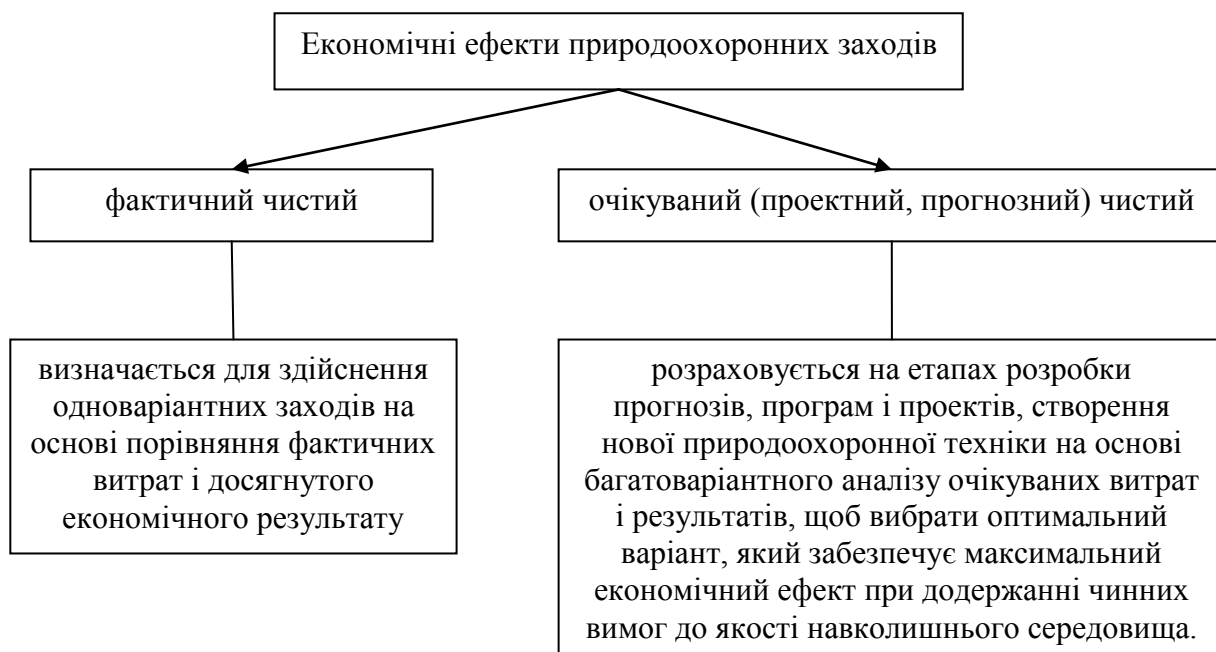
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Важливим у цій темі є поняття *економічної оцінки* впливу людини на природу, методика визначення збитків, викликаних погіршенням навколишнього середовища. Необхідно проробити питання щодо аналізу економічної ефективності природоохоронних заходів.

Потрібно розглянути *показники визначення ефективності природоохоронної діяльності*: загальна (абсолютна) ефективність природоохоронних витрат, чистий економічний ефект, порівняльна економічна ефективність, комплексний показник рентабельності.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів визначається задля техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих екологічних варіантів, які різняться між собою за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати галузей, які здійснюють ці заходи. Визначення чистого економічного ефекту природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом.

Загальна (абсолютна) економічна ефективність природоохоронних витрат визначається з метою:

- встановлення народногосподарських результатів витрат на охорону навколишнього середовища;
- виявлення динаміки ефективності витрат і темпів їхнього росту;
- оцінки галузевих і територіальних пропорцій при розподілі капітальних вкладень;
- оцінки ступеня освоєння капітальних вкладень;
- характеристики фізичної і планованої ефективності витрат;
- прийняття рішень про черговість проведення природоохоронних заходів.

Витрати на здійснення природоохоронних заходів при визначенні їхнього економічного ефекту складаються за рахунок сукупних експлуатаційних витрат і капіталовкладень, приведених до річної розмірності з урахуванням часового фактора.

Значення збитків від забруднення середовища, яких вдалося уникнути, дорівнює різниці між розрахунковими збитками, які мали місце до здійснення заходу, і остаточними збитками після здійснення цього заходу.

Якщо значення збитків, яких вдалося запобігти, визначається при обґрунтуванні варіантів реконструкції діючих підприємств, то розмір дорівнює його значенню до здійснення реконструкції (модернізації).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Економічна оцінка — це оцінка змін в економіці, що виникають при певному впливі внаслідок порушення основних функцій природи, тобто вона відображає вартість заходів на підтримання оптимального стану природної, соціальної і господарської підсистем та вартість збитків від антропогенних впливів. Об'єктом економічних оцінок можуть бути всі види наслідків господарської діяльності (екологічні, соціальні, господарські), але тією мірою, якою вони здійснюють вплив на економічне життя суспільства. Серед різних видів економічних оцінок стану природного середовища частіше використовується оцінка екологічних витрат, що є сукупністю народногосподарських витрат, викликаних з допущеним рівнем екологічних порушень.

Економічне стимулювання – це складова частина економічного механізму управління у сфері природокористування і охорони оточуючого середовища.

Економічний стимул в управлінні природокористуванням – своєрідне прив'язування завдань екологічного стійкого розвитку до економічних інтересів природокористувачів.

Економічні методи регулювання (планування, фінансування заходів щодо охорони оточуючого середовища, встановлення лімітів плати за природні ресурси, забруднення, ліцензування, екологічне страхування, екологічний аудит) – система непрямих регуляторів якості оточуючого середовища. Всі економічні регулятори, торкаючись майнових інтересів природокористувачів, призводять до розуміння залежності між економічною користю і дотриманням екологічних вимог.

Метод експертних оцінок або метод Дельфі — один з основних класів методів науково-технічного прогнозування, який ґрунтується на припущенні, що на основі думок експертів можна збудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Практично він є низкою послідовно здійснюваних процедур, спрямованих на формування групової точки зору щодо досліджуваних питань.

Показник чистого економічного ефекту природоохоронних заходів - критерієм вибору варіантів одноцільового і багатоцільового призначення в тих випадках, коли розрахунок порівняльної ефективності не може бути застосований через незіставність варіантів, що порівнюються, за своїм впливом на навколишнє середовище і за параметрами об'єктів, на які поширюється дія природоохоронних заходів

Показник економічної ефективності порівняних витрат - мінімум сукупних експлуатаційних витрат і капітальних вкладень, приведених до річної розмірності з урахуванням фактора часу.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності».
2. Обґрунтуйте різновиди розрахунку економічної та соціальної ефективності природоохоронної діяльності.
3. Дайте визначення екологічної небезпеки.
4. Дайте визначення екологічного ризику.
5. Поясніть сутність економічної оцінки екологічного збитку.
6. Які існують види платежів за природокористування?
7. Обґрунтуйте взаємозв'язок між біосферою і здоров'ям людини.
8. Що являє собою агроекологічна оцінка ґрунтів, води, повітря?

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

1. Економічна ефективність природоохоронних заходів забезпечується, якщо

А темпи зростання величини еколого-економічного ефекту вищі темпів зростання витрат природокористування;

Б темпи зростання величини еколого-економічного ефекту нижчі темпів зростання витрат природокористування;

В масштаби природоохоронних затрат мають тенденцію до зростання;

Г зростає еколого-економічний ефект від проведення природоохоронних заходів.

2. Економічна ефективність природоохоронних затрат визначається на основі

А співставлення затрат з вартісною оцінкою відвернених економічних збитків;

Б мінімізації приведених затрат;

В співставлення затрат з нормативним станом оточуючого природного середовища;

Г усіх перелічених підходів.

3. Виражений у грошовій формі результат будь-яких дій, результати яких впливають не тільки на виробничу сферу, але й обумовлюють зміни, пов'язані з впливом на здоров'я або умови життєдіяльності людини - це

А ефект;

Б економічний ефект;

В соціально-економічний ефект;

Г соціально-економічний ефективність.

4. На розмір економічного результату природоохоронних заходів впливають

А відвернені економічні збитки від забруднення навколишнього середовища, тобто здійснені завдяки зменшенню забруднення навколишнього середовища витрати в матеріальному виробництві, невиробничій сфері та витрати населення;

Б приріст економічної (грошової) оцінки природних ресурсів, збереження чи поліпшення їх завдяки реалізації природоохоронних заходів ;

В приріст грошової оцінки реалізованої продукції, отриманої завдяки повній утилізації сировинних, паливно-енергетичних та інших матеріальних ресурсів внаслідок здійснення природоохоронних заходів;

Г все вище згадане.

5. З метою здійснення одноваріантних заходів на основі порівняння фактичних витрат і досягнутого економічного результату визначається

А фактичний чистий економічний ефект;

Б очікуваний чистий економічний ефект;

В проектний чистий економічний ефект;

Г прогнозний чистий економічний ефект.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.
2. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. — К., 2010. — 325 с.
3. Лукьянчиков Н. Н., Потравный И. М. Экономика и организация природопользования. — М.: Тройка, 2000. — 454 с.
4. Мкртчян Г. М. Оценка ресурсов в моделях природопользования. — М.: Наука, 1979. — 191 с.
5. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. — Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. — 304 с.
6. Сердитова Н.Е. Экономика природопользования: Учеб.пос. — С-Пб., 2006. — 345с.
7. Туниця Ю.Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей. — К.: Знання, 2006. — 314с.
8. Чимитова А.Б., Микульчинова Е.А. Вопросы устойчивого и безопасного развития экономики региона: Учеб. пос. — Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2007. — 216с.

ТЕМА 3.5. Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Вивчаючи цю тему, потрібно звернути увагу на історію формування світового досвіду і міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Вивчення проблем охорони довкілля і раціонального природокористування повинно здійснюватись у напрямі пошуків механізму узгодження дії соціальних і природних законів. Підтримання оптимальної взаємодії законів двох сфер має базуватися на врахуванні в соціальних законах вимог законів природи і опрацюванні заходів для врегулювання співвідношення природних екосистем і суспільства.

Загострення екологічної ситуації потребувало нових підходів, розширення уявлень про межі дії законів суспільного буття за рахунок включення в них ще одного аспекту життєдіяльності людини – екологічного. Вивчення проблем екологічного права, «екологічне» тлумачення економічних законів та нових форм їхнього прояву – це лише один бік розширення уявлень про суспільні відносини, що ускладнюються.

Проблеми взаємодії суспільства та природи, проблеми охорони довкілля перестали бути просто супутниками суспільного прогресу. Вони перемістилися на передній план загального спектра глобальних соціально-економічних, політичних, але в першу чергу гуманітарних проблем, незалежно від того, як би науковці, політики та астрологи не оцінювали перспективи виживання людства і можливого настання якісно нової доби у розвитку цивілізації.

Глобальна екологічна криза вимагає кардинальної зміни підходів до розв'язання цілої низки завдань щодо збереження стійкості планетарної біосфери. Нині стоїть завдання сформувати на Землі «єдиний екологічно безпечний господарсько-економічний простір» який буде основою розвитку для майбутніх поколінь як на планеті в цілому, так і в окремих регіонах та країнах зокрема.

Окремі країни або їх групи розробляють і приймають до реалізації спеціальні програми з охорони природи. В їх основу закладаються принципи сталого розвитку на основі виваженого поєднання інтересів екологічних та економічних цілей розвитку людства.

Екологічні проблеми не обмежені національними кордонами, вони мають загальнопланетарний характер. Міграція забруднень, розірваність районів видобутку і споживання енергії та сировинних ресурсів, просторова динаміка, міграція зон донорів і реципієнтів забруднень в результаті вільного руху капіталу й перенесення брудних виробництв з розвинутих у малорозвинуті країни говорить про неможливість подолання екологічних проблем в окремо взятій країні.

Треба ознайомитися з діяльністю *міжнародних природоохоронних організацій*: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна морська консультативна організація (ІМКО), Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), ЮНЕП, UNDP, UNIDO, IBRD, Міжнародна екологічна програма (МБП), «Людина і біосфера» (МАН), ІКАО, Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів (МСОП), Всесвітній фонд охорони навколишнього середовища (WWF), ЮНІСЕФ.

Поштовхом до міжнародного співробітництва на рівні держав з питань екології стала Стокгольмська конференція (1972 р.). Її ідеї отримали розвиток у рішеннях Віденської

конференції захисту озонового шару (1985 р.), Женевської конференції про транскордонне забруднення повітря (1979-1983 рр.), Монреальському протоколі про обмеження використання хлорфторвуглеводнів (1987 р.) із поправками 1990 р. У цих документах виробництво фреонів планувалось скоротити на першому етапі на 20 %, а до 2000 р. припинити їх виробництво взагалі.

Розглянути міжнародне екологічне законодавство і процедури – запровадження дозволів, ліцензій, встановлення технологічних норм, нормування викидів.

Міжнародна екологічна співпраця почалася понад 100 років тому. У 1875 р. Австро-Угорщина та Італія прийняли Декларацію про охорону птахів. У 1897 р. Російська федерація, Японія і США уклали угоду про спільне використання і охорону морських котиків у Тихому океані. У 1922 р. була створена Міжнародна рада охорони птахів, яка стала дієвою інтернаціональною організацією і започаткувала всі інші пізніше створені.

Велику роль в галузі міжнародного регулювання питань охорони природи відіграють прийняті конвенції та інші міжнародні акти природоохоронного призначення, серед котрих варто назвати такі:	Конвенцію про охорону всіх видів птахів	Париж	1950 р.
	Резолюцію ООН "Економічний розвиток і охорона природи"	Париж	1962 р.
	Програму Міжнародної конференції ЮНЕСКО з раціонального використання та охорони ресурсів біосфери "Людина і біосфера"	Париж	1968 р.
	Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)	Стокгольм	1972 р.
	Конвенцію ООН з морського права — Хартія морів	Монтего-Бей (Ямайка)	1982 р.

Глобальна координаційна діяльність в галузі охорони природи реалізується через діяльність і рішення міжнародних природоохоронних організацій, яких у світі нараховується близько трьох сотень. Координаційна політика визначена усвідомленням загальної екологічної небезпеки, загрозами масштабної транскордонної шкоди, необхідністю розробки та прийняття універсальних норм поведінки держав.

У міжнародному співробітництві з охорони навколишнього середовища Україна заявила про себе як активний учасник. Вона приєдналася до роботи усіх природоохоронних

організацій, які діють під егідою ООН. Україна є суверенною стороною більше як двадцяти міжнародних угод з питань екології, бере участь у міжнародних конвенціях, виконує міжнародні зобов'язання з охорони навколишнього середовища. Українська держава з перших днів незалежності активно співпрацює у міжнародних природоохоронних заходах щодо реалізації екологічних програм і проєктів. Так, ще у 1992 р. Україна як суверенна держава на саміті у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) внесла пропозицію про екологічну конверсію підприємств, взяла на себе зобов'язання забезпечувати екологізацію економіки та розв'язання екологічних проблем як першочергове завдання господарської та державної політики.

Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища посідає одне з важливих місць у зовнішньополітичному курсі нашої держави. Україна підписала 44 двосторонні міжнародні угоди і договори.

Динамічно розвивається співробітництво в галузі охорони довкілля.

Важливою подією, що стимулювала розвиток міжнародного права навколишнього середовища на європейському рівні, стало прийняття Програми дій з охорони навколишнього середовища для Центральної і Східної Європи на Конференції міністрів охорони навколишнього середовища (Люцерн, Швейцарія, 28— 30 квітня 1993 р.). Такі конференції стали традиційними.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Довкілля (навколишнє природне середовище) — це необхідний і доступний для буття людства простір, що піддається впливу суспільства, яке у ньому живе. Суспільство пов'язане з природою своїм походженням, існуванням і майбутнім.

Міжнародна глобальна екополітика — розробка і здійснення міжнародних правових, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, запасів природних ресурсів, які є у світі, та їх розподілу між регіонами і країнами. Її мета — збереження глобального інтегрального ресурсу планети. Об'єднуючим елементом глобальної екологічної політики є транснаціональний рівень, спільний для декількох держав, пов'язаних у єдину екологічну систему.

Міжнародна регіональна екополітика охоплює інтереси країн одного континенту, які об'єднані природно-географічним середовищем, іноді одним морем (Чорне, Середземне, Балтійське) або рікою (Дніпро, Дунай, Рейн).

Міжнародний фонд за виживання і розвиток людства — міжнародна неурядова організація, заснована в 1988 р. Її завдання — надання матеріальної і моральної підтримки проєктам і програмам, спрямованим на вирішення глобальних проблем.

Навколишнє природне середовище — це динамічно відкрита система. Залучення нових природних умов у сферу матеріального виробництва означає, що компоненти довкілля стають соціалізованими елементами суспільного буття або як засоби виробництва, або як різноманітні предмети суспільного чи особистого споживання. У зв'язку з цим проблема охорони довкілля як життєвого простору людини охоплює і охорону природи, і раціональне використання природних ресурсів, і забезпечення екологічної безпеки здоров'я та життя людини.

ЮНЕСКО — установа ООН з питань освіти, науки і культури, що функціонує з 1946 р. Штаб-квартира ЮНЕСКО знаходиться в Парижі. Головний напрям діяльності ЮНЕСКО — участь в рішенні важливих загальнолюдських проблем: мир, розвиток, охорона навколишнього середовища.

ЮНІДО — це установа з промислового розвитку, підпорядкована ООН. Заснована у 1986 р., штаб-квартира знаходиться у Відні. ЮНІДО сприяє промислового розвитку країн, що розвиваються, шляхом передачі технологій, проведення промислових реконструкцій, модернізації дрібних і середніх підприємств, вирішення питань енергозабезпечення, а також займається питаннями покращання відносин між Сходом і Заходом, розв'язує нагальні проблеми охорони навколишнього середовища.

ЗАПИТАННЯ ТА НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте етапи формування світового досвіду та міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища.
2. Обґрунтуйте детально різні правові сторони становлення міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища.
3. Які глобальні проблеми і завдання екології?
4. Назвіть причини виникнення глобальної екологічної кризи і дайте її характеристику.
5. У чому полягають особливості екологічної ситуації в розвинених країнах і країнах, що розвиваються?
6. Яка участь України у міжнародному співробітництві зі сталого розвитку?
7. Назвіть проблеми екологізації національного розвитку України.

ТЕСТИ ДО ТЕМИ

- 1. Оберіть рівень за яким може здійснюватися міжнародне природоохоронне співробітництво**
А глобальний, регіональний, прикордонний;
Б глобальний, прикордонний;
В регіональний;
Г прикордонний.
- 2. Поштовхом до міжнародного співробітництва на рівні держав з питань екології стала (став)**
А Віденська конференція захисту озонового шару (1985 р.);
Б Стокгольмська конференція (1972 р.);
В Женевської конференції про трансграничне забруднення повітря (1979—1983 рр.);
Г Монреальський протокол про обмеження використання хлорфторвуглеводнів (1987 р.).
- 3. До якого регіону за своєю екологічною політикою відносяться країни півдня Європи - найменш економічно розвинуті, з аграрною спрямованістю виробництва; вони мають багато складних екологічних проблем і покладаються у їх вирішенні на фінансову допомогу з боку Європейського Співтовариства.**
А перший регіон;
Б другий регіон;
В третій регіон;
Г четвертий регіон.
- 4. З різних міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на охорону довкілля і ефективне використання природних ресурсів, ця організація уперше створила всесвітню систему спостереження (моніторинг) за станом і змінами біосфери**
А ЮНЕСКО (Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури);

Б ЕФОС (Глобальний фонд навколишнього середовища);
В «Програма ООН з навколишнього середовища» (ЮНЕП);
Г МСОП (Міжнародна спілка охорони природи та природних ресурсів).

5. Міжнародне співробітництво України в галузі ядерної безпеки і захисту від радіації укладено з таким країнами

А Білоруссю, Грузією, Молдовою, Росією, Словаччиною та Польщею;
Б Австрією і Фінляндією;
В Фінляндією, Австрією та Російською Федерацією;
Г Ізраїлем, Данією, Нідерландами, США.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Голиков А.П., Грицак Ю.П., Казакова Н.А. География мирового хозяйства: Учеб. пособие. – К.: Центр учебной литературы. – 2008. – 192 с.
2. Дорогунцов С. І. Екологія: Підручник. - К.: КНЕУ, 2004. – 370с.
3. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основы экологии: Навч. посіб. – К., 2011. – 304 с.
4. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.
5. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К., 2010. – 325 с.
6. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
7. Туниця Ю.Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – 314с.
8. Чимитова А.Б., Микульчинова Е.А. Вопросы устойчивого и безопасного развития экономики региона: Учеб. пос. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2007. – 216 с.
9. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова, Н.В. Каледина. – М.: Гардарики, 2003. – 928 с.

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Методичне забезпечення

1. Регіональна економіка: Дистанційний курс / Розробник: Соляр В.В. [Електр. ресурс] // Режим доступу: <http://lms.hnpu.edu.ua/>.
2. Програма нормативної навчальної дисципліни «Регіональна економіка» / Укладач: Соляр В. В. - Х.: ХНПУ, 2015. – 14 с.
3. Робоча програма навчальної дисципліни «Регіональна економіка» для студентів спеціальності 6.030501 «Економічна теорія» денної та заочно-дистанційної форм навчання / Розробник: Соляр В. В. - Х.: ХНПУ, 2015. - 27 с.
4. Методичні вказівки до виконання індивідуальних завдань з дисципліни «Регіональна економіка» для студентів спеціальності 6.030501 «Економічна теорія» економічного факультету денної та заочної форм навчання / Розробник: Соляр В. В. - Х.: ХНПУ, 2015. - 18 с.
5. Соляр В. В. Методичні рекомендації щодо змісту та організації самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Регіональна економіка». – Х.: ХНПУ, 2011. – 52 с.
6. Соляр В. В. Регіональна економіка: тестовий експрес контроль знань студентів. – Х.: ХНПУ, 2012. – 35 с.

Законодавчі і нормативні документи

1. Конституція України (зі зм. і доп.) // <http://portal.rada.gov.ua>
2. Енергетична стратегія України на період до 2030 року (зі зм. і доп.) // <http://www.nalogovij-kodeks.com.ua>
3. Земельний кодекс України от 25.10.2001 р. № 2768–III (зі зм. і доп.) // <http://www.likos.com.ua>
4. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України, 1991, N 29, ст. 377, поточна редакція: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Закон України «Про інвестиційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України, 1991, N 47, ст.646, поточна редакція: <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 41, ст.546, поточна редакція: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради, 1997, №24, ст.170), поточна редакція: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Закон України “Про електроенергетику” № 1575/97 - ВР, 16.10.1997 // поточна редакція: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Закон України “Про місцеві державні адміністрації” №586 – XIV, 09.04.1999, поточна редакція: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Закон України “Про Національний банк України” № 679- XIV, 20.05.1999 // <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Закон України “Про альтернативні види рідкого та газового палива” № 1391 – XIV, 14.01.2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" № 1602 – III, 23.03.2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Закон України “Про Всеукраїнський перепис населення” №2058-III, 19.10.2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>

14. Закон України “Про банки і банківську діяльність” № 2121-III, 17.12.2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” № 2017-III, 5.10.2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>
16. Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки” № 1989-III, 21.09.2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>
17. Закон України “Про захист економічної конкуренції” № 2210-III, 11.01.2001 // <http://zakon.rada.gov.ua>
18. Закон України “Про Генеральну схему планування територій” № 3059-III, 7.02.2002 // <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Закон України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” № 1160 – IV, 11.09.2003 // <http://zakon.rada.gov.ua>
20. Закон України “Про державні цільові програми” № 1621 – IV, 18.03.2004 // <http://zakon.rada.gov.ua>
21. Закон України “Про заходи спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу” № 2711-IV, 23.06.2005 // <http://zakon.rada.gov.ua>
22. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”, №2850-IV. 8.09.2005 // <http://zakon.rada.gov.ua>
23. Закон України “Про затвердження загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року” № 3268-VI, 21.04.2011 // <http://zakon.rada.gov.ua>
24. Постанова КМ України «Державна стратегія регіонального розвитку до 2020 року» від 06.08.2014 р., № 385 // <http://zakon.rada.gov.ua>
25. Постанова КМ України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12.12.1994 р., №827 // <http://zakon3.rada.gov.ua>
26. Постанова КМ України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання державного бюджету» від 26.04.2003р., №621 // <http://zakon3.rada.gov.ua>
27. Постанова КМ України «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку на період до 2015 року» від 24.06.2006 р., №879 // <http://zakon3.rada.gov.ua>
28. Постанова КМ України «Програма «Українське вугілля»» №1205 від 19.09.2001 // <http://zakon3.rada.gov.ua>
29. «Про Концепцію державної регіональної політики», Указ Президента України № 341/2001, 25.05.2001 // <http://zakon2.rada.gov.ua>

Основна література

1. Голиков А.П., Грицак Ю.П., Казакова Н.А. География мирового хозяйства: Учеб. пособие. – К.: Центр учебной литературы. – 2008. - 192 с.
2. Голіков А. П., Дейнека О. Г, Позднякова Л. О., Черномаз П. О. Голіков А.П. Регіональна економіка та природокористування: Навч. посіб. / За ред. Голікова А.П.— К.: Центр учбової літератури, 2009. – 352с.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. — 495с.

4. Добровольская О. П. Региональная экономика: Учеб. пособие. – Симферополь: Эльбиз, 2007. – 260с.
5. Дорогунцов С. И. Экологія. Підручник. - К.: КНЕУ, 2004. – 370с.
6. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основы экології: Навч. посіб. – К., 2006. – 308 с.
7. Зінь Е.А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: Професіонал, 2007. – 528 с.
8. Коваленко Е.Г. Региональная экономика и управление. - СПб.: Питер, 2005. - 288с.
9. Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: Навч.посіб. – Львів: Новий світ – 2000, 2006. – 432с.
10. Колотило Д. М. Екологія і економіка: Навч. посіб. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2005. — 576 с.
11. Лишиленко В.І. Регіональна економіка: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 384 с.
12. Лишиленко В.І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч.посіб. – К.: Центр початкової літератури, 2006. – 325 с.
13. Мишуров С.С., Щуков В.Н. Основы регионалистики. - Иваново, 2003. - 75с.
14. Региональная экономика и управление: Курс лекций. - 2011 [електр.ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebnik-besplatno.com>
15. Региональная экономика: Учебник / Под ред. В.И. Видяпина и М.В. Степанова. - М.: ИНФРА-М, 2007.-666 с.
16. Региональная экономика: Учебник для вузов/ Т.Г. Морозова, М.П. Победина, Г.Б. Поляк и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 472 с..
17. Регіональна економіка: Навч. посіб. / О.Г. Домбровський, О.М.Мороз, Е.О. Ковтун та інші; за ред. О.М. Мороз. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – 304 с.
18. Регіональна економіка: Підручник для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ. Затверджено МОН / За ред. Є.П. Качан. - К., 2011. -675.
19. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник. — 9-те вид., перероб. і допов., допущено МОН / За ред. В.В. Ковалевського. — К., 2009. — 373 с.
20. Сердитова Н.Е. Экономика природопользования: Учеб.пос. – С-Пб., 2006. – 345с.
21. Стеценко Т.О, Тищенко О.П.. Управління регіональною економікою, 2010 [електр.ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebnik-besplatno.com>
22. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: Навч.посіб. — К.: Знання, 2007. – 271с.
23. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К., 2006. - 396с.
24. Туниця Ю.Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей. – К.: Знання, 2006. – 314с.
25. Фетисов Г.Г., Орешин В.П. Региональная экономика и управление: М.: ИНФРА-М, 2006. – 416с.
26. Челноков И. В., Герасимов Б. И., Быковский В. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / Под науч. ред. д-ра эконом. наук, проф. Б. И. Герасимова. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. - 112 с.

27. Экология и экономика природопользования: Учебник для вузов /Под ред. Проф. Э.В. Гирусова, проф. В.Н. Лопатина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2003. - 519 с.

Додаткова література

1. Алаев З.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. - М.: Мысль, 1983. — 350 с.
2. Андронникова Н.Г., Бурков В.Н., Леонтьев С.В. Комплексное оценивание в задачах регионального управления - М.: ИПУ РАН, 2002. — 58 с.
3. Балацкий О. Ф., Мельник Л. Г., Ярош Н. В. Экология и экономика. — К.: Вища школа, 1986.—184 с.
4. Бурков В.Н., Заложнев А.Ю., Леонтьев С.В., Новиков Д.А., Чернышев Р.А. Механизмы финансирования программ регионального развития. - М.: ИПУ РАН, 2002. — 55 с.
5. Бутов В.И., Игнатьев В.Г. Основы региональной экономики.- М.: Экономика, 2000.
6. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — М., 2002. — 576 с.
7. Гапоненко А. Л. Развитие региона: цели, закономерности, методы управления / А. Л. Гапоненко, В. Г. Полянский. - М.: Изд-во РАГС, 1999.-208 с.
8. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред. кол.: О.М. Маринич (відп. ред.) та ін. - К: "Укр. енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 1989.- Т. 1: А-Ж. - 416 с; 1990.- Т. 2: З-О. - 480 с; 1993.- Т. 3: П-Я. - 480 с.
9. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Основы региональной политики. - СПб, 1998. — 659с.
10. Гутман Г., Мироедов А., Федин С. Экономика региона и управление/ Учебное пособие . Владимир, 2000. - 268 с.
11. Дорошевский М.В., Мысливец Г.В. Экономическая и социальная география мира: Учеб. пособие. - К.: МАУП, 2003. — 184с.
12. Жук М.В., Регіональна економіка: Підручник. — К. - 2008. — 408 с.
13. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. — К., 2006. — 284с.
14. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). - К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. - 244с.
15. Лукьянчиков Н. Н., Потравный И. М. Экономика и организация природопользования. — М.: Тройка, 2000. — 454 с.
16. Минц А. А. Экономическая оценка естественных ресурсов. — М.: Мысль, 1972. - 303 с.
17. Мкртчян Г. М. Оценка ресурсов в моделях природопользования. — М.: Наука, 1979. — 191 с.
18. Никитенко М.В. Региональная экономика: Сущность и механизм управления. - Минск: Навука і тэхніка, 1992. — 142с.
19. Осипов В.А., Шарыгин М.Д. Энергопроизводственные циклы: проблемы, теория, практика. — Л., 1988. — 178 с.
20. Регионоведение / Под ред. Т.Г.Морозовой. - М.,1999 [электр.ресурс]. — Режим доступа: <http://lib.rus.ec>
21. Страны мира: Полный универсальный информационный справочник. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. — 608 с.

22. Чимитова А.Б., Микульчинова Е.А. Вопросы устойчивого и безопасного развития экономики региона: Учеб. пос. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2007. – 216с.

23. Экономика природопользования / Под ред. Т.С. Хачатурова. - М.: Изд-во МГУ, 1991.- 271 с.

24. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова, Н.В. Каледина. – М.: Гардарики, 2003. – 928 с.

25. Экономические районы Украины / Под ред. И.Г. Черванева. - 2-е изд.- Х.: Мир детства, 2000.- 96 с.

Статистичні довідники Державного комітету статистики

«Довкілля України»,

https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dov_zb.htm

«Промисловість України: Статистичний збірник»,

https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ5_u.htm

«Сільське господарство України»,

https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm

«Статистичний збірник «Регіони України»,

https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/Arch_reg.htm

«Статистичний щорічник України».

https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm

Картографічні джерела

1. Атлас світу

2. Атлас мира. Страны мира в картах и цифрах

3. Економічна карта України

4. Комплексний атлас України

5. Навчальний атлас України

6. Національний атлас України (електронний) // map1.com.ua

Періодичні видання

Журнали:

1. Актуальні проблеми економіки

2. Вісник Національної академії наук України

3. Економіка АПК

4. Економіка промисловості

5. Економіка та держава

6. Економіка України

7. Економіст

8. Економічна та соціальна географія

9. Журнал європейської економіки

10. Мировая экономика и международные отношения

11. Продуктивні сили і регіональна економіка Регіональна економіка

12. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України

13. Статистика України

14. Фінанси України

Газети:

15. Голос України

16. Зеркало недели

17. Инвестиционная газета

18. Урядовий кур'єр

Інформаційні ресурси

Офіційний сайт Президента України // prezident.gov.ua

Офіційний сайт Верховної Ради України // rada.gov.ua

Офіційний сайт Кабінету Міністрів України // kmu.gov.ua

Офіційний сайт Міністерства економіки України // me.gov.ua

Офіційний сайт Держкомстату України // ukrstat.gov.ua

Офіційний сайт Національного банку України // bank.gov.ua

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського // <http://www.nbuv.gov.ua/>

Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка //

<http://korolenko.kharkov.com/>

Центральна наукова бібліотека ХНУ імені В.Н. Каразіна // <http://www.univer.kharkov.ua/>

Галерея економістів // <http://www.gallery.economicus.ru/>

Единое окно доступа к образовательным ресурсам // <http://window.edu.ru/>

Научная библиотека НаУКМА // <http://www.library.ukma.kiev.ua/>

Учебники он-лайн // <http://www.bookz.com.ua/>

Экономико-правовая библиотека // <http://www.vuzlib.net/>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Вікторія Василівна Соляр

Регіональна економіка: тренінг курс
навчально-методичний посібник для самостійного вивчення
дисципліни

Авторська редакція

Комп'ютерна верстка Ю.Ю.Корецька

Підписано до друку 06.11.2015 р. Формат 60×90/16.
Друк лазерний. Обл.-вид.арк. – 7,15. Ум.-друк. арк. – 7,0.
Наклад 50 прим. Ціна договірна.

Видано і надруковано
ХНПУ імені Г.С.Сковороди
61002, м.Харків, вул. Артема, 29